

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ
УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ
РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

/ М о н о г р а ф і я /

Науковий редактор
та керівник колективу авторів
доктор економічних наук, професор
Н. М. Внукова

Харків, 2014

УДК 336.76:005.334

ББК 65.262.1

Р64

Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (протокол № 3 від 28.10.2013 р.)

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор

МІЩЕНКО В. А.,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри фінансів;

ІВАНЬКО Ю. О.

Генеральний директор ПрАТ «Інститут ризику», Голова правління Товариства актуаріїв України.

Р64 Розвиток системи управління ризиками ринку фінансових послуг : монографія / наук. ред. та кер. кол. авт. док. екон. наук, проф. Н. М. Внукова. – Харків : Ексклюзив, 2014. – 191 с. (Укр. мова)

ISBN 978-966-2166-68-2

У монографії розглянуті питання розвитку системи управління ризиками ринків фінансових послуг: визначено фактори, що обумовлюють необхідність реформування системи захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг; розроблено рекомендації банкам до розвитку перспективних видів інноваційних послуг; обґрунтовано теоретико-методичні засади побудови системи управління ризиками страхової галузі на базі пруденційного регулювання, ідентифіковано ризики системи недержавного пенсійного забезпечення, визначено специфічні особливості банківського проектного фінансування та основні види ризиків, що виникають при його реалізації; класифіковано основні фінансові ризики іпотечного кредитування, встановлено місце та роль ризиків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі управління ризиками ринків фінансових послуг; обґрунтовано доцільність запровадження пруденційного нагляду за діяльністю кредитних спілок на основі системи оцінки ризиків, забезпечення належного рівня капіталізації та гарантування вкладів як підґрунтя підвищення рівня ефективності їх діяльності.

Видання призначене фахівцям ринку фінансових послуг, викладачам, науковцям, аспірантам, студентам економічних ВНЗ.

ББК 65.262.1

ISBN 978-966-2166-68-2

© Колектив авторів, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ	8
1.1. Організація системи управління ризиками ринку банківських послуг	8
1.2. Сутність ризиків банківського проектного фінансування.....	20
1.3. Оцінювання кредитоспроможності позичальника при банківському проектному фінансуванні.....	24
1.4. Обґрунтування доцільності врахування рівня знань виробничої системи при проектному фінансуванні інноваційної модернізації підприємств.....	29
1.5. Управління ризиком банкрутства банку.....	35
1.6. Методичне забезпечення мінімізації ризику ліквідності банку	60
1.7. Сутність та класифікація фінансових ризиків іпотечного кредитування.....	66
1.8. Необхідність реформування системи захисту прав споживачів на ринку банківських послуг.....	73
1.9. Розробка рекомендацій банкам до розвитку перспективних видів інноваційно-інвестиційних послуг за умов глобалізації ринків фінансових послуг.....	78
Висновки за розділом 1.....	85
РОЗДІЛ 2. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ	88
2.1. Теоретико-методичні засади формування системи управління ризиками ринку страхових послуг.....	88
2.2. Обґрунтування інструментарію оцінювання ризиків страхових компаній.....	112
Висновки за розділом 2.....	124
РОЗДІЛ 3. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	126
3.1. Ризики системи недержавного пенсійного забезпечення	126
3.2. Визначення пріоритетних ризиків системи недержавного пенсійного забезпечення	134
Висновки за розділом 3.....	139
РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	140
4.1. Поняття та види фінансового моніторингу	140
4.2. Роль та місце ризику легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі ризиків ринків фінансових послуг	143
4.3. Місце фінансового моніторингу в системі управління ризиками ринків фінансових послуг.....	147
Висновки за розділом 4.....	150

РОЗДІЛ 5. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ КРЕДИТНИХ СПІЛОК.....	151
5.1. Особливості встановлення нормативів достатності капіталу, платоспроможності та ризиковості операцій у кредитних спілках	151
5.2. Іноземний досвід управління ризиком у кредитних спілках....	156
Висновки за розділом 5.....	164
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	168

ВСТУП

Формування бази відновлення і подальшого розвитку фінансового сектору економіки України у посткризовому періоді об'єктивно висуває на перший план завдання розроблення теоретико-методичних засад розвитку системи управління ризиками ринків фінансових послуг країни.

У теперішній час основне навантаження щодо грошово-кредитного забезпечення соціально-економічних процесів припадає саме на банківський сектор. У період активізації світових інтеграційних процесів банківська система набуває нового ризику діяльності, тому постає необхідність вивчення теоретичних і практичних питань діяльності банків на ринку фінансових послуг з урахуванням ризиків [129]. Це питання актуалізується схваленням Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки, яка спрямована на розбудову комплексної системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг, що сприятиме фінансовій стабільності та зростанню добробуту громадян, забезпечуватиме належну якість надання фінансових послуг [222].

Відповідно до Стратегії розвитку фінансового сектора України до 2015 р. та Програми економічних реформ України на 2010–2014 рр. основними напрямками розвитку банківської системи України та ринку фінансових послуг є підвищення: рівня капіталізації банківського сектора; якості та конкурентоспроможності банківських послуг; відповідності міжнародним стандартам корпоративного управління; рівня забезпечення захисту прав кредиторів і вкладників.

Сукупність наукових завдань, пов'язаних з управлінням ризиками ринків фінансових послуг, розглядаються такими вітчизняними та закордонними ученими як Барановський О. І. [9], Бидюк П. І. [13; 14], Васюренко О. В. [21], Временко Л. В. [27–29], І. Гордієнко [35], Д'яконова І. І. [43; 44], Дзедзик І. Б. [47], Жаліло Я. А. [57], Заруцька О. П. [61], Камінський А. Б. [66; 67], Коваленко В. В. [76; 77], Кондратенко Д. В. [80,81], Науменкова С. В. [134; 135], Павлов Р. А. [155–161], Пантелєєв В. П. [162], Пересада А. А. [167], Пернарівський О. В. [169], Піскунов А. Д. [171], Потійко Ю. [180], Л. Прийдун [182], Козьменко С. М. і Єпіфанов А. О. [234], Міщенко В. І. [246], Тавасієв А. М. [263], Ткаченко Н. В. [266; 267], Тридід О. М. [269], Фурсова В. А. [278], Чеканова Л. Г. [281], Шапкін А. С. [288], Школьник І. О. [291], Річард М. Стейнберг [271] та ін.

Проте кризові явища, що притаманні світовій економіці, постійна трансформація умов функціонування суб'єктів ринків фінансових послуг зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень з проблематики управління ризиками.

Актуальність вище означених питань та необхідність формування теоретико-методичного забезпечення їх вирішення обумовили вибір теми та визначили мету дослідження.

Метою науково-дослідницької роботи, що є основою монографії, є теоретичне обґрунтування та розробка методичних засад розвитку системи управління ризиками ринків фінансових послуг.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

з'ясувати особливості побудови системи управління ризиками страхового ринку на базі впровадження пруденційного регулювання страхової галузі та структурувати інструментарій наглядових органів;

провести ідентифікацію ризиків системи недержавного пенсійного забезпечення та розробити методичний підхід до вибору суб'єктом підприємництва потенційного кластера недержавного пенсійного забезпечення, ядром якого має бути недержавний пенсійний фонд;

удосконалити методичне забезпечення процесу управління ризиком втрати ліквідності суб'єктами банківського сектору ринків фінансових послуг;

визначити особливості банківського проектного фінансування та основні види його ризиків;

удосконалити методичне забезпечення аналізу кредитоспроможності та платоспроможності позичальника при прийнятті рішення щодо його проектного фінансування;

виділити основні фінансові ризики іпотечного кредитування та удосконалити методичне забезпечення процесу управління процентним ризиком суб'єкта іпотечного ринку;

встановити місце та роль ризиків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі управління ризиками ринків фінансових послуг.

Об'єктом дослідження є система управління ризиками ринків фінансових послуг. Предмет – розбудова теоретико-методичних засад розвитку системи управління ризиками ринків фінансових послуг в умовах глобалізації фінансового середовища.

Методологічну основу дослідження склали концепції і погляди вітчизняних і закордонних економістів, пов'язані з питаннями управління ризиками ринків фінансових послуг.

Для вирішення поставлених у роботі завдань було використано такі методи наукових досліджень: загальнонаукові методи – аналіз і синтез, індукція й дедукція, спостереження й зіставлення, логічного узагальнення, системний аналіз; спеціальні – метод таксономічного аналізу – для визначення необхідного обсягу активів залежно від структури кредитно-інвестиційного портфеля з метою мінімізації ризику втрати ліквідності банківською установою; метод аналізу ієрархій – для визначення основних ризиків системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні; метод структурно-функціонального моделювання – для моделювання бізнес процесу діагностування ризику банкрутства банку; метод кореляційно-регресійного аналізу – для визначення схильності банків до кредитного ризику при наданні кредитів.

Практичне значення положень, обґрунтувань і висновків дослідження полягає у можливості її застосування у практичній діяльності суб'єктів ринків фінансових послуг України, зокрема, методичні ре-

комендації щодо аналізу кредитором платоспроможності позичальника, що на відміну від існуючих ураховує специфічні особливості банківського проектного фінансування та дозволяє знизити ризики банку в процесі проектного фінансування при розширенні можливості доступу до означеної форми кредитування вітчизняних суб'єктів господарювання впроваджено у діяльність відділення №25 філії «Слобожанське РУ» АТ «Банк «Фінанси і кредит».

Монографія є результатом науково-дослідницької роботи кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету із залученням науковців інших ВНЗ, зокрема, з Росії. Теоретичні положення та окремі практичні розробки, що містяться у дослідженні, використовуються у навчальному процесі ХНЕУ імені С.Кузнеця при викладанні навчальних дисциплін «Ринок фінансових послуг», «Страхові послуги», «Страховий менеджмент», «Фінансова політика», «Фінансовий менеджмент у банку».

У підготовці монографії брали участь:

- д. е. н., проф. **Внукова Наталія Миколаївна**
(загальна редакція, вступ, висновки, підрозділи 1.1, 1.8, 1.9);
д. е. н., проф. Байкальського державного університету економіки і права (Російська Федерація) **Чупров Сергій Віталійович**
(підрозділ 1.4);
к.е.н., доц. ХНУБА **Временко Людмила Василівна**
(підрозділ 1.1);
к. е. н., доц. **Смоляк Віктор Анатолійович**
(підрозділ 1.6);
к.е.н., викл. **Погосова Марія Юріївна**
(підрозділи 1.2, 1.3);
к. е. н. , доц. **Медведєва Ірина Борисівна**
(підрозділ 1.5);
к.е.н., викл. **Бажанов Олександр Євгенович**
(підрозділ 1.7);
к. е. н. , викл. **Корват Олена Валеріївна**
(підрозділ 2.1);
викл. **Ачкасова Світлана Анатоліївна**
(підрозділ 2.2);
к. е. н. , викл. **Рудак Сергій Михайлович**
(підрозділ 3.1);
асп. **Малишко Євгенія Олегівна**
(підрозділ 3.2);
к. е. н. , доц. **Андрійченко Жанна Олегівна**
(розділ 4);
к.е.н., доц. ХНУБА **Кондратенко Діана Володимирівна**
(підрозділ 5.1);
к.е.н., викл. ХНУБА **Мужилівський Владислав Володимирович**
(підрозділ 5.2).

Розділ 1

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

1.1. Організація системи управління ризиками ринку банківських послуг

Базовою ланкою кредитної системи, основою, на якій ґрунтується діяльність, пов'язана з кредитно-фінансовим обслуговуванням господарства, є банки.

Банківська система – це особливий вид економічної діяльності, який без регулюючого впливу держави набирає ознак хаотичності, непрогнозованості, призводить до втрат. Саме тому державне регулювання банківських систем розглядається як цілісна система взаємовідносин регулюючих органів та фінансових установ, основними особливостями якої є характерний спосіб взаємозв'язку й взаємодії її складових [105].

Враховуючи важливість банківського регулювання для забезпечення стабільності розвитку економіки України, розроблено основи правового регулювання, що включає банківське законодавство, серії регулятивних правил, роз'яснення та коментарі до нормативно-правових документів.

Підґрунтям банківського законодавства є Конституція України. Всі законодавчі та нормативно-правові акти повинні прийматися з врахуванням її принципів та положень. Правова інфраструктура банківського регулювання в Україні має такі три рівні.

1. Законодавство. Основою банківського регулювання виступає Закон України «Про банки і банківську діяльність», метою якого є правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні, і створення належного конкурентного середовища на ринку фінансових послуг, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника [185].

2. Серії регулятивних правил. Регулятивні (підзаконні нормативні) акти стосуються безпосередньо правил здійснення банківських операцій, які розробляють компетентні наглядові органи: це Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів, Правління НБУ та ін.. Приклади охоплюють і правила регулювання достатності капіталу; порядок формування обов'язкових резервів; правила здійснення валютних операцій тощо.

3. Роз'яснення та коментарі до нормативно-правових документів. Це інтерпретація нормативно-правових актів, що надає наглядовий орган для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства або регулятивних правил.

Особливе місце у процесі формування основ правового регулювання діяльності банків належить НБУ, нормативно-правові акти якого видають у формі постанов Правління НБУ та затверджених ними інструкцій, положень, правил.

Державне регулювання ринків фінансових послуг виконує Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [134]. Це спеціальний орган виконавчої влади, на який покладено функції регулювання ринків фінансових послуг, і може встановлювати додаткові вимоги до договорів про надання фінансових послуг, якщо це не врегульовано законодавством.

Для вітчизняного банківського законодавства характерний багаторівневий характер правового регулювання банківської діяльності та наявність значної кількості підзаконних нормативних актів; відсутність єдиного кодифікованого акту з банківської діяльності; динамічність норм банківського права, постійне внесення змін і доповнень до нормативних актів; суперечність та складність багатьох нормативних актів, їх неузгодженість з актами, що стосуються ринкового господарювання [105].

Всі правовідносини, які виникають у процесі організації та здійснення банківської діяльності з участю банків, є предметом банківського права. Банківське право – це сукупність норм, встановлених або санкціонованих державою, що регулюють відносини (шляхом встановлення прав, обов'язків і відповідальності учасників), які виникають у процесі банківської діяльності [145].

Банк відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном відповідно до законодавства. Банк не відповідає за невиконання або несвоєчасне виконання зобов'язань у разі оголошення мораторію на задоволення вимог кредиторів, зупинення операцій з рахунків, арешту власних коштів банку на його рахунках уповноваженими органами державної влади [145].

Об'єктом права є відносини між банками та клієнтами, що базуються на юридичній рівності сторін з використанням цивільно-правового методу регулювання. При цьому враховується принцип, що всі підприємства, установи й організації різних форм власності зобов'язані мати поточний рахунок у банках і дотримуватися встановленого порядку регулювання.

Таким чином, державне регулювання банківської діяльності є раціональним тоді, коли корисність регулювання переважає витрати, пов'язані з регулюванням банківської діяльності. Оптимальною може бути така інтенсивність регулювання, коли різниця корисності регулювання та витрат, пов'язаних з ним, досягає максимуму [73].

Національний банк України виконує завдання щодо розвитку банківської системи через практичне втілення рішень шляхом розроблення проектів законодавчих і нормативних актів. На рис.1.1 наведені фактори, що впливають на банківську систему України [72].

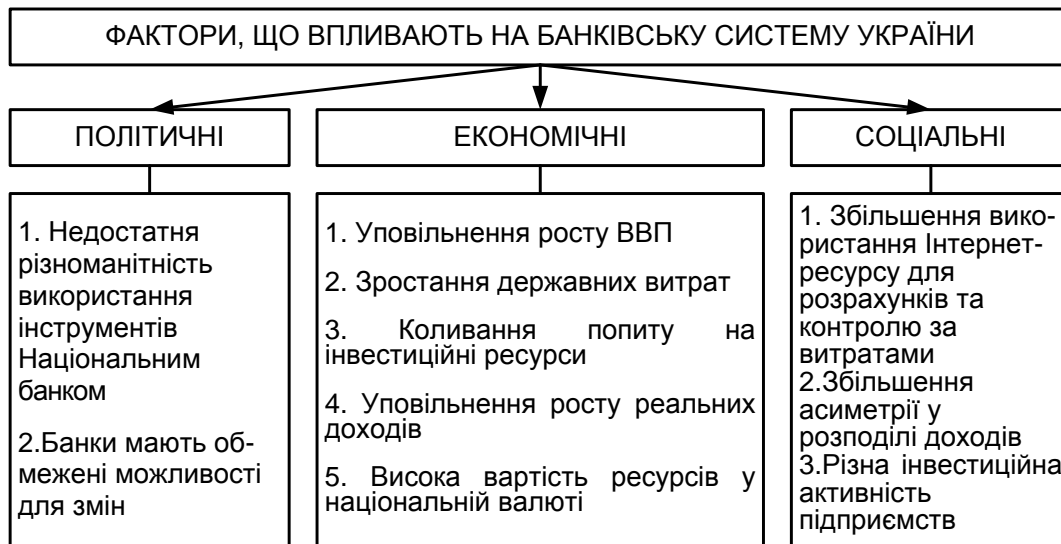

Рис. 1.1. Фактори впливу на банківську систему України

Ефективність державного регулювання банківської діяльності впливає із головних причин необхідності регулювання: стабілізація банківництва; забезпечення вкладів; забезпечення ефективності банківської системи.

Функціонування банків необхідно розглядати з точки зору на них як на самостійних господарюючих суб'єктів, що виробляють і продають свій власний продукт з метою отримання прибутку. Головним продуктом банку є різноманітні фінансові послуги.

Під фінансовими послугами розуміють операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів

На сучасному етапі першочерговим завданням банків є подальше нарощування капіталу, посилення довіри до них, підвищення рентабельності діяльності, розширення та підвищення якості запропонованих клієнтам послуг.

Універсальним інститутом, що спеціалізується на наданні комплексу фінансових послуг, є банки, послуги яких охоплюють не лише традиційні кредитно-депозитні операції, але й розповсюджуються на задоволення потреб клієнтів в консалтингових, інвестиційних, лізингових, довірчих та інших послугах. Банківська послуга у теперішній час суттєво переростає межі виключно фінансової сфери, хоча завжди носить опосередковано фінансовий характер [262].

Зміни в банківському законодавстві, у виробничих організаціях, прискорений розвиток низки галузей економіки стали поштовхом виникнення нових видів та інструментів проведення банками нетрадиційних операцій, сприяли розвитку доходних фінансових активів, перебудові грошово-кредитної системи, створенню принципово нових напрямів розвою банківської справи.

Важливими тенденціями у розвитку ринку банківських послуг розвинених країн є інституціоналізація, глобалізація та сек'юритизація [248].

Ще однією тенденцією в розвитку банківської справи є універсалізація операцій сучасних банків. Щодо тенденції до універсалізації швидкий розвиток одержали нерозповсюджені раніше для банків операції – фінансовий лізинг, факторинг, проектне фінансування, управління портфелем інвестицій клієнтів та ін. [291].

У теперішній час багато банків наразилися на необхідність пошуку нових підходів до підвищення дохідності своїх операцій. Часткове розв'язання ця проблема знайшла не тільки у збільшенні кількості запропонованих клієнтам послуг, але й у якісній переоцінці їх структури, зниженні питомої ваги активно-пасивних операцій і збільшенні обсягів операцій із цінними паперами, проведених за рахунок клієнтів і на користь останніх [79].

Таким чином, сучасні тенденції розвитку банківських послуг за кордоном показують поступове збільшення кількості банків, які значну увагу приділяють інноваційним продуктам і технологіям. Зарубіжний досвід впровадження інноваційних банківських проектів – це один із найпріоритетніших напрямків подальшого розвитку банків та отримання конкурентних переваг на ринку фінансових послуг України. Незважаючи на позитивні зміни після найбільшого загострення фінансової кризи, провідні банки світу й банківські сектори економік розвинутих країн функціонують в умовах уповільненого економічного зростання.

Експерти вважають, що у теперішній час ринки фінансових послуг потребують єдиного регулятора на базі регулятора, що опікується фінансовими установами [138]. Дискусія з цього питання постійно триває.

Банки є фінансовими установами, що надають найбільший обсяг фінансових послуг в Україні. Вони функціонують як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути: ощадними, інвестиційними, іпотечними та розрахунковими (кліринговими) [36]. Іншу частину ринку займають небанківські фінансові установи. За останні 5 років частка банків зросла із 87% до 94% [102].

В умовах ринкових відносин ефективна банківська діяльність впливає на економічні результати, належне регулювання грошово-кредитних відносин, сприяє надійності функціонування банківської системи [48]. У всіх країнах особливим чином регулюються низка фінансових послуг, право здійснення яких належить тільки банкам. В умовах глобалізації світової економіки банківська практика розвинених країн світу дедалі більше набуває загальних форм, поступово нівелюючи існуючі відмінності у грошово-кредитних системах.

Відповідно до Постанови НБУ «Про методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»» виділяють активні та пасивні операції банків [248]. Науковці наголошують також на комісійно-посередницьких операціях, які проводяться за дорученням і на користь клієнта за певну плату. Йдеться не про формування і розміщення ресурсів, а про переміщення вже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням або про проведення інших операцій [92; 93].

На підставі ліцензії банки можуть надавати такі послуги: 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб; 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів; 3) розміщення залучених у вклади (на поточні рахунки) коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик та ін.[185].

Класифікацію банківських послуг наведено у табл. 1.1, вона не є вичерпною і може змінюватися залежно від інших ознак.

Таблиця 1.1

Класифікація банківських послуг

Ознака класифікації	Фінансові послуги банку
1. Відповідно до специфіки банківської діяльності	1.1 – традиційні
	1.2 – специфічні
2. Суб'єкти одержання послуг	2.1 – юридичні особи
	2.2 – фізичні особи
3. Засіб формування і розміщення ресурсів банку	3.1 – активні
	3.2 – пасивні
4. Плата за надання послуг	4.1 – платні
	4.2 – безкоштовні
5. Зв'язок із рухом матеріального продукту	5.1 – пов'язані
	5.2 – чисті

Традиційні послуги включають: депозитні – поміщення грошей клієнтів на вклад; кредитні – основний тип послуг; розрахункові – банк виступає посередником між продавцем і покупцем; касові операції; валютні; з цінними паперами; з золотом і дорогоцінними металами тощо.

В Україні побудована власна банківська система, проте тенденції розвитку світових ринків висувають нові вимоги до функціонування банківських установ, підвищення якості наданих ними послуг, забезпечення стійкості та ліквідності [65].

Ризик є невід'ємною характеристикою, притаманною банківській діяльності. Важливу роль у зміцненні банківської системи України, зростанні довіри вкладників та інвесторів відіграє регулювання банківських ризиків.

Одним із пріоритетних завдань, задекларованих «Міжнародною конвергенцією вимірювання капіталу і стандартів капіталу: нові підходи» Базельського комітету з банківського нагляду (Базель II), є підвищення якості управління ризиками [14].

2004 року Національним банком України запроваджено принципово новий концептуальний підхід до нагляду за банківськими установами, який викладений у методичних рекомендаціях з організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках [120] та системи оцінки ризиків [117].

Сутність концепції полягає у необхідності створення кожним банком комплексної системи ризик-менеджменту, яка б забезпечувала надійний процес управління усіма видами ризику на усіх рівнях

фінансової установи, зокрема з урахуванням взаємного впливу різних факторів ризиків, а також сприяла вирішенню конфлікту завдань між необхідністю отримання доходу та мінімізацією ризиків [227].

Ризик (з точки зору банку) – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей) [120].

Управління ризиками – це процес, на основі якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків [120].

Кожна система управління ризиками включає декілька взаємопов'язаних етапів, комплексне проведення яких дозволяє досягти ефективності діяльності банків (рис. 1.2) [117; 120; 227].

Рис. 1.2. Система управління ризиками банку

За даними рис. 1.2 управління ризиками має впроваджуватися в банківську практику на засадах постійного та всебічного нагляду. Належним чином розроблена система ризик-менеджменту дозволяє банку швидко реагувати на можливі негативні ситуації.

Мета управління ризиками – сприяти підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів; керівників; працівників; спостережної ради й акціонерів (власників); органів банківського нагляду; рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів; інших сторін [120].

Національний банк України виділив дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Ці категорії не є взаємовиключними; будь-який продукт або послуга може наражати банк на декілька ризиків [117,120].

Так, за результатами експертних оцінок (проаналізовано 100 банків, на частку яких припадає 90% загальних активів банківської системи України) [182], визначено структуру потенційних втрат банків (рис. 1.3).

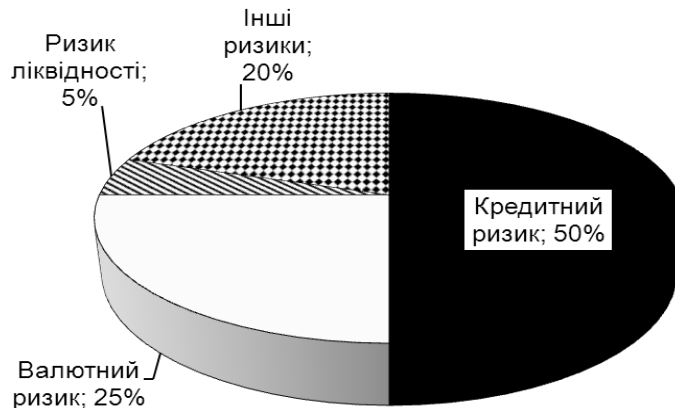

Рис. 1.3. Структура ризиків банківської діяльності

Як видно з рис. 1.3, кредитний ризик займає лівову частку у загальній структурі банківських ризиків, що зумовлює необхідність організації ефективної системи ризик-менеджменту у діяльності банків.

З огляду на пріоритетність та високу прибутковість кредитних операцій (кредити становлять 50–70 % у структурі активів банків України та забезпечують 2/3 доходів банківської діяльності [17; 21]), саме кредитний ризик є визначальними при наданні банківських послуг.

Для аналізу процесів, які відбуваються у сфері управління кредитним ризиком, доцільно оцінити стан погашення кредитів позичальниками як показник ризиковості кредитної діяльності.

На рис. 1.4 наведено динаміку проблемної заборгованості у банках за даними НБУ [152].

Як видно з рис. 1.4, простежується негативна тенденція збільшення обсягів прострочених та сумнівних кредитів за роками. Прискорення темпів приросту проблемних кредитів у 2008–2010 рр. зумовлено наслідками фінансової кризи. Поряд із підвищенням абсолютних значень обсягів проблемного кредитування щорічно зростає і питома вага прострочених та сумнівних кредитів у загальному обсязі наданих кредитів. Виявлена динаміка свідчить про вразливість банків до змін умов макроекономічного середовища та зниження рівня кредитоспроможності позичальників.

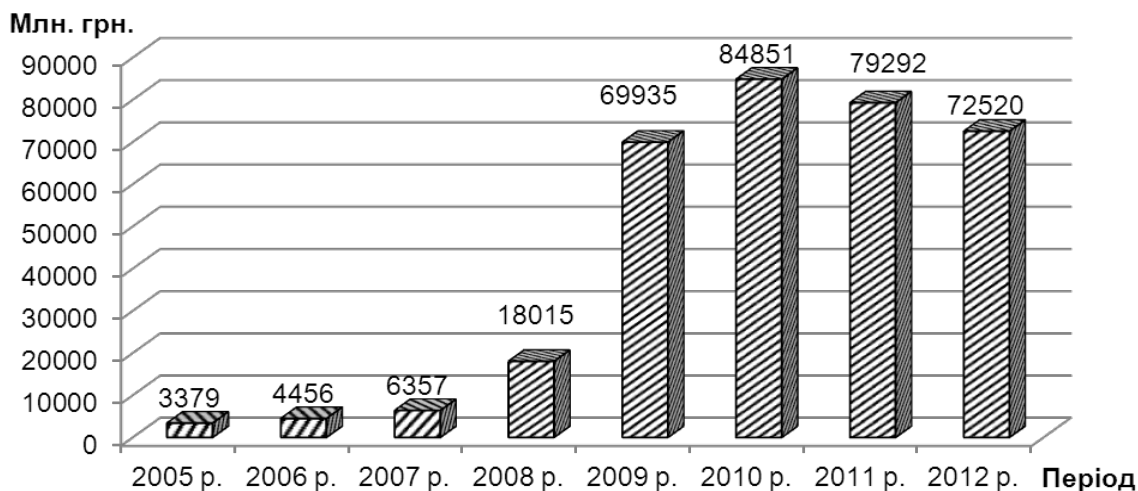

Рис. 1.4. Динаміка обсягу проблемних кредитів в Україні

З метою визначення схильності банків до кредитного ризику при наданні кредитів побудовано модель, яка встановлює взаємозв'язок між обсягами кредитування та величиною проблемних кредитів. Кореляційний аналіз здійснено з використанням програмного пакету Microsoft Excel 2007. У табл. 1.2 наведено основні показники кореляційного аналізу, необхідні для визначення форми та щільності зв'язку між факторами.

Таблиця 1.2

Результати кореляційного аналізу з визначення схильності банків до кредитного ризику

Взаємозв'язок	Коефіцієнт кореляції (R)	Коефіцієнт детермінації (R ²)
Між обсягом кредитування та розміром проблемних кредитів	0,586	0,343

Як видно з табл. 1.2, коефіцієнт кореляції для досліджуваних показників становлять 0,586. Це свідчить про наявність залежності та вказує на значний зв'язок між ознаками (за шкалою Чеддока при $0,50 \leq |R| \leq 0,70$ існує значний зв'язок).

Отже, розмір проблемних кредитів змінюється пропорційно обсягам кредитування, що свідчить про значну вразливість банків до кредитного ризику при здійсненні активних операцій.

Аналіз нормативно-правової бази [117; 120] та підходів науковців [1; 109; 249] до поняття кредитного ризику дозволив визначити ризик кредитування як ймовірність втрати банком частини своїх ресурсів, недоодержання доходів при наданні кредиту у разі недотримання позичальником умов договору щодо погашення позикової заборгованості та сплати відсотків за кредитом.

У табл. 1.3 відображено класифікацію кредитного ризику банку, на основі якої за різними критеріями можна охарактеризувати послугу кредиту з позиції ризиковості [56].

Таблиця 1.3

Класифікація кредитного ризику банку

Ознака	Вид
За фінансовими наслідками	Ризик, наслідком якого є фінансові втрати
	Ризик, наслідком якого є недоотримання фінансової вигоди
За сферою виникнення	Зовнішній (систематичний) кредитний ризик
	Внутрішній (несистематичний) кредитний ризик
За учасниками кредитної угоди	Ризик щодо позичальника
	Ризик щодо страховика
	Ризик щодо гаранта (поручителя)
За рівнем виникнення	Індивідуальний кредитний ризик
	Портфельний кредитний ризик
За терміном кредитування	Ризик при короткостроковому кредитуванні
	Ризик при середньостроковому кредитуванні
	Ризик при довгостроковому кредитуванні
За можливістю прогнозування	Прогнозований кредитний ризик
	Непрогнозований кредитний ризик
За видом кредитних послуг	Ризик при традиційних послугах кредитного характеру
	Ризик при інноваційних послугах кредитного характеру
За статусом позичальника	Ризик при кредитуванні юридичних осіб
	Ризик при кредитуванні фізичних осіб
	Ризик при кредитуванні інсайдерів
	Міжбанківський кредитний ризик
За способом впливу на ризик	Ризик, що регулюється банком самостійно
	Ризик, що передається страховій компанії
	Ризик, що розподіляється між банками
За ймовірністю реалізації	Наявний кредитний ризик
	Потенційний кредитний ризик
За розміром втрат	Незначний
	Високий
	Критичний

Для кожної кредитної операції характерні специфічні чинники, що визначають ступінь кредитного ризику. Основні причини ймовірності виникнення кредитного ризику розглянуто у розрізі суб'єктів кредитних відносин. Розмежування причин виникнення ризику кредитування з позиції банку та клієнта наведено у табл. 1.4 [109].

Таблиця 1.4

Причини виникнення ризику кредиту

Причини появи кредитного ризику, що здатен спровокувати банк	Причини появи кредитного ризику, що залежать від позичальника
1	2
Необґрунтовано ліберальне ставлення до позичальника при розгляді заявки на кредит	Низький рівень менеджменту підприємства
Неякісна оцінка кредитоспроможності позичальника внаслідок недостатнього професіоналізму банківських спеціалістів або відсутності чіткої методики проведення оцінки фінансового стану позичальника	Погіршення якості продукції, товарів та послуг, помилки в маркетинговій діяльності, оцінці ринків збуту продукції суб'єктів господарювання

Закінчення табл. 1.4

1	2
Помилки в оцінці забезпечення позики внаслідок завищення ринкової вартості або рівня ліквідності	Невиконання контрактів позичальником або його контрагентом
Неповне відображення у кредитному договорі умов, що забезпечують інтереси банку щодо виконання зобов'язань позичальником	Навмисне порушення позичальником умов кредитного договору
Відсутність контролю за позичальником у період користування кредитом	Погіршення платоспроможності та фінансової стійкості підприємства
Надмірне розширення або швидке збільшення обсягів кредитних операцій, а саме: надання позик в обсягах, що не відповідають капіталу банку та ін.	Послаблення з боку позичальника власного контролю за станом фінансових ресурсів, яке виявляється у зростанні дебіторської заборгованості, затримці строків трансформації матеріальних цінностей у грошові, недоотриманні доходів для покриття заборгованості

За даними табл. 1.4 можна стверджувати, що першопричини появи кредитних ризиків однаковою мірою можуть виникати як у кредитора, так і у боржника. З одного боку, ризик може бути обумовлений неналежною організацією діяльності банку щодо реалізації кредитного процесу, з іншого – неспроможністю позичальника за певних обставин дотримуватися умов кредитної угоди. Окрім того, рівень кредитного ризику може бути спричинений факторами, які знаходяться поза межами контролю банку [280]:

- 1) погіршенням економічної кон'юнктури, що враховує макроекономічні проблеми (спад, криза виробництва, інфляція, стагфляція, криза неплатежів);
- 2) зміною політичної ситуації в країні, що може призвести до невиконання кредитних угод, затримки виплат позичальниками;
- 3) зміною законодавства країни;
- 4) форс-мажорними обставинами природного характеру та ін.

Спираючись на загальноприйняті підходи до поняття «управління кредитним ризиком» [17; 56; 98], можна надати йому визначення.

Управління кредитним ризиком – формалізований процес з визначеною послідовністю етапів, механізмів і методів, спрямованих на виявлення наявних та потенційних факторів ризиків, оцінку їх рівня, моніторинг та контроль з метою запобігання втратам банку при наданні кредиту.

Система управління кредитним ризиком повинна відповідати певним вимогам (табл. 1.5) [74].

Як видно з табл. 1.5, комплексне дотримання принципів управління кредитним ризиком дозволить забезпечити банку максимальну ефективність діяльності при наданні кредиту з урахуванням факторів невизначеності.

Принципи організації управління кредитним ризиком

Принцип	Характеристика
Зваженість	Вибір банком такого варіанту з-поміж альтернативних, який забезпечував би оптимальне співвідношення між ризиком та дохідністю відповідно до загальної стратегії банку
Участь керівного складу	Обов'язкове залучення до процесу управління ризиками керівників департаментів, підрозділів, спеціалістів, а також фінансових служб
Безперервність	Організація поетапного і безперервного управління ризиком з огляду на постійні зміни стану банку, його клієнтів і ділових партнерів, цінові зміни на фінансових та товарних ринках
Обережність	Використання в умовах невизначеності і динамічності фінансових ринків інструментів хеджування, страхування або обмеження ризиків

Система управління кредитним ризиком повинна відповідати загальній стратегії та кредитній політиці банку [78].

Кредитна політика – це сукупність заходів, спрямованих на створення умов для ефективного розміщення наявних коштів з метою забезпечення стабільного зростання прибутку банку. Кожен банк розробляє власну кредитну політику, в якій враховуються економічні, політичні, географічні, організаційно-правові й інші чинники, які впливають на його діяльність.

Кредитна політика банку орієнтована на створення високоякісного кредитного портфеля з метою підтримки постійного планового рівня прибутковості; вкладання кредитних коштів в економічно перспективні, рентабельні сфери; розробку й активне впровадження нових кредитних технологій, кредитних продуктів і послуг; зміцнення і підвищення конкурентоспроможності на ринку; підвищення якості наданих послуг.

Збалансована кредитна політика є підґрунтям надійності та прибутковості кредитного портфеля, яка впливає на стабільну ефективну діяльність банку [56].

Основними цілями управління кредитним ризиком є такі: 1) попередження ризику – ліквідація передумов виникнення кредитного ризику в майбутньому; 2) підтримка ризику на визначеному рівні – дотримання банком вимог щодо рівня ризику, встановлених центральним банком та визначених самим банком відповідно до власної ризикової стратегії; 3) мінімізація ризику – використання комплексу заходів прямого впливу на кредитний ризик [228].

Практика мінімізації ризику кредиту передбачає використання ефективних методів управління, тобто прийомів і способів впливу на кредитний ризик для досягнення поставлених банком цілей. Залежно від сфери впливу ризиків на діяльність банку методи можна розмежувати на зовнішні і внутрішні (рис. 1.5) [56].

За даними рис. 1.5 зовнішні методи управління дозволяють банку перерозподілити ризик шляхом перекидання частини ризику на інші суб'єкти (страхування, гарантія, порука) чи об'єкти правовідно-

син (застава). Внутрішні методи управління кредитним ризиком досить різноманітні і стосуються, в основному, внутрішньобанківського кредитного менеджменту. При наданні кредиту залежно від особи позичальника банк використовує найбільш прийнятні методи управління кредитним ризиком.

Рис. 1.5. Методи управління кредитним ризиком банку

Найвідповідальнішою ланкою в системі управління кредитним ризиком є його оцінювання на етапі видачі кредиту, що передбачає проведення аналізу кредитоспроможності потенційного позичальника. Даний метод ґрунтується на здійсненні якісної та кількісної оцінки фінансового стану клієнта з метою визначення рівня кредитного ризику. У практиці банків особливо поширений метод, що базується на бальній оцінці позичальника, яка передбачає визначення кредитного рейтингу позичальника [56].

Для зниження ризику застосовується метод диверсифікації, який полягає у розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються один від одного як за характеристиками (розмір капіталу, форма власності), так і за умовами діяльності (галузь економіки, географічний регіон) [282].

Вимога забезпечення кредиту практично гарантує банківській установі повернення наданої суми позики та одержання відсотків [228]. Найпоширенішими цивільно-правовими видами забезпечення виконання зобов'язань у кредитних правовідносинах між юридичними особами є гарантія, порука, застава [279].

Страховання кредитів передбачає повну передачу ризику неповернення кредиту страховій компанії. Усі витрати, пов'язані зі страхуванням, здебільшого перекладаються на одержувачів позики [56].

Таким чином, методи управління відрізняються мірою впливу на зниження ризику в конкретній ситуації, а також необхідними витратами на їхню реалізацію. Цю ситуацію потрібно врахувати, оцінюючи раціональність та ефективність конкретних заходів із зниженням ризику.

У діяльності банків є низка недоліків, які свідчать про суттєві проблеми при управлінні кредитним ризиком, зокрема: недостатня оцінка ризиків за кредитною угодою, поверхневий аналіз фінансового стану позичальника, недостатній економічний та правовий контроль (див. табл. 1.4). Усунення цих недоліків дасть змогу забезпечити сталий розвиток банківської системи [15].

Отже, стабільність функціонування банків у сучасних динамічних умовах залежить від рівня кредитних ризиків. Неврахування негативного прояву цих ризиків є причиною значних банківських втрат від здійснення кредитних операцій. Тому поліпшення якості управління кредитними ризиками є передумовою підвищення ефективності банківської діяльності та конкурентоздатності банків.

1.2. Сутність ризиків банківського проектного фінансування

Успішність проектного фінансування як для банку, так й для позичальника більшою мірою залежить від відповідно встановлених ризиків, особливо, якщо це стосується не розширення існуючого виробництва, а впровадження нового. Правильно та своєчасно встановлені ризики надають змогу їх попередити чи пом'якшити шляхом розробки системи ризик-менеджменту. Всі ці аспекти можливо ідентифікувати та прорахувати ще на початкових етапах проектного фінансування, коли бізнес-проект тільки прийнято до розгляду, за допомогою якісної оцінки кредитоспроможності ініціатора та ефективності проекту, що всебічно розглядає його сильні та слабкі сторони.

Загалом, під проектним фінансуванням (project financing) розуміють форму реалізації фінансово-кредитних відносин учасників з приводу організації та здійснення фінансування інвестиційного проекту з використанням різноманітних фінансових інструментів за умови, що джерелами погашення заборгованості виступають генеровані проектом грошові потоки, а забезпеченням боргу - активи учасників фінансування [168, с. 12].

Кобичевою О. С. виділено три науково-методичні підходи до розуміння сутності проектного фінансування (рис. 1.6) [75, с. 103]. Як видно з рис.1.6, поняття «проектне фінансування» не є еквівалентним поняттю «фінансування проекту» [118, с. 261]. Фінансування проекту, залежно від його специфіки, може здійснюватися різними способами. Проектне фінансування є одним із них, проте розглядати його варто відокремлено від традиційних і відомих варіантів фінансування – кредитування, розміщення боргових цінних паперів, збільшення статутного капіталу, фінансового лізинг тощо. Їх об'єднує

те, що фінансується не конкретний проект, а компанія, яка ініціювала його реалізацію. Це принципово важливо, бо в цьому випадку джерелом грошових коштів для повернення отриманого фінансування стає вільний грошовий потік компанії, генерований всіма її проектами. Забезпеченням фінансування стають всі активи компанії.

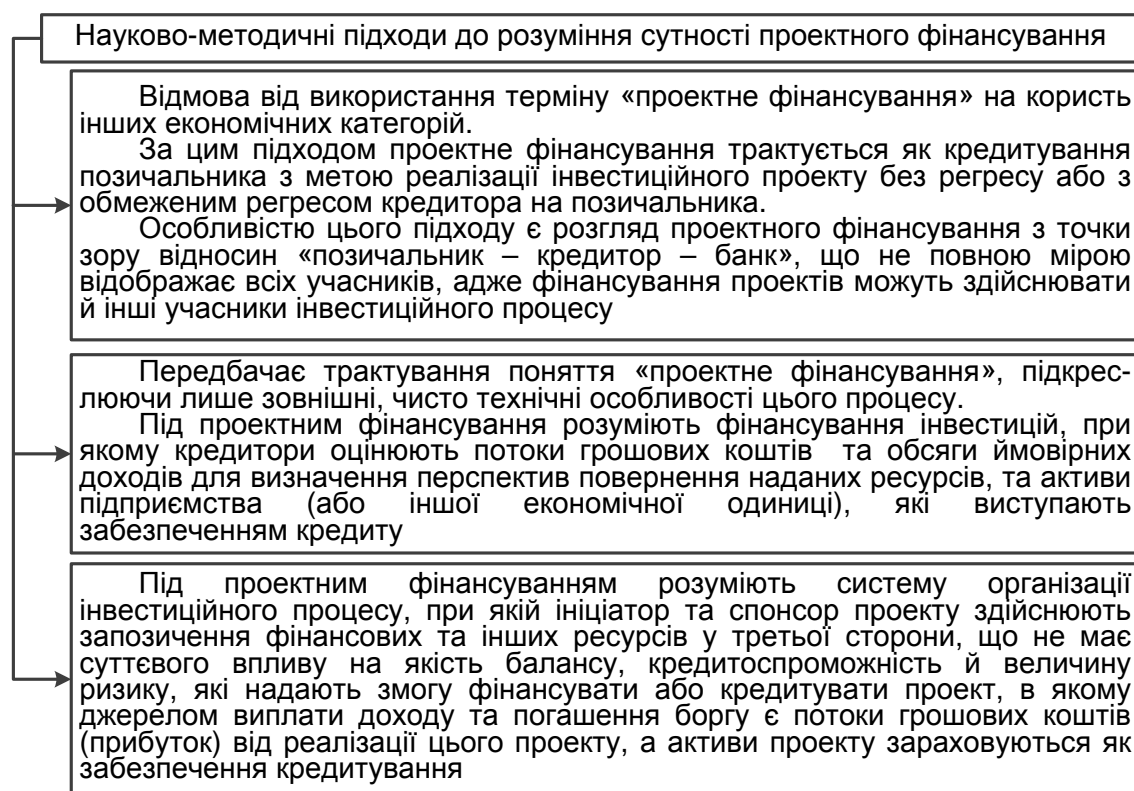

Рис. 1.6. Сучасні науково-методичні підходи до визначення сутності проектного фінансування

Як видно з рис.1.6, проектне фінансування передбачає забезпечення коштами безпосередньо проекту, а не компанії, яка виступила його ініціатором. Джерелом коштів стає грошовий потік, що генерується тільки цим проектом, а забезпеченням фінансування у загальному випадку є лише ті активи, які були придбані для його реалізації. У цьому визначено відмінність проектного фінансування від інших форм фінансування [118, с. 261].

За результатами проведеного дослідження різноманітних підходів до визначення класифікації ризиків банківського проектного фінансування [167, 162, 104, 281] побудовано схему взаємозв'язку різноманітних ризиків, до яких схильний, як банк, так і підприємство в процесі реалізації бізнес-проекту (рис. 1.7).

Політичні, макроекономічні та правові ризики (див. рис. 1.7) можуть бути викликані зовнішніми умовами реалізації інвестиційного проекту та не підконтрольні ні банку, ні підприємству. Зовнішні ризики пов'язані насамперед з нестабільністю державної влади, особливостями державного устрою і чинного законодавства, неефективною економічною політикою та її складовими елементами, демографіч-

ною, регіональною асиметрією інтересів різних соціальних груп тощо. До цієї групи належать такі ризики як інфляційні, цінові, податкові, інвестиційні, валютні, страхові, банківські, інноваційні. До цієї ж групи слід віднести і форс-мажорні ризики – такі, як природні катастрофи, війни та природні лиха.

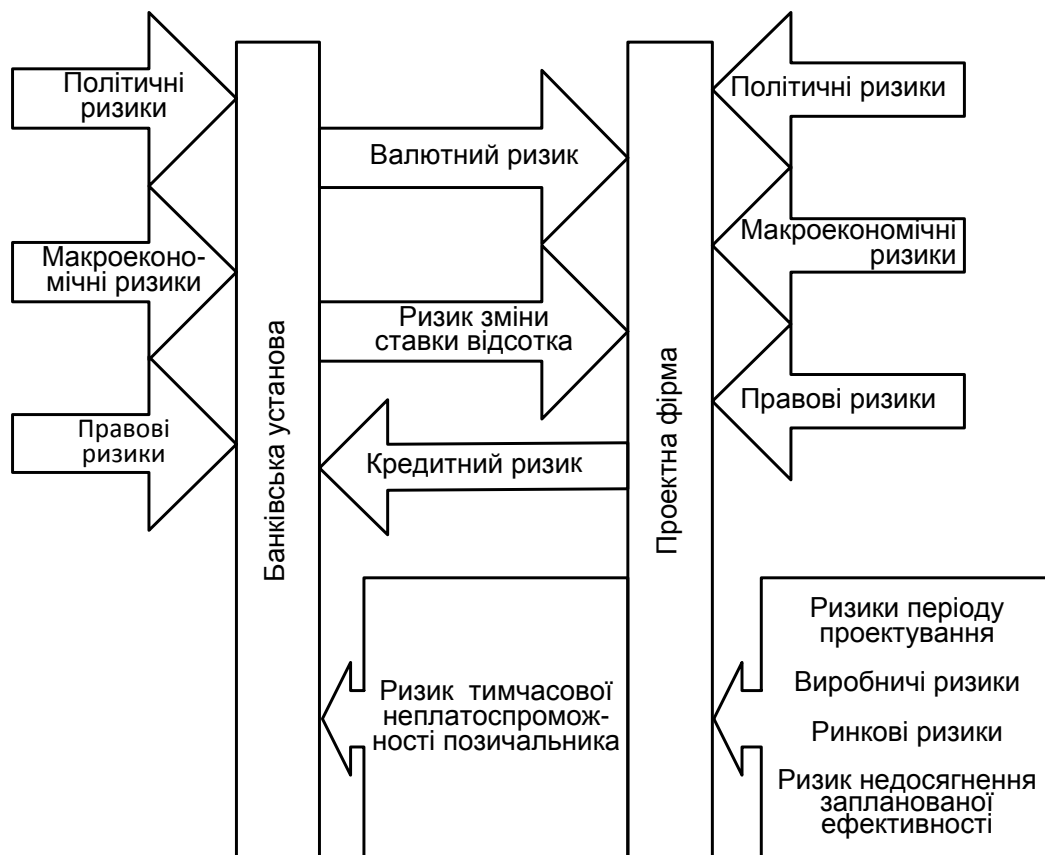

Рис. 1.7. Взаємозв'язок ризиків, що виникають при банківському проектному фінансуванні

Як видно з рис. 1.7, зовнішні ризики під час реалізації проекту можуть негативно вплинути як на банк, так і на підприємство. Так, якщо реалізація зовнішніх ризиків вплине лише на банк, це не є гарантією безпеки для підприємства: реалізація ризиків у банківській діяльності може потягти реалізацію деяких ризиків, наприклад, ризику зміни ставки відсотків за кредитом у діяльності юридичної особи.

Інші вказані ризики (див. рис. 1.7) належать до групи внутрішніх ризиків, на які банк та підприємство мають вплив.

В Україні широко використовується «типова» класифікація проектних ризиків (табл. 1.6), які подані у Методичних рекомендаціях з підготовки інвестиційних проектів, до реалізації яких залучатимуться іноземні інвестори [118].

Наведена класифікація включає певний перелік ризиків залежно від обраної точки зору на проектну діяльність, наявності аналогічних результатів з раніше реалізованих інвестиційних проектів, а також досвіду спеціалістів, які розробляють матрицю «типових» ризиків проектної діяльності та заходи протидії ним.

Класифікація проектних ризиків

Групи проектних ризиків	Види проектних ризиків
Ризики періоду проектування та будівництва	Ризик підвищення ставок за позичкою; ризик збільшення строку будівництва; ризик невиконання строків введення в дію виробничих потужностей; ризик невідповідності проекту специфікації; ризик невідповідності проектного кошторису і вартості будівництва визначеній сумі інвестицій
Виробничі ризики	Ризик підвищення поточних витрат; ризик зриву графіка поставок сировини, матеріалів, устаткування та ін.; ризик виникнення нових вимог до екології; ризик нестачі трудових ресурсів; ризик змін умов транспортування
Ринкові ризики	Ризик зміни попиту на продукцію; ризик втрати позицій на ринку; ризик зміни якісних ознак продукції; ризик появи конкуруючої продукції; ризик несвоєчасності виходу на ринок; ризик звуження ринкової «ніші» для продукції

Ризики, що наведені у табл. 1.6, належать до сфери реалізації бізнес-проекту та їхньому впливу, до яких переважно схильна проектна компанія, але вони залишаються загрозою і для банку. Реалізація будь-якого з них може спричинити підвищення ймовірності виникнення ризику тимчасової неплатоспроможності позичальника. Це призведе до погіршення стану обслуговування боргу, та, як наслідок, до пониження класу позичальника та підвищення ставки резервування коштів під заборгованість, чого прагне уникнути кожний банк.

Кредитний ризик або ризик неповернення боргу при проектному кредитуванні може бути визначено як невпевненість кредитора у спроможності боржника виконати свої зобов'язання за умовами кредитної угоди [167]. Можливість такого ризику виникає через:

- 1) помилки самого банку під час розгляду кредитної заявки, розроблення умов кредитної угоди;
- 2) неефективну роботу клієнта, що отримав інвестиційну позичку;
- 3) неефективність інвестиційного проекту, що кредитується;
- 4) нездатність банку створити точний грошовий потік у зв'язку з непередбаченими змінами в діловому, економічному і/або політичному оточенні позичальника;
- 5) невпевненість у майбутній вартості та якості (ліквідності чи можливості продажу на ринку) застави під кредит;
- 6) кризу в діловій репутації позичальника.

Серед причин виникнення цих ризиків, що залежать від самого банку, слід відзначити: ліберальне ставлення до позичальника під час розгляду заявки на кредит; неякісна оцінка кредитоспроможності пози-

чальника; погане структурування позички; помилки в оцінці забезпечення позички; неповне відображення в кредитній угоді умов, що забезпечують інтереси банку; відсутність контролю за позичальником у період повернення позички та ін.

Отже, кредитний ризик несе банк, а його виникнення обумовлено наявністю позичальника.

1.3. Оцінювання кредитоспроможності позичальника при банківському проектному фінансуванні

Виходячи із сутності процесу проектного фінансування, оцінювання фінансового стану позичальника має проводитися як складова загальної оцінки інвестиційного проекту. В Україні має місце лише фінансування проекту, що не є еквівалентним поняттю «проектне фінансування». У теперішній час фінансується не сам проект, а підприємство, яке його розробило, і потребує коштів для його реалізації. Тобто, фінансовий стан позичальника є найвагомим критерієм при вирішенні питання щодо проектного кредитування: якщо фінансовий стан підприємства не відповідає кредитній політиці банку та встановленим стандартам, проект, як правило, навіть не аналізується, а позичальнику відмовляють у фінансуванні.

Згідно із законодавством України, банк може сам обирати методики оцінки фінансового стану позичальника шляхом визначення його кредитоспроможності, але до складу цієї методики обов'язково повинні входити коефіцієнти, що рекомендовані НБУ [197]. Перелік основних фінансових коефіцієнтів, що використовуються для розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника – юридичної особи, подано у табл. 1.7 [197].

Фінансовий показник EBITDA використовується для визначення здатності підприємства відповідати за своїми зобов'язаннями. Також фінансовими аналітиками EBITDA використовується для оцінювання операційних результатів компанії, він наближений до операційного грошового потоку, оскільки показник очищений від негрошових статей витрат (амортизація). Можна стверджувати, що EBITDA ілюструє дохід компанії, ті грошові кошти, які підприємство заробило в звітному періоді і зможе витратити їх в майбутньому. Це надає можливість використовувати даний показник для оцінки рентабельності інвестицій і резерву самофінансування [12].

У табл. 1.8 подано основні показники оцінки фінансового стану позичальника при інвестиційному кредитуванні, що на даний час використовуються у практиці банківської діяльності, але ще не адаптовані до вимог Постанови НБУ [197].

Таблиця 1.7

**Основні фінансові коефіцієнти, що використовуються для
розрахунку інтегрального показника фінансового стану
боржника – юридичної особи за вимогами НБУ**

Фінансовий коефіцієнт	Характеристика	Формула розрахунку
K_1, MK_1 – коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеня)	Здатність підприємства покривати поточні зобов'язання оборотними активами	$\frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$
K_2, MK_2 – проміжний коефіцієнт покриття	Здатність підприємства розраховуватися за своїми поточними зобов'язаннями монетарними оборотними активами	$\frac{\text{Монетарні оборотні активи}}{\text{Поточні зобов'язання}}$
K_3, MK_3 – коефіцієнт фінансової незалежності	Питома вага власного капіталу в загальному обсязі джерел фінансування	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Валюта балансу (пасив)}}$
K_4, MK_4 – коефіцієнт покриття необоротних активів власним капіталом	Рівень фінансування необоротних (довгострокових) активів за рахунок власного капіталу підприємства	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Необоротні активи}}$
K_5 – коефіцієнт рентабельності власного капіталу	Ефективність використання капіталу підприємства, інвестованого власниками	$\frac{\text{Чистий прибуток/збиток}}{\text{Інвестований власний капітал}}$
MK_5 – коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Здатність підприємства розраховуватися за кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги виручкою від реалізації продукції	$\frac{\text{Чиста виручка від реалізації}}{\text{Кредиторська заборгованість}}$
K_6, MK_6 – коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності	Характеризує рентабельність продажу за фінансовими результатами від операційної діяльності до оподаткування та здійснення витрат, пов'язаних із запозиченнями	$\frac{\text{Фінансові результати від операційної діяльності (ЕВІТ)}}{\text{Чиста виручка від реалізації}}$
K_7 – коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності	Характеризує рентабельність продажу за фінансовими результатами від звичайної діяльності до оподаткування, здійснення фінансових витрат та нарахування амортизації	$\frac{\text{Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування, фінансових витрат та нарахування амортизації (ЕВІТДА)}}{\text{(Чиста виручка від реалізації + інші операційні доходи)}}$
MK_7 – коефіцієнт рентабельності продажу за фінансовими результатами до оподаткування	Характеризує рентабельність продажу за фінансовими результатами до оподаткування	$\frac{\text{Фінансовий результат до оподаткування}}{\text{Разом чисті доходи}}$
K_8, MK_8 – коефіцієнт рентабельності активів за ЧП	Характеризує ефективність використання (рентабельність) активів підприємства	$\frac{\text{Чистий прибуток (збиток)}}{\text{Валюта балансу (актив)}}$
K_9, MK_9 – коефіцієнт оборотності оборотних активів	Характеризує ефективність використання оборотних активів підприємства	$\frac{\text{Чиста виручка від реалізації}}{\text{Оборотні активи}}$
K_{10} – коефіцієнт оборотності позичкового капіталу за фінансовими результатами від звичайної діяльності	Здатність підприємства розраховуватися з боргами за рахунок внутрішніх фінансових джерел	$\frac{\text{ЕВІТДА}}{\text{Довгострокові та поточні зобов'язання}}$
MK_{10} – коефіцієнт оборотності позичкового капіталу за фінансовими результатами до оподаткування	Здатність підприємства розраховуватися з боргами за рахунок фінансового результату	$\frac{\text{Фінансовий результат до оподаткування}}{\text{Довгострокові та поточні зобов'язання}}$

Основні фінансові показники, що використовуються при аналізі фінансового стану позичальника при інвестиційному кредитуванні

Фінансовий показник	Порядок розрахунку
Величина та структура активів і пасивів	Вертикальний аналіз балансу підприємства
Джерела фінансування активів	Горизонтальний аналіз балансу
Аналіз прибутковості	Прибуток
	Виробничі витрати
Прибуток на інвестицію (ROI)	Прибуток
	Обсяг інвестування
Прибуток на власний капітал (ROE)	Прибуток
	Власний капітал
Аналіз ліквідності	Оборотні кошти
	Поточні зобов'язання
Показник фінансової незалежності (1)	Власний капітал
	(Короткострокові зобов'язання + Довгострокові зобов'язання)
Показник фінансової незалежності (2)	Власний капітал
	(Короткострокові зобов'язання + Довгострокові зобов'язання + Обсяг інвестування)
Розмір власних оборотних коштів	Власний капітал – Основні засоби – Нематеріальні активи
Коефіцієнт маневрування власного оборотного капіталу	Власний оборотний капітал
	Власний капітал
Коефіцієнт обслуговування боргу (DSC)	(Чистий прибуток + Амортизаційні відрахування + Відсоток за кредитом)
	(Повернений обсяг кредиту + Повернений обсяг відсотків за кредитом)
Прибутковість продажів	Прибуток
	Продажі

Як видно з даних табл.1.7–1.8, при оцінці кредитоспроможності та фінансового стану позичальника аналізуються усі найважливіші показники діяльності підприємства. Між тим, дані, що беруть участь у розрахунку показників, мають ретроспективний характер, тобто визначають фінансовий стан позичальника у минулих періодах та на момент звернення позичальника до банку. Проте, інвестиційне кредитування та проектне фінансування, зокрема, спрямовано на майбутній стан позичальника, генерацію грошових потоків після отримання фінансування та змогу позичальника погасити заборгованість за рахунок майбутнього прибутку.

Аналіз майбутнього стану підприємства враховується лише при розрахунку показника фінансової незалежності, але з порушенням основного принципу бухгалтерського обліку в Україні: нарахування та відповідності доходів і витрат, за яким для визначення фінансового результату звітного періоду слід зіставити доходи звітного періоду з витратами, здійсненими для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в обліку і звітності у момент їх ви-

никнення, незалежно від часу надходження і сплати грошей [60]. У той час як при розрахунку другого варіанту показника фінансової незалежності, з урахуванням обсягу інвестиційного кредиту, до уваги береться лише збільшення зобов'язань підприємства.

З урахуванням показників, що увійшли до моделі оцінки інвестиційного проекту, проведено аналіз інвестиційного проекту, що був наданий до розгляду в банк. Розрахункові та прогнозні значення обсягів виробництва, виручки та фінансового результату від операційної діяльності подано у табл. 1.9.

Таблиця 1.9

Прогнозні показники діяльності молокозаводу

Показник	Прогнозні дані на період кредитування, млн. грн.					
	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Разом
Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	106,41	120,07	122,35	125,17	133,67	607,66
Податок на додану вартість	17,73	20,01	20,39	20,86	22,28	101,28
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	88,67	100,06	101,96	104,30	111,39	506,39
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	77,15	87,05	88,70	90,75	96,91	440,56
Валовий прибуток (збиток)	11,53	13,01	13,25	13,56	14,48	65,83
Інші операційні доходи	3,89	4,39	4,48	4,58	4,89	22,23
Адміністративні витрати	3,09	3,48	3,55	3,63	3,88	17,62
Витрати на збут	4,29	4,84	4,93	5,05	5,39	24,51
Інші операційні витрати	4,20	4,74	4,83	4,94	5,28	24,00
Фінансові результати від операційної діяльності	3,84	4,33	4,41	4,52	4,82	21,93

Прогнозні значення виручки від реалізації (табл. 1.9) розраховано на основі прогнозних обсягів збільшення обсягу виробництва: у 2014 році – на 50%, у 2015 році – на 8,5%, у 2013 – 2015 рр. – на 2,1% щорічно та прогнозного індексу інфляції на підставі циклічності його зміни у 2010 – 2013 рр. [62]. Ставка податку на додану вартість дорівнює 20% [174]. Собівартість реалізованої продукції, інші операційні доходи, адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати змінювались відповідно до зростання обсягів реалізації продукції.

Так, маючи обсяги грошових потоків, що генеруються підприємством та реалізацією інвестиційного проекту у тому числі, встановлено основні параметри та розраховано кількісні показники моделі аналізу ефективності інвестиційного проекту (табл. 1.10).

Ставка дисконтування, яка була прийнята для розрахунків, дорівнює ставці відсотка за кредитом – 18%. Як свідчать результати аукціону, що відбувся у січні 2013 року, прибуток за ОВДП України дорівнює 9,2% [293].

**Оцінка інвестиційного проекту розширення та оновлення
виробництва молочного заводу**

Початкові дані		
Період, р.	Обсяг грошового потоку, млн. грн.	Нормативне значення
2014 рік	3,84	–
2015 рік	4,33	–
2016 рік	4,41	–
2017 рік	4,82	–
2018 рік	21,93	–
Обсяг інвестицій	11,89	–
Ставка дисконтування, %	18	–
Розрахункові дані		
NPV	1,60	≥ 0
Термін окупності, р.	3	–
IRR, %	24	Вище ринкової норми прибутку для безризикових активів
PI	1,13	> 1

Отже, як видно з проведених у табл. 1.10 розрахунків, даний інвестиційний проект доцільно прийняти для фінансування, адже:

1) чиста приведена вартість проекту (NPV) становить більше 0, тобто проект окупає розмір інвестованих коштів та є прибутковим для банку;

2) термін окупності проекту без врахування ставки дисконтування становить 3 роки, тобто вже у третьому році реалізації проекту грошові кошти, що будуть отримані у результаті його впровадження, відшкодують вартість фінансування та почнуть приносити прибуток. Інвестиційний проект розраховано на 5 років, тому важливо відмітити, що потоки грошових коштів розраховано без урахування амортизаційних відрахувань, податку на прибуток та інших витрат. Тобто, при розрахунку прогнозних значень цих показників та вирахування цих значень із обсягу фінансових результатів від операційної діяльності, термін реалізації проекту (5 років) виправданий контролем за додатним значенням чистого прибутку підприємства;

3) внутрішня норма дохідності (IRR) на 6% перевищує ставку відсотка за інвестиційним кредитом та у 2,6 рази перевищує прибутковість ОВДП України. Тобто інвестиційний проект є прибутковим для банку, особливо необхідно відзначити, що внутрішня норма дохідності повністю визначається «внутрішніми умовами», що характеризують даний інвестиційний проект [288];

4) індекс рентабельності інвестицій (PI) перевищує нормативне значення, тобто проект є рентабельним та прибутковим для банку й на кожну гривню вкладених коштів принесе інвестору 0,13 грн. прибутку.

Цей проект є привабливим для банку як об'єкт інвестування ще й тому, що молочний завод є стабільною великою компанією з власною часткою ринку, тобто виконання зобов'язань за інвестиційним кредитом гарантується вже наявним майном та прибутком.

У табл. 1.10 представлено розрахунок лише кількісних показників, тобто половини показників моделі оцінювання інвестиційних проектів. Враховуючи те, що, за відсутності необхідного практичного досвіду прогнозування фінансової діяльності та сукупності вхідних даних для аналізу та прогнозування, встановлення якісних критеріїв не є можливим.

Таким чином, відповідно до сутності процесу проектного фінансування, тобто орієнтування на майбутні грошові потоки від реалізації проекту, за рахунок яких буде погашена заборгованість, доцільно аналізувати кредитоспроможність і платоспроможність позичальника у двох варіантах: ретроспективно – аналіз минулих звітних періодів, перевірка репутації позичальника та правоустановчих документів, і перспективно – аналіз прогнозованих обсягів грошових потоків, збільшення довгострокових зобов'язань підприємства, змін значень рядків балансу та звіту про фінансові результати діяльності й на основі цих розрахункових даних визначати фінансовий стан позичальника з урахуванням одержання ним інвестиційного кредиту.

1.4. Обґрунтування доцільності врахування рівня знань виробничої системи при проектному фінансуванні інноваційної модернізації підприємств

У теперішній час на пострадянському просторі в промисловому комплексі накопичений перелік складних проблем, наслідком чого стало погіршення фінансово-економічного стану підприємств індустрії. Накладення на їх слабку ділову активність наростаючого дефіциту висококваліфікованих робітників і управлінських кадрів, недофінансування конверсійних програм, скорочення державного оборонного замовлення, відсутність централізованих коштів на оновлення парку устаткування і технологічне перепрофілювання, недоступність банківських кредитів посилюють резонуючий деструктивний ефект і зводять до мінімуму можливості підприємств з подолання кризових процесів і підвищення ефективності та стійкості їх діяльності.

Тим часом сучасна економіка знань формується на тлі прискорення інноваційної модернізації суб'єктів господарювання і широкого освоєння наукоємних технологій у виробництві продукції і наданні послуг. Винаходи, ноу-хау та інші конструкторсько-технологічні нововведення не лише визначають конкурентоспроможність виготовлюваної продукції, але і з нарощуванням інформаційного і інноваційного ресурсів підприємств підвищують стійкість їх діяльності в динамічному бізнес-середовищі. За оцінкою акад. С. Ю. Глазьева, до 95 % приросту валового внутрішнього продукту розвинених країн ґрунтується на науково-технічному прогресі [229]. Але, якщо до 1990 р. внесок НТП в економічне зростання, наприклад, Росії складав 70–80%, то в перші роки XXI століття, на його думку, лише 5–10%.

Таким чином актуальним є перехід до економіки інноваційного типу і, зокрема, становлення й розвиток інноваційно-промислових комплексів для завоювання сегментів ринку високотехнологічної продукції. Охарактеризований нижче підхід виходить з об'єктивної необхідності впровадження на підприємстві наукомістких засобів виробництва і технологій, а також поліпшення координації дій всіх його підрозділів. Адже і прогресивність технологічних способів виробництва виробів і надання послуг, і певні управлінські рішення зрештою визначаються наявністю цінної інформації. Тому логічно скористатися для оцінки ефекту роботи промислових підприємств інформаційним критерієм, запропонованим ще у 60-х роках минулого століття акад. В. О. Трапезніковим [268], на думку якого певна частина інформації матеріалізується в предметах праці, інша – накопичується у формі знань, нарешті, частина витрачається в процесі праці на боротьбу з невпорядкованістю. У виробничій системі підприємства інформація під час управління не лише надходить у формі прийнятих рішень і звітів, але й матеріалізується в предметах і засобах праці у вигляді втілених в них знань. При цьому з насиченням інформацією як самого процесу організації і управління, так і предметів і засобів праці, стає можливою локалізація і послаблення перешкод нормальній роботі підприємства і зменшення невпорядкованості його функціонування. У результаті економічний ефект діяльності підприємства зростає при зменшенні міри невпорядкованості в поведінці виробничих систем і знижується при поширенні в них хаосу.

У статистичному тлумаченні залежність ефекту E функціонування системи від кількості введеної до неї інформації I виражається формулою, запропонованою академіком В. О. Трапезніковим [268]:

$$\frac{E}{E_{\max}} = 1 - e^{-\frac{I}{I_0}}, \quad (1.1)$$

де E_{\max} – ефект ідеально функціонуючої системи (гранично можливий ефект);

I_0 – обсяг інформації, характерний для даного об'єкту управління.

Між тим експоненційний характер цієї залежності вказує на притаманну системам закономірність інформаційної підтримки ефекту її функціонування. Вона полягає в тому, що з насиченням інформацією системи підвищується і ефект її роботи, але разом з тим виявляє себе і тенденція зниження приросту цього ефекту. Для визначення інформаційної умови підтримки стійкості економічного ефекту автор запропонував перетворити формулу (1.1) на більш зручну для аналізу форми:

$$\frac{I}{I_0} = \ln\left(1 - \frac{E}{E_{\max}}\right)^{-1}. \quad (1.2)$$

Наочне зображення залежності (1.2) подане на рис. 1.8, що ілюструє статистичну закономірність процесу насичення підприємства управлінською інформацією в економічному ракурсі, зокрема, з погляду забезпечення того або іншого рівня ефекту його функціонування.

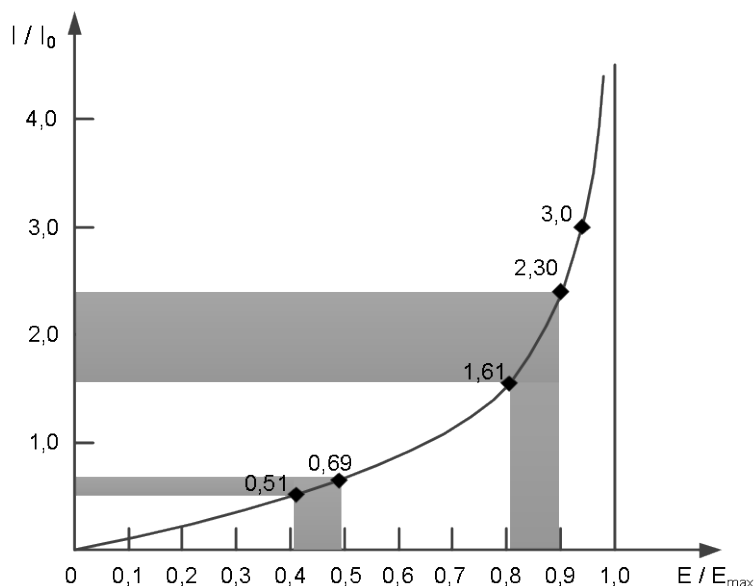

Рис. 1.8. Залежність між відносними величинами кількості управлінської інформації I та ефекту діяльності E підприємства

Вигляд кривої на графіку (див. рис. 1.8) відображає особливий характер зв'язку між відносними величинами кількості управлінської інформації та ефекту діяльності підприємства: нижній пологий відрізок кривої змінювався в середній частині графіка висхідною гілкою з «крутим підйомом». Тому рівень ефекту в зоні малих значень вимагає меншого приросту управлінської інформації, на відміну від поля великих величин (на рис. 1.8 прирости відповідають ширині затемнених смуг).

Знайдемо умову, за якої рівень ефекту діяльності підприємства буде стійким, незважаючи на дію нових перешкод [284]. Вочевидь, відносному показнику E / E_{\max} буде властива стійкість, якщо величина цього дробу залишається в допустимому діапазоні значень від нижньої K_E^H до верхньої K_E^B межі, тобто задовольняє подвійну нерівність: $K_E^H \leq (E / E_{\max}) \leq K_E^B$.

У результаті перетворень знаходимо шукану умову стійкості показника ефекту діяльності підприємства:

$$\ln(1-K_E^H)^{-1} \leq (I / I_0) \leq \ln(1-K_E^B)^{-1}. \quad (1.3)$$

Отже, для підтримки стійкого рівня ефекту E / E_{\max} у заданому інтервалі від нижньої до верхньої межі включно відносний показник I / I_0 кількості управлінської інформації на підприємстві має перебувати у межах нерівності (1.3). Виконання цієї умови потребує вве-

дення відповідного обсягу І корисної інформації у виробничу систему підприємства для погашення перешкод досягненню наміченого рівня Е ефекту його діяльності.

Показник рівня знань, накопичених суспільством і закладених в економічну систему (конструкцію машин, поєднання агрегатів та ін.), і показник досконалості процесу управління відповідно до концепції акад. В. О. Трапезнікова агрегуються показником рівня вживаних знань і умінь, або просто рівнем знань. Саме цей показник і визначається кількістю та корисністю вихідної управлінської інформації і використаними знаннями при створенні підприємства. Формально рівень знань пропорційний добутку показників продуктивності праці, що вимірюється за обсягом виробленого чистого продукту, і фондовіддачі. На думку акад. В. О. Трапезнікова, і рівень знань, і продуктивність праці також несуть на собі відбиток дії трудових (професійно-кваліфікаційного рівня працівників, ділової активності та ін.), соціально-психологічних (умов праці і побуту, мотивації і стимулювання праці, дисципліни та ін.) та інших чинників. Стосовно цього викликає інтерес формалізація та аналіз зв'язку рівня знань, закумуляованих у виробничій системі підприємства, з показниками його платоспроможності та ефективності роботи, що дає змогу виявити особливості практичної діяльності підприємства.

Для поглибленого дослідження впливу рівня знань на платоспроможність підприємства проведемо факторний аналіз залежності його коефіцієнта автономії K_{AB} від показників питомої ваги основних виробничих фондів і нормованих оборотних коштів у вартості майна підприємства K_{OF} , рівня знань $PЗ$, продуктивності праці за чистим продуктом $ППЧ$ та ефективності (оборотності) власних засобів (співвідношення виручки від реалізації продукції та вартості власних засобів підприємства) $E_{BЗ}$. Для цього запропоновано скористатися формулою [283], отриманою як результат факторного розкладання коефіцієнта автономії: $K_{AB} = (K_{OF} \times PЗ) / ВПЧ \times E_{BЗ}$.

Як можна побачити, існує пряма залежність між коефіцієнтом автономії K_{AB} і показниками долі основних виробничих фондів і нормованих оборотних коштів K_{OF} і рівня знань $PЗ$, з одного боку, і зворотний зв'язок з показниками продуктивності праці $ППЧ$ та ефективності власних засобів $E_{BЗ}$, з іншого. Проте реально динаміка зміни наведених показників складніша, про що говорить і практика роботи підприємств (ідеться про взаємозалежність і вплив темпів зміни цих показників).

Разом з цим доречним є питання, у яких межах може перебувати величина рівня знань виробничої системи, для чого було знайдено межі зміни значень $PЗ$. З урахуванням того, що $K_{AB} \leq 1,0$ і $K_{OF} \leq 1,0$, математичні перетворення привели до нерівності, яка встановлює межі варіювання рівня знань $PЗ$: $K_{AB} \times ППЧ \times E_{BЗ} \leq PЗ \leq (ППЧ \times E_{BЗ}) / K_{OF}$ (1.4).

З отриманої нерівності випливає, що коефіцієнт K_{AB} обумовлює нижню межу, а коефіцієнт K_{OF} – верхню межу рівня знань $PЗ$. Звернемо увагу: ліва частина нерівності з економічної точки зору виражає не лише структуру пасивів балансу (коефіцієнт K_{AB}), ефективність

використання ресурсів підприємства (показники $ПП_ч$ та E_{B3}), але і результативність організаційно-управлінської діяльності його персоналу, науко місткість уживаних методів і технологій менеджменту підприємства. У нашому випадку накопичений ресурс знань щонайменше забезпечує міру структури і віддачі фінансових, кадрових та інших ресурсів підприємства як наслідок досягнутої адаптивності його системи управління до конкурентного оточення і компетентності менеджерів підприємства.

З іншого боку, права частина нерівності (1.4) фіксує максимальну межу рівня знань, який залежить, окрім іншого, і від питомої ваги основних виробничих фондів і нормованих оборотних коштів у вартості майна підприємства K_{Of} . При цьому, чим порівняно менше ця доля по відношенню до визначуваної цими ресурсами ефективності їх використання, тим більше потенційний ресурс знань у підприємства.

Отже, аналітична цінність запропонованого підходу полягає в тому, що він дозволяє повніше розкрити закономірності і оцінити міру впливу ресурсу знань підприємства на його фінансово-економічний стан у комплексі взаємодії інформаційних, організаційних, управлінських, економічних, фінансових та інших процесів на підприємстві. Багатоаспектна розробка цієї проблематики дає можливість краще зрозуміти механізм ефективної і стійкої діяльності підприємств у середовищі ризикових чинників і конкурентних стосунків економіки знань.

У стрімкому потоці змін промислові підприємства відчувають вплив зовнішніх і внутрішніх обурень, і, як наслідок, властивості стійкості та ефективності їх діяльності зазнають безперервну трансформацію. Разом з тим якщо динамічна система володіє стійкістю, то допустимі проникаючі перешкоди не здатні кардинально змінити поведінку системи. Тоді властива їй стійкість може відвести режим поведінки від загроз незворотних змін. Проведені автором дослідження [285] довели, що при належному ресурсному потенціалі і компетентному управлінні показники фактичного прибутку підприємства $Pr.f(t)$ та автономії K_{AB} (долі власного капіталу в пасивах підприємства) володіють властивістю асимптотичної стійкості у цілому, тобто при будь-яких вихідних величинах здатні досягти своїх планового $Pr.p$ і граничного $(1,0)$ значень відповідно до швидкостей, що визначаються коефіцієнтами β і γ (рис. 1.9 та 1.10, де K_{PK} – коефіцієнт позикового капіталу).

Проте, якщо система нестійка, вплив обурень стає значущим і навіть малі флуктуації можуть стати причиною різких перебудов у поведінці динамічної системи. У подібній нерівноважній ситуації незначна дія зовнішнього чинника у відповідний момент може корінним чином змінити портрет поведінки системи, що перебуває на розвилці можливих траєкторій руху системи. З їх пучка конкретний напрям траєкторії буде визначений характером протікання процесу і дією випадкових (не обов'язково потужних) чинників у точці біфуркації системи.

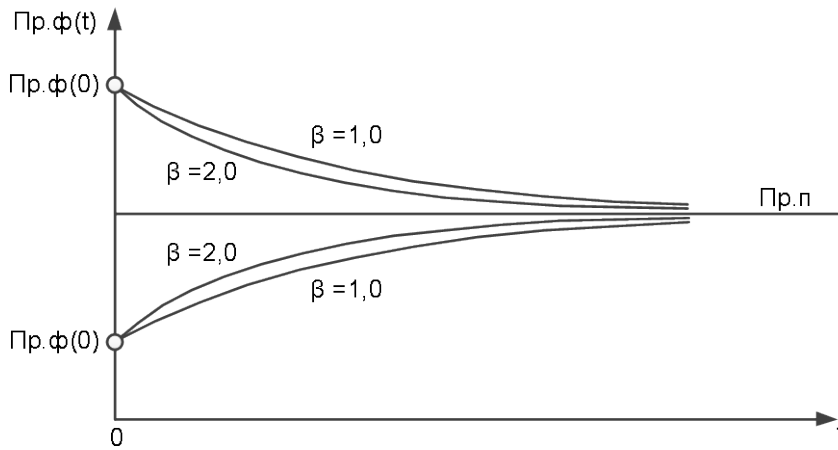

Рис. 1.9. Асимптотична стійкість у цілому показника прибутку $\text{Pr.}\phi(t)$

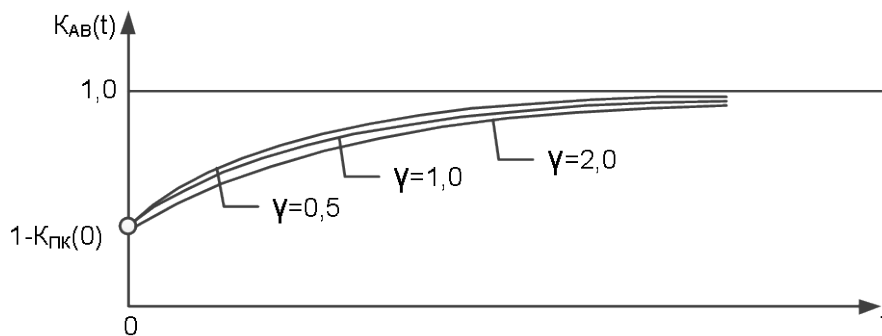

Рис. 1.10. Асимптотична стійкість у цілому показника автономії K_{AB}

У теорії катастроф втрата стійкості стану рівноваги через зміни параметра системи зумовлюється як біфуркацією стану рівноваги, так і мимовільним процесом [3]. З наближенням параметра до значення біфуркації система втрачає стан рівноваги, переходячи в інше рівноважне положення, або виникає пара станів рівноваги. При цьому з двох станів (стан, що зникає, та стан, що продовжується) рівноваги один є стійким, інший – нестійким.

На думку автора, подібний сценарій характерний для початкового етапу кризи підприємств. На цій стадії його система прагне зберегти колишню стійкість збалансованого обміну ресурсами зі своїм оточенням, але під впливом зовнішніх обурень рівноважний стан підприємства «підточується» і його стійкість послаблюється.

Інший сценарій втрати стійкого стану рівноваги передбачає два можливі варіанти, що розрізняються фазовим портретом (простором станів) системи. Перший з них є переродженням положення рівноваги в граничний цикл, тобто перехід стану рівноваги від стійкого до нестійкого (уповільнена криза підприємства). Другий варіант полягає у відмиранні в положенні рівноваги нестійкого граничного циклу, під час якого зникає цикл, і услід за ним рівновага набуває нестійкого характеру, що властиво нестабільній роботі підприємства в зоні підвищеного ризику.

Важливим є також питання і про ефективність самої модернізованої системи управління стійкістю підприємства. Проектування і впровадження цієї системи вимагають залучення інформації і комп'ютерної техніки, розробки алгоритмів і програмного продукту, що пов'язане з додатковими витратами, які покриваються вступом стійко підтримуваного прибутку. Уважаємо, що ефективність системи залежить від її структури і вартості, віддачі і окупності, маючи на увазі, що стійкість прибутку підприємства забезпечується всією сукупністю компонентів системи управління.

У контексті підходу, що викладається, слушною буде думка про те, що підтримка стійкого рівня економічного ефекту E у царині великих значень досягається підприємством через збільшення терміну окупності його системи управління та у рамках наближення ефекту до максимального E_{\max} термін окупності зростає багаторазово. За проведеними розрахунками при модернізації системи управління з метою збільшення рівня ефекту E з 0,80 до 0,90 від максимального E_{\max} термін окупності вдосконаленої системи управління зростає в 1,71 рази порівняно з нарощуванням ефекту з 0,70 до 0,80 від E_{\max} . При продовженні підвищення рівня ефекту підприємства E з 0,90 до 0,95 термін окупності його системи управління зростає вже у 2,00 рази порівняно з варіантом нарощування ефекту з 0,80 до 0,90 від максимуму.

Наведені результати досліджень стійкості і ефективності функціонування виробничих систем під час інституційних і інноваційних перетворень додають теоретичним положенням адаптивного управління промисловими підприємствами логічну аргументацію і методологічну обґрунтованість і тим самим слугують передумовою їхньої успішної діяльності та поступового розвитку.

1.5. Управління ризиком банкрутства банку

В умовах негативного впливу кризових явищ на діяльність суб'єктів господарювання актуальності набувають питання розроблення наукового підґрунтя з раннього виявлення ознак проблемності у функціонування суб'єктів ринкових відносин. Особливої уваги у зазначеному аспекті потребують заходи із забезпечення стабільного і безпечного функціонування банківських установ.

Дослідженню кризових явищ і прогнозування можливого банкрутства суб'єктів господарювання, в тому числі і банків, приділено значну кількість публікацій вітчизняних і закордонних науковців, проте, поняття проблемного банку як такого, що може набрати у подальшому ознак банкрута, приділено недостатньо уваги. Тому як мету дослідження було обрано визначення сутності поняття «слабкий банк» та систематизація його ознак.

Щодо кризи, як тривалого періоду неефективної економічної діяльності [77] в окремому банку, то відповідно до праці [263] було виокремлено такі її ознаки і причини (рис. 1.11).

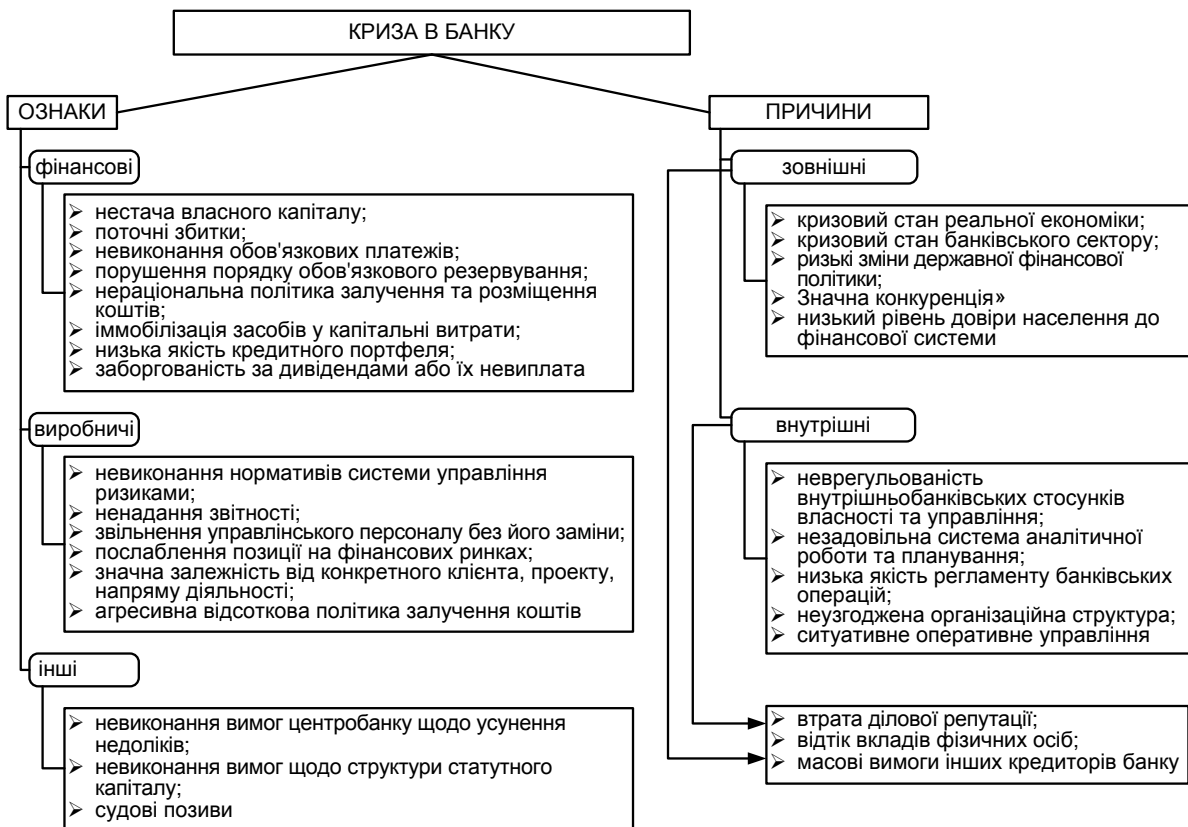

Рис. 1.11. Ознаки та причини кризи в банку

Подані на рис. 1.11 ознаки та причини кризи у банку характеризують наявність у його діяльності низки проблем, узагальнення яких подано у [8; 246]: відсутність прибутковості, втрата капіталу, низька якість активів, проблеми з ліквідністю або проблеми, пов'язані з репутацією банку, як результат стратегічних помилок (щодо позиціонування на ринку, мережі філій, організаційної структури), порушення нормативних вимог або шахрайства (вкрай ризикова кредитна політика, відсутність прозорості у структурі власності банку тощо) та впливу низки зовнішніх факторів (зміна ринкової ситуації, непередбачувані зовнішні обставини тощо).

З огляду на означене та, зважаючи на мету дослідження, було визначено сутність поняття «проблемний банк».

Так, в інвестиційному словнику [319] до проблемної установи віднесено банк, що: 1) є об'єктом спеціального регуляторного контролю; 2) підлягає особливому нагляду з боку державного регулятора; 3) не виконує нормативні вимоги до капіталу та/або має загальну оцінку 4 або 5 за рейтингом MACRO.

Важливо зауважити, що Базельський комітет з банківського нагляду вживає термін «слабкий банк» [241], зазначаючи, що слабкі банки є постійним джерелом проблем для органів банківського нагляду у всіх країнах, незалежно від їх політичної структури, фінансової системи, а також рівня економічного і технічного розвитку. Слід також зазначити, що значна кількість науковців [54; 139; 155; 246; 278], досліджуючи питання «проблемних банків», посилаються на ознаки, що є

характерними для «слабких» банків, наведених у Керівництві для органів банківського нагляду по роботі із слабкими банками [241], визнаючи спорідненість понять «слабкий банк» та «проблемний банк».

Отже, згідно із [241], слабким є банк, що має проблеми фундаментального характеру у сфері управління, фінансових ресурсів, якості активів, стратегії бізнесу, системі контролю та проявляються у потенційній або реальній загрозі стану ліквідності або платоспроможності банку.

З огляду на вище означено доцільним є розгляд методичної бази ідентифікації слабких банків, зважаючи на трактування сутності поняття «слабкий банк» та його ознаки. Важливим є визначення методичного базису ідентифікації слабких банків, основні елементи якого відповідно до [241] подано на рис. 1.12.

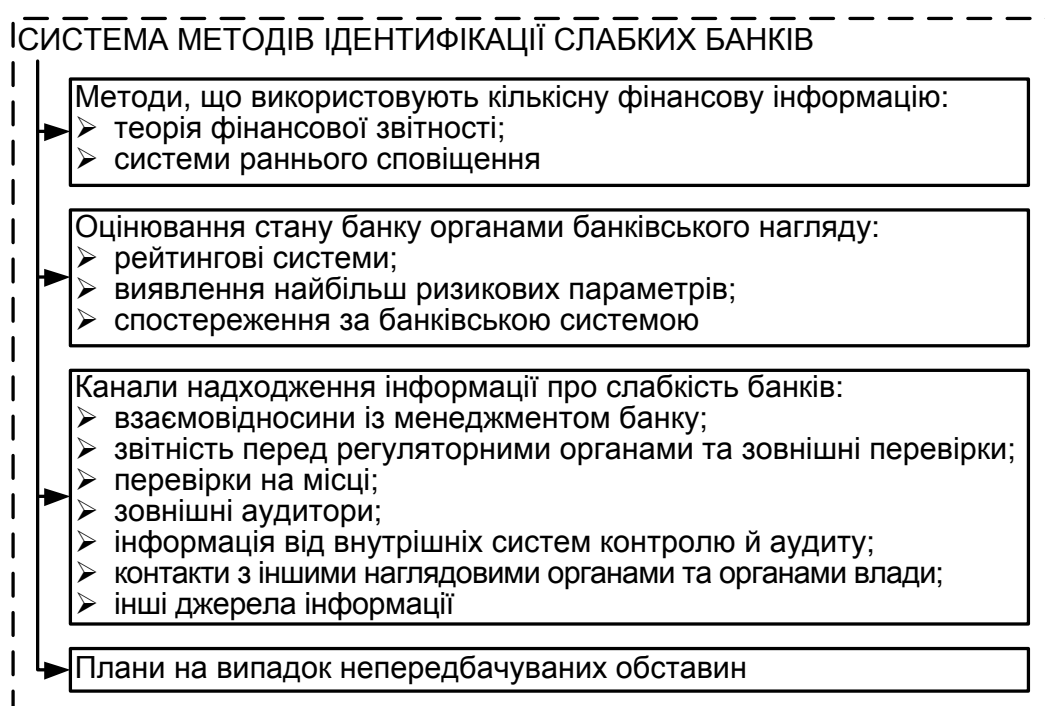

Рис. 1.12. **Методи ідентифікації слабких банків**

Застосування поданих на рис. 1.12 методів ідентифікації слабких банків має сприяти вирішенню важливого завдання щодо виявлення фундаментальних банківських проблем і причин, структурування яких відповідно до [241] подано на рис. 1.13.

Як видно з рис. 1.13, зниженню рівня ліквідності банку, як основної ознаки його слабкості, безпосередньо сприяє втрата банком прибутковості. Як відзначається у [241], проблеми, пов'язані з ліквідністю, є симптомами інших проблем: відсутність довіри до банку, демонстроване шляхом вилучення депозитів клієнтами і іншими банками, що порушує міжбанківські зв'язки. Проблемні банки, як правило, стають неплатоспроможними задовго до того, як перетворяться на неліквідні.

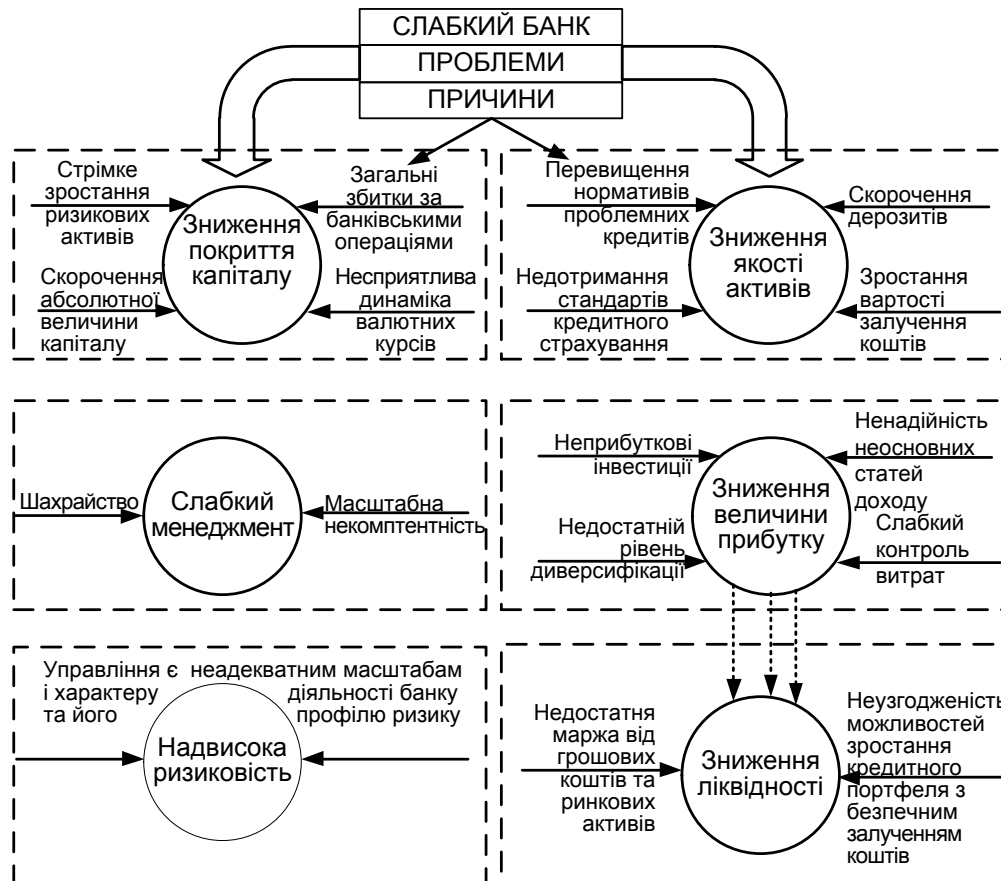

Рис. 1.13. Проблеми слабких банків та їх причини

Щодо прийнятої в Україні практики роботи з проблемними банками, то їх ідентифікація відбувається відповідно до рішення Національного банку України згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» [185] та нормативно-правовими актами НБУ [195].

Так, відповідно до [185, ст. 75], НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії проблемних за умови його відповідності хоча б одному з таких критеріїв:

1) банк допустив зменшення розміру регулятивного капіталу та/або нормативів капіталу банку, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України, на 10 і більше відсотків протягом звітного місяця;

2) банк не виконав вимогу вкладника або іншого кредитора, строк якої настав п'ять і більше робочих днів тому;

3) системне порушення банком законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

4) банк порушив вимоги законодавства щодо порядку подання та/або оприлюднення звітності, в тому числі подав Національному банку України та/або оприлюднив недостовірну звітність, що призвело до суттєвого викривлення показників фінансового стану банку;

5) систематичне незабезпечення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками, що створює загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

Визнаючи банк проблемним, Національний банк України має визначити: строк, протягом якого проблемний банк зобов'язаний привести свою діяльність у відповідність до вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів НБУ, але не більше 180 днів; обмеження у діяльності банку; порядок та строки повідомлення проблемним банком про стан виконання заходів із фінансового оздоровлення банку, а також приведення банком своєї діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства [195].

Щодо віднесення банку до категорії неплатоспроможних, то відповідно до [185, ст. 76], НБУ зобов'язаний прийняти таке рішення у разі: 1) неприведення банком своєї діяльності у відповідність вимогам законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше, ніж через 180 днів з дня визнання його проблемним; 2) зменшення розміру регулятивного капіталу або нормативів капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України; 3) невиконання банком протягом 10 робочих днів поспіль 10 і більше відсотків своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами.

У сучасних умовах ринкової економіки ефективність функціонування банку прямо залежить від його здатності попереджати й нейтралізувати збиток від впливів широкого спектру зовнішніх і внутрішніх загроз його фінансовим інтересам. З метою підвищення ефективності функціонування суб'єктів ринку фінансових послуг, виникає потреба у створенні системи, яка попереджала б про настання загрози ще до того, як вона негативно вплине на діяльність банку. Раннє виявлення схильності банку до банкрутства на практиці досягається створенням систем раннього діагностування виникнення загроз, що може дозволити керівництву банку виправити ситуацію шляхом ухвалення відповідних рішень, а з іншого – знизити ризики для інших суб'єктів господарювання, уникнути ланцюгової реакції.

Для забезпечення високого рівня ефективності діяльності, а також конкурентоспроможності банк має виявляти загрози фінансовим інтересам ще на етапі їх зародження, тобто коли є незначні передумови їх виникнення, й знаходити дієві шляхи та засоби усунення й мінімізації їх впливу.

Успішне вирішення цього завдання стає можливим за умов створення ефективного бізнес-процесу раннього діагностування про загрозу банкрутства банку, який є розробленим у банку механізмом завчасного попередження загроз на основі аналізу зовнішнього середовища банку та його звітності, їх ідентифікації, тобто визначення причинно-наслідкових зв'язків виникнення загроз. Процес зміни будь-якої управлінської системи, у тому числі й системи управління банком, має відбуватися із застосуванням певного методу, який дозволяє провести їх з максимальною ефективністю. Зі всіх існуючих методів у цій сфері найпрогресивнішим є реінжиніринг бізнес-процесів, однією із найважливіших складових якого є методологія структурного аналізу та проектування.

Частіше за все спільно із реінжинірингом бізнес-процесів використовують CASE-технології, що базується на методі структурного аналізу та проектування SADT. Особливостями цього стандарту є можливість наочно відобразити послідовність виконання будь-якого процесу, у тому числі, й процесу раннього діагностування загроз банкрутства банку.

Метою моделювання досліджуваного процесу є визначення структурно-функціональної структури процесу діагностування ризику банкрутства банку, застосування якого дозволить виявляти реальні загрози ще до їх настання, своєчасно реагувати й мінімізувати можливі збитки банку.

Система раннього діагностування банкрутства банку, контекстна діаграма IDEF0-моделі якої подана на рис. 1.14, включає сукупність взаємозалежних заходів, що реалізуються з метою захисту фінансової діяльності банку від реальних та потенційних загроз, які можуть бути спричинені внутрішніми та зовнішніми факторами та призводять до фінансових збитків.

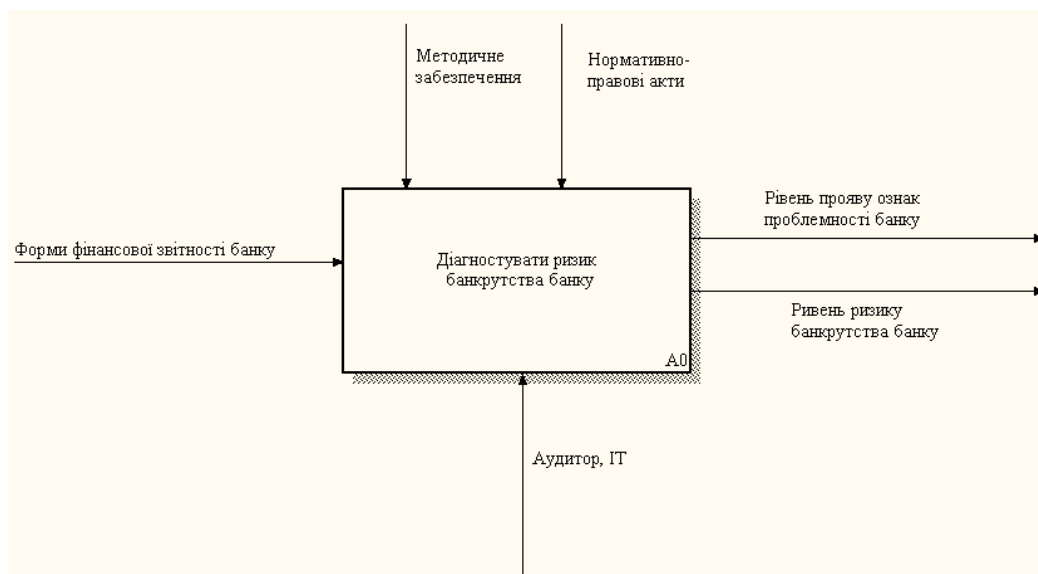

Рис. 1.14. Контекстна діаграма IDEF0 моделі бізнес-процесу діагностування ризику банкрутства банку

Як видно з рис. 1.14, результатом зазначеного процесу є виявлені у результаті діагностування ризику банкрутства банку рівень прояву ознак проблемності банку та ризику банкрутства банку.

Означений процес реалізує аудитор банку з урахуванням таких управлінських обмежень як нормативно-правове та методичне забезпечення на підставі даних форм фінансової звітності банку, що є вхідною інформацією для модельованого процесу.

Сутність структурного підходу до розроблення бізнес-процесів полягає у декомпозиції, тобто його детальному описі, що здійснюється шляхом розбиття цього процесу на декілька частин та наступного їх опису на основі більш докладних моделей [33].

Декомпозицію контекстної діаграми (блок А0 на рис. 1.14) реалізовано шляхом відокремлення таких робіт: оцінювання рівня схильності банку до банкрутства (блок А1), формування карт ризиків банкрутства банку (блок А2), ідентифікація загроз банкрутства банку відповідно до сформованих карт ризиків (блок А3), що представлено діаграмою декомпозиції контекстної діаграми, яку подано на рис. 1.15.

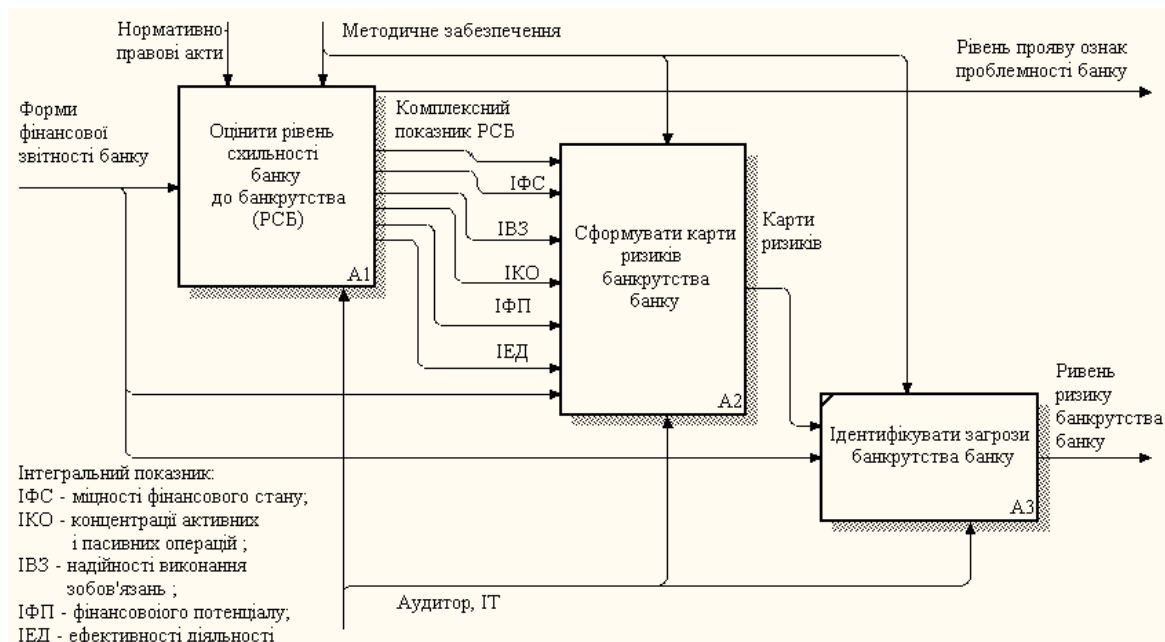

Рис. 1.15. Діаграма декомпозиція контекстної діаграми у стандарті IDEF0

Як видно з рис. 1.15, бізнес-процес розрахунку комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства відбувається на основі даних фінансової звітності банку, а результатом процесу є рівень прояву ознак проблемності банку. Як методичне забезпечення для даного процесу використовується технологія розрахунку таксономічного показника рівня розвитку. Безумовно, практична реалізація трудомісткої обчислювальної процедури реалізується аудитором банку з використанням інформаційних технологій, що і відображено на рис. 1.15 як механізм (стрілка «аудитор, ІТ»).

Наступним об'єктом IDEF0 моделі діагностування ризику банкрутства банку є бізнес-процес оцінювання рівня схильності банку до банкрутства, який складається з шести етапів, послідовність яких у вигляді діаграми декомпозиції подано на рис. 1.16.

Інформація, подана на діаграмі декомпозиції (див. рис. 1.16), свідчить, що процес розрахунку комплексного показника передбачає обчислення інтегральних показників, що відбивають рівень результатів таких напрямів функціонування банку: міцність фінансового стану, надійність виконання зобов'язань, формування фінансовий потенціалу, узгодженість активних і пасивних операцій та ефективність діяльності банку (блоки А11 – А15 відповідно). Безпосередня оцінка рівня схильності банку до банкрутства (блок А16) відбувається на основі визначених інтегральних показників, значення яких є вхідною інформацією для відповідного функціонального блоку, що

відображено на діаграмі декомпозиції як вхідні стрілки «ІФС», «ІВЗ», «ІФП», «ІКО», «ІЕД». Окрім того, як видно з рис. 1.16, вони виходять за межі діаграми, тобто є такими, що зв'язують декомпозований бізнес-процес із подальшими етапами IDEF0 моделі діагностування банкрутства банку.

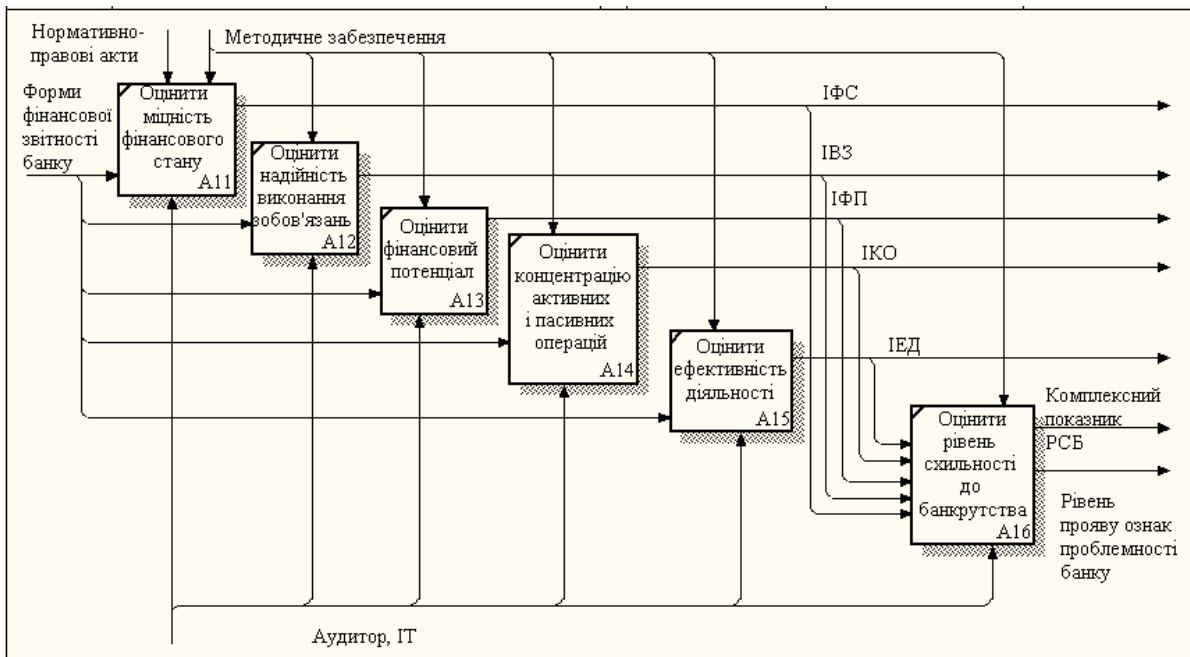

Рис. 1.16. Діаграма декомпозиції бізнес-процесу оцінювання рівня схильності банку до банкрутства

Бізнес-процес формування карт ризиків банкрутства банку (див. блок А2 на рис. 1.15) передбачає виконання аудитором певної послідовності функцій, що представлені на діаграмі декомпозиції функціонального блоку А2, яку подано на рис.1.17.

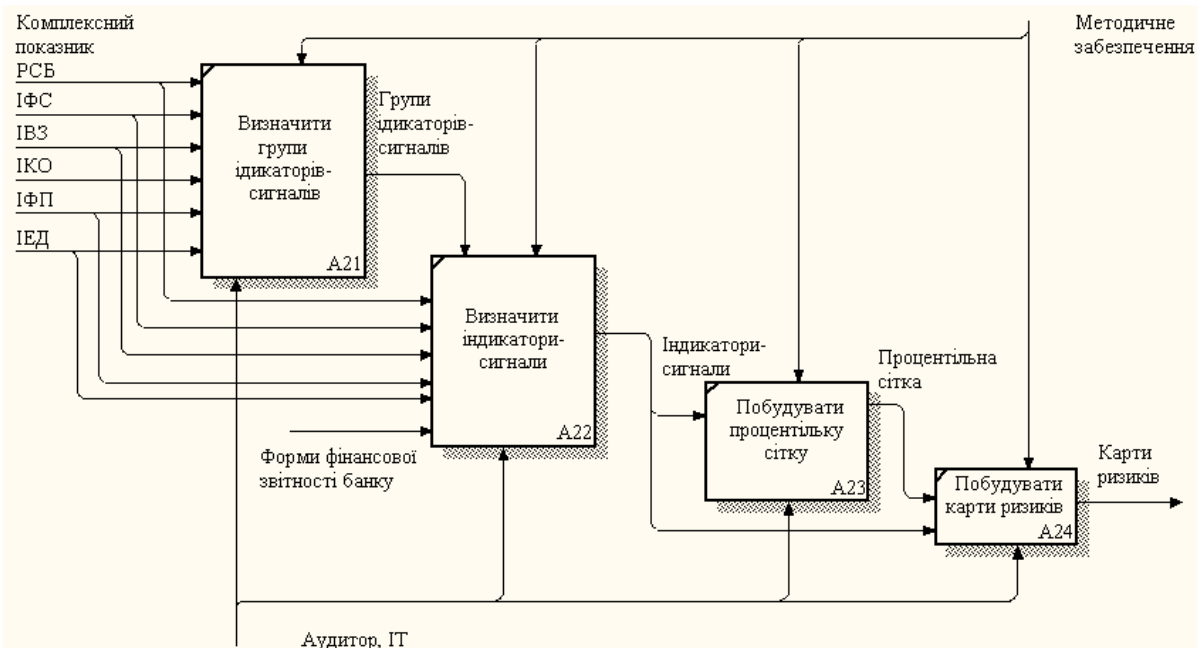

Рис. 1.17. Діаграма декомпозиції бізнес-процесу формування карт ризиків банкрутства банку

Отже, як видно з рис. 1.17, модельований бізнес-процес складається з чотирьох етапів, а саме: визначення групи індикаторів-сигналів (блок А21), відбору з кожної групи показників, що будуть використані як індикатори-сигнали (А22), побудування для кожного індикатора-сигнала процентильної сітки (блок А23) та безпосереднє формування карти загроз (блок А24).

Описаний бізнес-процес є реалізацією так званого «сигнального підходу», сутність якого полягає у наступному.

У методології «сигнального» підходу під сигналом визначається вихід того або іншого індикатора за межі граничного значення. Якщо індикатор подає сигнал протягом певного проміжку часу перед настанням загрози (названого сигнальним вікном), то такий сигнал буде вважатися «позитивним». Якщо ж індикатор подає сигнал, а загроза протягом певного періоду часу після цього не відбувається, то сигнал вважається «негативним».

Необхідно вибрати межу (критичне значення), що визначає розподіл індикатора на дві зони. Якщо значення індикатора попадає в критичну зону, тобто виходить за граничне значення, то вважається, що даний індикатор посиляє сигнал. Далі для всіх показників побудовано граничні значення, перетинання яких свідчить про високу ймовірність виникнення фінансової нестабільності в короткостроковій перспективі. Граничні значення підбираються таким чином, що б, з одного боку, максимізувати кількість «правильних» сигналів (тобто виявити найбільшу кількість випадків, коли той або інший індикатор перетинає граничне значення, після чого в дійсності відбувається криза), а з іншого – обрані граничні значення забезпечують мінімізацію «шуму». При цьому під «шумом» розуміються такі випадки, коли сигнал подається, а загрози протягом заданого проміжку часу не відбуваються. Якщо ж для індикатора неможливо підібрати граничне значення, що забезпечувало б прийнятний рівень «правильних» сигналів при заданому рівні «шуму», такий індикатор виключається з розгляду.

Для вибору оптимального граничного значення для кожного індикатора необхідно задати певний критерій. Таким критерієм обирається відношення частки «негативних» сигналів до частки «позитивних» сигналів.

Отже, застосування структурно-функціонального моделювання бізнес процесів підприємницької одиниці дозволив представити у стандарті IDEF0 процес діагностування банкрутства банку як єдину систему, та при її подальшій декомпозиції детально відобразити сценарій діяльності аудитора при виконанні своїх обов'язків щодо модельованої предметної області, що сприятиме підвищенню якості прийняття управлінських рішень.

Розроблення методів оцінювання ознак банкрутства банку має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання свого фінансового стану і завдяки цьому – підтримання в ринкових конкурентних умовах його належного рівня [44; 77; 155; 263; 278].

Для комплексного оцінювання схильності банку до банкрутства для завчасного розпізнавання проблемності у його діяльності на стадії зародження кризи, пропонується використовувати комплексний показник рівня схильності банку до банкрутства.

Аналіз літературних джерел з проблеми кількісного визначення інтегральних показників, що характеризують результати фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, дозволяє зробити висновок про неможливість їхнього застосування для комплексної оцінки рівня схильності банку до банкрутства за наявності певних недоліків: відмінних на українському ринку умов господарювання, обмеженої кількості показників, значимість яких не є однаковою для різних ситуацій, відсутності урахування особливостей банківської системи України.

Для визначення інтегрального показника, який характеризує всебічно ефективність функціонування банку, найбільш доцільно використовувати розробки польських вчених В. Плюти й З. Хельвіга [173]. Ці вчені запропонували використовувати методи таксономії при узагальненні існуючих ознак для формування показника, який характеризує рівень розвитку. Вітчизняні економісти Забродський В. А., Клебанова Т. С. та Скурихін В. І. [59] запропонували використовувати даний інтегральний показник як комплексну оцінку стану суб'єкта підприємництва у процесі його антикризового управління, спрямованого на досягнення й підтримку стійкого стану.

Оскільки основні сфери функціонування банку тісно взаємозалежні одна від одної, на погляд автора, для більш глибокого й всебічного діагностування сформованої ситуації доцільно використовувати комплексний показник рівня схильності банку до банкрутства, заснованого на оцінці результатів використання всього його ресурсного потенціалу. Такий підхід дозволяє комплексно врахувати часткові показники, що характеризують фінансовий стан банку, його здатність до ефективного використання залучених в обіг фінансових ресурсів фізичних, юридичних осіб та органів державної влади і місцевого самоврядування.

Запропонований комплексний показник базується на визначенні інтегральних показників (I) рівня ефективності певних сфер функціонування банку. Послідовність розрахунку комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства (РСБ) представлено на рис. 1.18.

Відповідно до рис. 1.18 розрахунок комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства у цілому за n-ий період здійснюється за формулою: $K_{PCBn} = [I_{FCn} \times I_{B3n} \times I_{FPn} \times I_{KO n} \times I_{EDn}]^{1/5}$, застосування якої припускає, що чим більше зменшується один інтегральний показник, тим складніше компенсувати його збільшенням іншого інтегрального показника, оскільки низьке значення хоча б одного з інтегральних показників рівня прояву ознак схильності банку до банкрутства значно знижує комплексну оцінку.

Застосування саме даної методики розрахунку комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства обумовлене тим, що усі означені складові не є взаємозамінними, і тільки їх паралельний одночасний розвиток характеризує стійкість банку до прояву ознак банкрутства.

Рис. 1.18. Послідовність етапів розрахунку комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства

При використанні пропонованого алгоритму як вхідні можна використовувати як абсолютні, так і відносні показники. Слід також зауважити, що даний комплексний показник має статичний характер, однак аналіз динаміки його змін упродовж обраного періоду часу дозволяє визначити основні тенденції розвитку досліджуваного явища.

Для виявлення рівня схильності банку до банкрутства було введено індикатор, що визначає границю значення як комплексного показника її рівня, так й інтегральних показників рівня її ознак. Для формування такого індикатора використано шкалу тісноти зв'язку Чеддока, що дозволяє надати якісну оцінку схильності банку до банкрутства (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Шкала якісної оцінки рівня схильності банку до банкрутства

Рівень схильності до банкрутства та її ознаки	
Кількісна оцінка	Якісна характеристика
(0,01 – 0,25]	Банк має ознаки схильності до банкрутства
(0,25 – 0,50]	Банк ознаки проблемності
0,50 – 0,8]	Банк має незначні ознаки проблемності
(0,8 – 1,0]	Банк не має ознак проблемності

Запропонована методика оцінки схильності банку до банкрутства дозволяє визначити рівень проблемності сформованої ситуації та її причини.

Як видно з рис. 1.18, до комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства входять інтегральні показники рівня міцності фінансового стану банку, надійності виконання банком зобов'язань, рівня фінансового потенціалу, концентрації активних і пасивних операцій та інтегральний показник ефективності діяльності банку.

Графічне зображення комплексного показника рівня схильності до банкрутства банку подано на рис. 1.19.

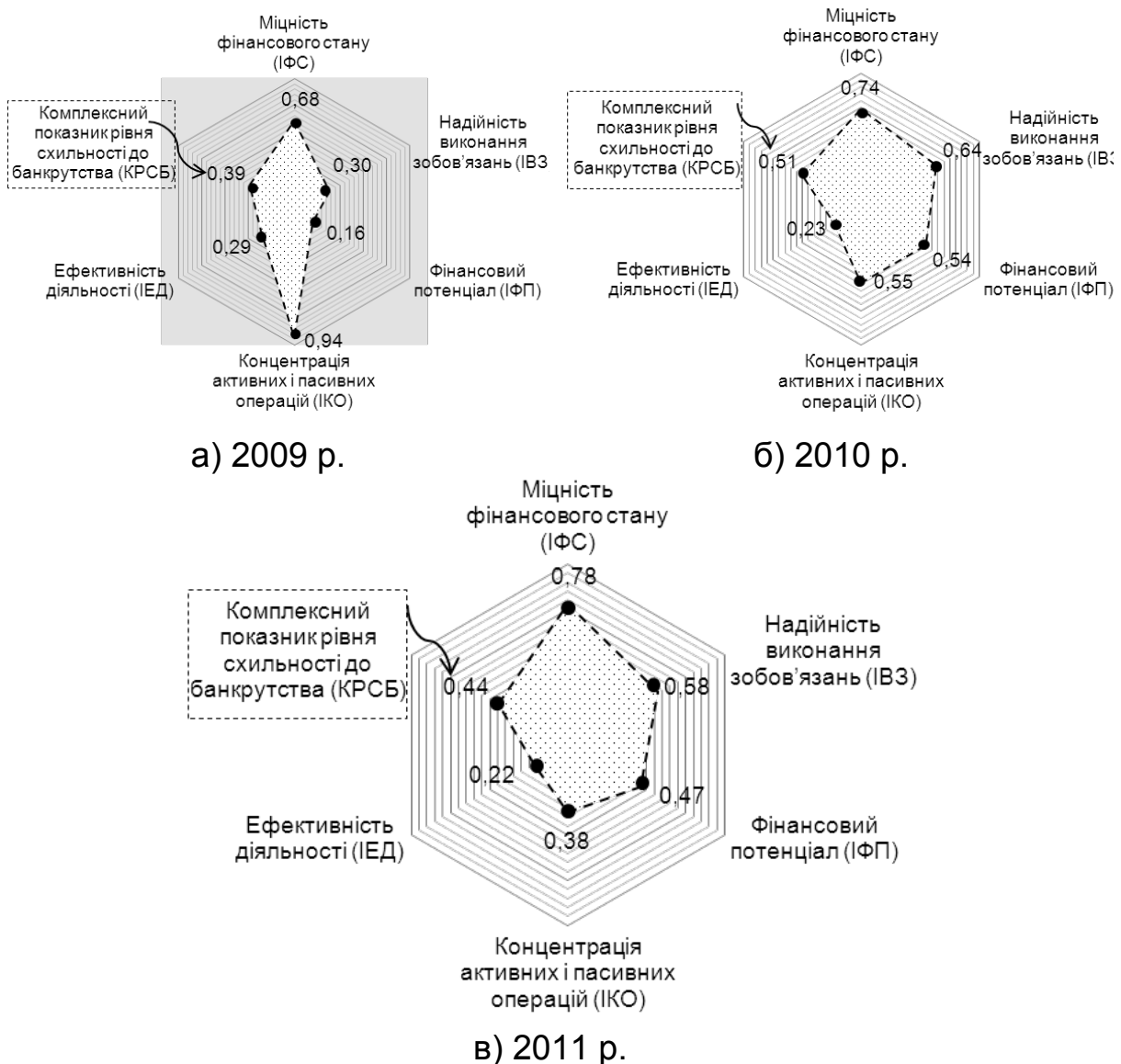

Рис. 1.19. Комплексний показник рівня схильності до банкрутства

Склад та результати розрахунку інтегральних і комплексного показників на прикладі одного з українських банків подано у табл. 1.12 та 1.13 відповідно.

Аналіз даних, представлених у табл. 1.13 та на рис. 1.19, дозволяють зробити такі висновки.

Таблиця 1.12

Результати розрахунку інтегральних показників

Показник	Значення за роками, %					Еталон	Нормалізоване значення за роками					Евклідова відстань за роками				
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р.		2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	
	1	2	3	4	5		6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Інтегральний показник міцності фінансового стану (ІФС)																
Норматив адекватності регулятивного капіталу	11,44	16,58	19,92	13,28	19,92	19,92	-1,03	0,34	1,23	-0,54	5,14	0,80	0,00	0,00	3,15	
Норматив співвідношення регулятивного капіталу та сукупних активів	8,9	9,86	9,99	9,99	9,99	9,99	-1,49	0,33	0,58	0,58	4,28	0,06	0,00	0,00	0,00	
Коефіцієнт надійності	11,63	16,12	18,75	19,67	19,67	19,67	-1,36	-0,12	0,61	0,87	4,97	0,96	0,06	0,00	0,00	
Коефіцієнт фінансового важеля	8,60	6,20	5,33	5,08	8,60	8,60	1,43	-0,06	-0,61	-0,76	0,00	2,24	4,15	4,81	4,81	
Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів	10,42	13,89	15,79	16,43	16,43	16,43	-1,37	-0,09	0,61	0,85	4,96	0,89	0,06	0,00	0,00	
Коефіцієнт захищеності власного капіталу	53,22	51,55	49,27	49,84	53,22	53,22	1,26	0,33	-0,95	-0,64	0,00	0,87	4,88	3,59	3,59	
Коефіцієнт захищеності дохідних активів власним капіталом	-2,30	-1,41	-7,31	-5,68	-1,41	-1,41	0,67	0,99	-1,13	-0,54	0,10	0,00	4,49	2,35	2,35	
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	28,06	19,12	18,32	17,70	28,06	28,06	1,49	-0,35	-0,51	-0,63	0,00	3,37	3,99	4,51	4,51	
Інтегральний показник міцності фінансового стану (ІФС)																
Інтегральний показник надійності виконання зобов'язань (ІВЗ)																
Норматив миттєвої ліквідності	45,91	58,68	50,21	45,92	58,68	58,68	-0,71	1,41	0,00	-0,71	1,41	4,501	0,000	1,983	1,983	
Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку	111,63	116,12	118,75	119,67	119,67	119,67	-1,36	-0,12	0,61	0,87	0,87	4,973	0,965	0,064	0,064	
Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	97,75	98,61	93,19	94,63	98,61	98,61	0,67	1,00	-1,12	-0,55	1,00	0,113	0,000	4,486	4,486	
Інтегральний показник надійності виконання зобов'язань (ІВЗ)																
Інтегральний показник рівня фінансового потенціалу (ІФП)																
Рівень залучення ресурсів	0,90	0,86	0,84	0,84	0,90	0,90	0,00	0,09	-0,61	-0,85	0,00	1,65	3,95	4,96	4,96	
Коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів	0,28	0,22	0,40	0,31	0,40	0,40	0,00	-1,12	1,30	0,06	0,00	5,85	0,00	1,53	1,53	

Продовження табл. 1.12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Коефіцієнт активності залучення строкових депозитів	0,42	0,45	0,23	0,27	0,45	0,00	1,01	-1,03	-0,67	0,00	0,00	4,14	2,82
Коефіцієнт активності використання залучених коштів у дохідні активи	1,02	1,01	1,07	1,06	1,07	-0,67	-0,99	1,13	0,54	3,235	4,493	0,000	0,342
Коефіцієнт активності використання залучених коштів у кредитний портфель	0,96	0,96	0,88	0,87	0,96	0,78	0,93	-0,69	-1,02	0,021	0,000	2,622	3,810
Коефіцієнт активності використання строкових депозитів у кредитний портфель	0,49	0,55	0,31	0,37	0,55	0,55	1,09	-1,11	-0,53	0,286	0,000	4,824	2,621
Коефіцієнт рівня доходних активів	0,88	0,85	0,78	0,79	0,88	1,14	0,54	-0,91	-0,77	0,000	0,355	4,172	3,639
Коефіцієнт кредитної активності	0,86	0,83	0,74	0,72	0,86	1,05	0,64	-0,70	-1,00	0,000	0,168	3,057	4,204
Коефіцієнт загальної інвестиційної активності в цінні папери і пайову участь	0,00	0,01	0,03	0,04	0,04	-1,01	-0,63	0,45	1,18	4,775	3,259	0,527	0,000
Інтегральний показник рівня фінансового потенціалу (Іфп)										0,18	0,16	0,54	0,47
Інтегральний показник рівня концентрації активних і пасивних операцій (Іко)													
Максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	10,23	11,17	14,73	16,45	11,17	-0,99	-0,67	0,54	1,13	0,103	0,000	1,472	3,238
«Великі» кредитні ризики	19,54	11,17	21,24	44,81	11,17	-0,32	-0,90	-0,20	1,43	0,336	0,000	0,487	5,432
Максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств наданих одному інсайдеру	4,21	4,35	4,63	4,42	4,35	-1,10	-0,30	1,30	0,10	0,640	0,000	2,560	0,160
Максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств наданих інсайдерам	8,31	5,14	5,73	5,5	5,14	1,48	-0,71	-0,30	-0,46	4,798	0,000	0,166	0,062
Інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	0,00	0,05	0,05	0,05	0,05	-1,50	0,50	0,50	0,50	4,000	0,000	0,000	0,000
Загальна сума інвестування	0,00	0,15	0,13	0,13	0,13	-1,49	0,69	0,40	0,40	3,552	0,084	0,000	0,000
Інтегральний показник рівня концентрації активних і пасивних операцій (Іко)										0,24	0,94	0,55	0,38

Закінчення табл. 1.12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	Інтегральний показник рівня ефективності діяльності (ІЕД)												
Рентабельність активів	1,96	0,27	0,07	0,04	1,96	1,49	-0,34	-0,56	-0,59	0,000	3,357	4,199	4,333
Рентабельність балансового капіталу	3,15	0,32	0,08	0,05	3,15	1,50	-0,39	-0,54	-0,56	0,000	3,537	4,162	4,244
Рентабельність дохідних активів	56,72	6,27	1,27	0,65	56,72	1,49	-0,37	-0,55	-0,57	0,000	3,463	4,183	4,277
Рентабельність статутного капіталу	20,79	3,04	0,79	0,45	20,79	1,49	-0,33	-0,56	-0,60	0,000	3,315	4,208	4,352
Рентабельність діяльності по витратах	30,6	2,26	0,46	0,23	30,60	1,50	-0,41	-0,53	-0,55	0,000	3,649	4,127	4,190
Чиста процентна маржа	5,25	6,62	6,93	7,05	7,05	-1,46	0,19	0,56	0,71	4,721	0,269	0,021	0,000
Інтегральний показник рівня ефективності діяльності (ІЕД)										0,63	0,29	0,23	0,22

Таблиця 1.13
Результати розрахунку комплексного показника рівня схильності до банкрутства банку

Інтегральний показник	Значення за роками			
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Міцність фінансового стану (ІФС)	0,08	0,68	0,74	0,78
Надійність виконання зобов'язань (ІВЗ)	0,13	0,30	0,64	0,58
Фінансовий потенціал (ІФП)	0,18	0,16	0,54	0,47
Концентрація активних і пасивних операцій (ІКО)	0,24	0,94	0,55	0,38
Ефективність діяльності (ІЕД)	0,63	0,29	0,23	0,22
Комплексний показник рівня схильності до банкрутства (КРСБ)	0,20	0,39	0,51	0,44

За аналізований період банк характеризувався як такий, що мав ознаки проблемності у 2009 р. і 2011 р. (значення комплексного показника становило 0,39 та 0,44 відповідно) та як такий, що не мав незначні ознаки проблемності – у 2010 р. (значення комплексного показника становило 0,51). Тобто, в цілому банку не притаманні ознаки схильності до банкрутства, але певні негативні тенденції у діяльності банку були у 2009 р. та 2011 р., та дещо загальмувалися 2010 року відносно 2009 року.

Як видно з рис. 1.19, основною причиною, що викликала підвищення рівня ознак проблемності банку 2011 року була тенденція до пониження рівня надійності виконання зобов'язань та концентрації активних і пасивних операцій. Найбільш вразливими з огляду на стан платоспроможності досліджуваного банку є підсистеми з управління фінансовим потенціалом, активними і пасивними операціями, кредитними ризиками та прибутковістю.

Необхідно зауважити, що на такий результат вирішальний вплив мала макроекономічна ситуація – фінансова криза, криза ліквідності банківської системи, і як наслідок, зростання рівня процентних ставок в країні. За таких умов для підвищення рентабельності і ефективності діяльності банку необхідно розвивати інші (окрім кредитно-депозитних) послуги банку: це стосується комісійних послуг, послуг довірчого управління, розрахунково-касового обслуговування, приватного банкінгу, Інтернет-банкінгу та ін. супутніх послуг. Також банку необхідно звернути увагу на незбалансованість отриманих і виданих міжбанківських кредитів. Така політика на міжбанківському ринку загрожує кредитній і фінансовій стійкості банку.

У цілому, ефективний результат роботи банку щодо уникнення банкрутства може бути досягнуто саме за рахунок раннього виявлення загроз, як справжніх, так і потенційно ймовірних.

Головна мета діагностування ранніх сигналів – попередження кризових явищ, що можуть призвести до банкрутства, яке покликане у комплексі вирішити такі завдання: спостереження за діяльністю банків у контексті кризових явищ; превентивне виявлення проблем у діяльності банків; формування коригуючих заходів регулюючих органів; оцінка результатів заходів, вжитих регулюючими органами. Як видно з цих функцій, раннє сигнальне діагностування має бути ефективною координуючою системою забезпечення взаємозв'язку між формуванням інформаційної бази, аналізом, плануванням розвитку банківської системи і банківським регулюванням та наглядом [156].

Система раннього діагностування банкрутства має базуватися на таких засадах: орієнтованість на кількісну оцінку схильності банків до банкрутства; своєчасність; оптимальне співвідношення між простотою та складністю методів ранньої діагностики; економічність [156].

Методичний підхід щодо визначення ранніх сигналів виникнення загроз банкрутства банку, що базується на використанні карт ризику за сигналами, на погляд автора, цілком відповідає наведеним принципам. Для застосування «сигнального» підходу, в першу чергу, необхідно визначитися з переліком індикаторів, динаміка яких буде

відслідковуватися перед настанням фінансової нестабільності. У зв'язку з цим вважається, що мають бути визначені принципи, які необхідно покласти в основу розроблення системи показників, що можуть завчасно сигналізувати про загрози банкрутства банку, а саме: системність, тобто адекватність у відображенні всіх основних меж і взаємозв'язків процесу розвитку банків; обмеження кількості показників, що не тільки підвищує наочність результатів, але й надає можливість зробити однозначні висновки про загрози банкрутства та підвищує оперативність оцінки ситуації при їх виникненні та аналізі; особливість показників, тобто урахування специфіки банківської діяльності в основних її сферах.

Усім вище означеним принципам відповідають показники, обрані для оцінювання рівня прояву ознак схильності банку до банкрутства (див. табл. 1.12). Тому, відповідно до означеного методичного підходу необхідно розподілити напрями, за якими визначався рівень схильності банку до банкрутства (див. табл. 1.13), на такі, зміна значень інтегральних показників за якими свідчить про наявність загрози (тобто: є сигнал – є загроза; немає сигналу – немає загрози), та на такі, зміна яких не відповідає наявності або відсутності загрози (тобто: є сигнал – немає загрози; немає сигналу – є загроза).

Теоретично можливі сполучення індикаторів, що подають сигнали, та їх групування за відповідними зонами подано у табл. 1.14 (у випадку ідеального індикатора його значення будуть попадати тільки в зони А й D) [175].

Таблиця 1.14

Розподіл значень індикаторів при подачі сигналів про загрози

Сигнал \ Загроза	Є загроза	Немає загрози
Є сигнал	A	B
Немає сигналу	C	D

Наявність сигналу від конкретного показника, або їх групи, визначається за відхиленням його (їх) значень від попереднього року. У даному випадку для визначення складу показників, що можуть бути використані як індикатори, що сигналізують про загрозу банкрутства банку, спочатку доцільно визначитися чи є такі сигнали за напрямками оцінки рівня схильності до банкрутства, а саме: чи попереджує зміна значення інтегрального показника відповідного напрямку про погіршення або покращення фінансового стану банку. Погіршення або покращення стану визначається динамікою самого рівня схильності до банкрутства, який відображається значенням відповідного комплексного показника.

Отже, наявність або відносна відсутність загроз банкрутства банку визначається у такий спосіб: загрози банкрутства існують, якщо відповідний комплексний показник погіршує своє значення до попереднього року; загрози банкрутства не існує або вона не посилюється за умови зростання комплексного показника рівня схильності банку до банкрутства.

Узгодженість сполучення «Сигнал – Загроза» за напрямками оцінки схильності до банкрутства банку подано у табл. 1.15 (у табл. 1.15 прийняті такі скорочення: І – значення відповідного інтегрального показника (див. рис. 1.18); В – відхилення показника до попереднього року; С – сигнал про загрозу, що приймає позначення «+» за умови наявності сигналу або «–» за умови його відсутності; З – загроза, що приймає позначення «+» за умови наявності загрози або «–» за умови її відсутності).

Таблиця 1.15

Узгодженість сполучення «Сигнал – Загроза» за напрямками оцінки схильності до банкрутства банку

Інтегральний показник	Наявність сигналу та загрози за відхиленням (в. п.) до попереднього року									
	2008 р.	2009 р.			2010 р.			2011 р.		
		І	С	З	І	С	З	І	С	З
I _{ФС} (міцність фінансового стану)	0,08	0,68	–		0,74	–		0,78	–	
I _{ВЗ} (надійність виконання зобов'язань)	0,13	0,30	–		0,64	–		0,58	+	
I _{ФП} (фінансовий потенціал)	0,18	0,16	+	–	0,54	–	–	0,47	+	+
I _{КО} (концентрація активних і пасивних операцій)	0,24	0,94	–		0,55	+		0,38	+	
I _{ЕД} (ефективність діяльності)	0,63	0,29	+		0,23	+		0,22	+	
K _{РСБ} (комплексний показник рівня схильності до банкрутства)	0,20	0,39			0,50			0,44		

Як видно з табл. 1.15, за значенням комплексного показника рівня схильності до банкрутства банку, рівень загрози банкрутства у 2009 р. та 2010 р. знизився: значення комплексного показника зросло на 0,19 в. п. (з 0,20 до 0,39 у 2009 р. відносно 2008 р. та на 0,11 (з 0,39 до 0,50) у 2010 р. відносно 2009 р. У 2011 р. значення комплексного показника рівня схильності до банкрутства хоча й характеризувало досліджуваний банк як такий, що немає ознак банкрутства, проте його зниження на 0,6 (з 0,50 до 0,44) свідчило про наявність негативних тенденцій, на що з огляду раннього діагностування слід звернути увагу.

Отже, за аналізований період наявність загроз відзначалась у 2011 р., а їх відсутність – у 2009 – 2010 рр. (відповідні позначення «–» та «+» у табл. 1.15). У 2011 р. не подавав сигнал про загрози тільки напрямок міцності фінансового стану (значення відповідного інтегрального показника I_{ФС} відзначалося позитивною динамікою – див. табл. 1.15), тобто – не було сигналу, але була загроза. Усі інші напрями оцінки схильності до банкрутства подавали сигнали, оскільки їх значення характеризувалися негативною тенденцією, тобто – був сигнал і була загроза.

Дещо іншою узгодженістю характеризувалося сполучення «Сигнал – Загроза» 2009 – 2010 рр. При відсутності загрози сигнал про її наявність у 2009 р. подавав напрям фінансового потенціалу банку

(значення відповідного інтегрального показника у 2009 р. відносно 2008 р. зменшився на 0,2: з 0,18 до 0,16 – див. табл. 1.12), а у 2010 р. – напрямок концентрації активних та пасивних операцій (значення відповідного інтегрального показника у 2010 р. відносно 2009 р. зменшилося на 0,39: з 0,94 до 0,55 – див. табл. 1.12) та ефективності діяльності (значення відповідного інтегрального показника у 2010 р. відносно 2009 р. зменшилося на 0,06: з 0,29 до 0,23 – див. табл. 1.12); усі інші напрями за аналізованим періодом подавали сигнал при наявності загрози, або не подавали при її відсутності, тобто є ідеальними групами індикаторів-сигналів.

Автором розподілено напрями оцінки схильності банку до банкрутства з огляду на їх значення за період 2008 – 2011 рр., за зонами узгодженості сполучення «Сигнал – Загроза» відповідно до табл. 1.14 та 1.15.

Отриманий розподіл наведено у табл. 1.16.

Таблиця 1.16

Розподіл напрямів оцінки схильності банку до банкрутства за доцільністю їх використання як груп індикаторів-сигналів

Період	Напрямки оцінки схильності банку до банкрутства за зонами узгодженості сполучення «Сигнал – Загроза»			
	A: <u>є загроза</u> є сигнал	B: <u>є сигнал</u> немає загрози	C: <u>немає сигналу</u> є загроза	D: <u>немає сигналу</u> немає загрози
2009 р.		Фінансовий потенціал		Міцність фінансового стану
		Ефективність діяльності		Надійність виконання зобов'язань
				Концентрація активних і пасивних операцій
2010 р.		Концентрація активних і пасивних операцій		Міцність фінансового стану
		Ефективність діяльності		Надійність виконання зобов'язань
				Фінансовий потенціал
2011 р.	Надійність виконання зобов'язань		Міцність фінансового стану	
	Фінансовий потенціал			
	Концентрація активних і пасивних операцій			
	Ефективність Діяльності			

Отже, як свідчить розподіл, наведений у табл. 1.16, найбільшою якістю щодо узгодженості сполучення «Сигнал – Загроза» характеризуються такі напрямки оцінювання схильності до банкрутства банку: міцність фінансового стану, надійність виконання зобов'язань, фінансовий потенціал, концентрація активних і пасивних операцій – вони за досліджувані роки розташувалися у зонах А і D. А тому означені напрями доцільно використовувати як групи індикаторів-сигналів, що сповіщають про загрози банкрутства банку. До джерела «шуму» у даному випадку (сигнал подається, а загрози протягом заданого проміжку часу не відбувається, або наявність загрози при відсутності сигналу) слід віднести напрям ефективності діяльності.

Важливим є те, що діагностування банкрутства банку передбачає регулярний моніторинг й аналіз різних факторів уразливості й ризиків на основі широкого переліку фінансових показників. Тому для формування карти оцінки ризиків доцільно провести детальніший аналіз вихідних показників, що склали означені вище групи індикаторів-сигналів. «Карта оцінки ризиків» – це умовне зображення рівня загроз за кількісними параметрами упродовж визначеного періоду часу, яка дозволяє проаналізувати зміни рівня загроз з моменту попереднього періоду. При цьому «Карта оцінки ризиків» є основою для поглибленого аналізу загроз банкрутства банку. Отже, побудова «Карти оцінки ризиків» базується на основі вище означених груп індикаторів-сигналів, що включають відповідно за напрямками показники надійності, ліквідності, ділової активності та кредитних ризиків банку.

Нижче представлено показники за напрямками оцінки схильності до банкрутства, рівень приросту яких відображає динаміку загрози банкрутства.

Групу показників міцності фінансового стану становлять економічні нормативи капіталу та фінансової стійкості, що відображають збалансованість фінансових потоків, достатність коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельної діяльності, тобто постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для ефективного функціонування у конкурентному середовищі.

Динаміку приросту показників міцності фінансового стану банку подано у табл. 1.7.

Дані табл. 1.17 свідчать, що як індикатори-сигнали, що сповіщають про загрози банкрутства банку, та такі, що мають бути включені до карти оцінки загроз, доцільно обрати норматив адекватності регулятивного капіталу та співвідношення регулятивного капіталу і скупних активів, оскільки вони подавали сигнали при наявності загрози та не подавали – при її відсутності, тобто відносяться до зони ідеальних індикаторів.

Напрямок надійності виконання банком зобов'язань відбивають показники оцінки ліквідності, динаміку приросту яких для банку подано у табл. 1.18.

Таблиця 1.17

**Динаміка приросту показників
міцності фінансового стану банку**

Показник	Наявність сигналу та загрози за відхиленням (в. п.) до попереднього року									
	2008 р.	2009 р.			2010 р.			2011 р.		
		В	С	З	В	С	З	В	С	З
Норматив адекватності регулятивного капіталу	11,44	5,14	-		3,34	-		-6,64	+	
Норматив співвідношення регулятивного капіталу та сукупних активів	8,90	0,96	-		0,13	-		0,00	+	
Коефіцієнт надійності	11,63	4,50	-		2,63	-		0,91	-	
Коефіцієнт фінансового важеля	8,60	-2,40	+		-0,87	+		-0,25	+	
Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів	10,42	3,47	-	-	1,91	-	-	0,64	-	+
Коефіцієнт захищеності власного капіталу	53,22	-1,67	+		-2,28	+		0,56	-	
Коефіцієнт захищеності дохідних активів власним капіталом	-2,30	0,89	-		-5,90	+		1,63	-	
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	28,06	-8,95	+		-0,80	+		-0,61	+	

Таблиця 1.18

Динаміка приросту показників ліквідності банку

Показник	Наявність сигналу та загрози за відхиленням (в. п.) До попереднього року									
	2008 р.	2009 р.			2010 р.			2011 р.		
		В	С	З	В	С	З	В	С	З
Норматив миттєвої ліквідності	45,91	12,77	-		-8,47	+		-4,29	+	
Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку	111,63	4,50	-	-	2,63	-	-	0,91	-	+
Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	97,75	0,86	-		-5,42	+		1,44	-	

Дані табл. 1.18 свідчать, що як індикатори-сигнали, що сповіщають про загрозу банкрутства банку, та такі, що мають бути включені до карти оцінки загроз, доцільно обрати показники миттєвої та загальної ліквідності, оскільки вони, хоча й не є абсолютно точними, але у двох роках із трьох подавали вірні сигнали.

Напрямок фінансового потенціалу відбивають показники ділової активності банку, що характеризують його спроможність залучати кошти та з ефективністю та раціональністю їх розміщувати, тобто створювати потенціал для подальшого розвитку. Динаміку їх приросту подано у табл. 1.19.

Динаміка приросту показників фінансового потенціалу банку

Показник	Наявність сигналу та загрози за відхиленням (в.п.) до попереднього року									
	2008 р.	2009 р.			2010 р.			2011 р.		
		В	С	З	В	С	З	В	С	З
Рівень залучення ресурсів	0,90	-0,03	+	-	-0,02	+	-	-0,01	+	+
Коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів	0,28	-0,07	+		0,18	-		-0,09	+	
Коефіцієнт активності залучення строкових депозитів	0,42	0,03	-		-0,22	+		0,04	-	
Коефіцієнт активності використання залучених коштів у дохідні активи	1,02	-0,01	+		0,06	-		-0,02	+	
Коефіцієнт активності використання залучених коштів у кредитний портфель	0,96	0,01	-		-0,08	+		-0,02	+	
Коефіцієнт активності використання строкових депозитів у кредитний портфель	0,49	0,06	-		-0,24	+		0,06	-	
Коефіцієнт рівня доходних активів	0,88	-0,03	+		-0,06	+		0,01	-	
Коефіцієнт кредитної активності	0,86	-0,03	+		-0,09	+		-0,02	+	
Коефіцієнт загальної інвестиційної активності в цінні папери і пайову участь	0,00	0,01	-		0,02	-		0,01	-	

Дані табл. 1.19 свідчать, що як індикатори-сигнали, що сповіщають про загрозу банкрутства банку, та такі, що мають бути включені до карти оцінки загроз, доцільно обрати показники активності залучення міжбанківських кредитів, активності використання залучених коштів у дохідні активи, активності використання залучених коштів у кредитний портфель та загальної інвестиційної активності в цінні папери і пайову участь оскільки вони аналогічні попередньому напрямку і у двох роках із трьох подавали вірні сигнали.

Стан напрямку пасивних та активних операцій банку відображають показники кредитних ризиків, динаміку приросту яких подано у табл. 1.20.

Зауважено, що найбільш якісним індикатором-сигналом, який доцільно включити до карти оцінки загрози банкрутства досліджуваного банку, є норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, оскільки він за зоною узгодженості сполучення «Сигнал – Загроза» належить (див. табл. 1.14 та 1.15) до зони «А», а отже є ідеальним індикатором.

Отже, за результатами аналізу динаміки приросту показників за напрямками оцінки схильності до банкрутства та відповідності сигналів, які вони надавали, наявним загрозам, сформовано основні індикатори-сигнали, що сповіщають про загрози банкрутства банку.

Таблиця 1.20

**Динаміка приросту показників кредитних ризиків напряму
концентрації пасивних та активних операцій банку**

Показник	Наявність сигналу та загрози за відхиленням (в. п.) до попереднього року									
	2008 р.	2009 р.			2010 р.			2011 р.		
		В	С	З	В	С	З	В	С	З
Максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	10,23	0,94	-		3,56	-		1,72	-	
«Великі» кредитні ризики	19,54	-8,37	+		10,07	-		23,57	-	
Максимальний розмір кредитів, гарантій та порук, наданих одному інсайдеру	4,21	0,14	-	-	0,28	-	-	-0,21	+	+
Максимальний розмір кредитів, гарантій та порук, наданих інсайдерам	8,31	-3,17	+		0,59	-		-0,23	+	
Інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	0,00	0,05	-		0,00	+		0,00	+	
Загальна сума інвестування	0,00	0,15	-		-0,02	+		0,00	+	

Для формування карти оцінки загроз за значеннями визначених індикаторів-сигналів вони мають бути проранжовані за групами загроз. Групи загроз, у свою чергу, визначаються на основі процентильної сітки, побудованої з урахуванням еволюційних значень кожного індикатора, шляхом її сортування за зменшенням/зростанням залежно від напряму погіршення індикатора. Межі діапазонів групи загроз розраховуються як 25%, 50%, 75% й 100% процентіля розподілу індикатора. Зміна значення індикатора у бік збільшення загроз й уразливості буде свідчити про високий рівень загроз банкрутства банку при влученні в інтервал між значеннями, рівними 75% й 100% процентіля розподілу, й навпаки.

Межі діапазонів груп загроз банкрутства банку подано у табл. 1.21 [175].

Таблиця 1.21

**Шкала діапазонів груп ризиків за рівнем їх впливу
на ймовірність банкрутства банку**

Група загроз	Діапазон індикатора, %	Рівень загроз
Перша	75 – 100	Високий
Друга	50 – 75	Помірний
Третя	25 – 50	Неістотний
Четверта	0 – 25	Низький

Влучення поточного значення індикатора у межі однієї із груп загроз визначається на основі такої бінарної системи: якщо значення індикатора лежить усередині меж першої групи загроз, то йому надається значення 1, а по інших групах відповідно – 0.

Результати побудови процентильної сітки для індикаторів-сигналів представлені у табл. 1.22. Карту оцінки ризику банкрутства банку відповідно до меж їх рівня (див. табл. 1.21) та процентильної сітки для значень індикаторів-сигналів (див. табл. 1.22) подано на рис. 1.20.

**Процентільна сітка для індикаторів-сигналів
про загрози банкрутства банку**

Індикатор-сигнал	Інтервали процентильної сітки, %			
	75 – 100	50 – 75	25 – 50	0 – 25
Напрямок міцності фінансового стану				
Норматив адекватності регулятивного капіталу	11,40–13,60	15,68–17,80	15,68–17,80	17,80–19,92
Норматив співвідношення регулятивного капіталу та сукупних активів	8,90–9,17	9,17–9,45	9,45–9,72	9,72–9,99
Напрямок надійності виконання зобов'язань				
Норматив миттєвої ліквідності	11,63–13,64	13,64–15,65	15,65–17,66	17,66–19,67
Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань	5,08–5,96	5,96–6,84	6,84–7,72	7,72–8,60
Напрямок фінансового потенціалу				
Коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів	10,42–11,92	11,92–13,42	13,42–14,93	14,93–16,43
Коефіцієнт активності використання залучених коштів у дохідні активи	49,27–50,26	50,26–51,25	51,25–52,24	52,24–53,22
Коефіцієнт активності використання залучених коштів у кредитний портфель	(-7,31)–(-5,83)	(-5,83)–(-4,36)	(-4,36)–(-2,89)	(-2,89)–(-1,41)
Коефіцієнт загальної інвестиційної активності в цінні папери і паї/ову участь	17,70–20,29	20,29–22,88	22,88–25,47	25,47–28,06
Напрямок концентрації активних і пасивних операцій				
Максимальний розмір кредитів, гарантій та, наданих одному інсайдеру	0,13–0,26	0,26–0,38	0,38–0,51	0,51–0,64

За картами ризику банкрутства банку (див. рис. 1.20) зроблено висновок, що високий рівень ризику банкрутства становлять:

неоптимальна структура балансу з огляду на раціональне співвідношення між ліквідністю та прибутковістю, недостатність генерованої банком не обхідної суми ліквідних коштів на визначений момент часу і за прийнятною ціною (показник ресурсної ліквідності потрапив до квадранту із високим рівнем загрози);

зростання частини непрацюючих активів, що призвело до погіршення їх якості (показники максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента та «великих» кредитних ризиків також знаходяться у квадранті із високим рівнем загрози);

РІВЕНЬ ЗАГРОЗИ (2009 р.)			
ВИСОКИЙ 75% - 100%	ПОМІРНИЙ 50% - 75%	НЕ ІСТОТНИЙ 25% - 50%	НИЗЬКИЙ 0% – 25 %
Напрямі міцності фінансового стану			
		Н2, Н3	
Напрямок надійності виконання зобов'язань			
	Загальна ліквідність	Миттєва ліквідність	
Напрямі фінансового потенціалу			
Загальна інвестиційна активність		<ul style="list-style-type: none"> ➤ Активність залучення міжбанківських кредитів; ➤ Активність використання залучених коштів у дохідні активи 	Активність використання залучених коштів у кредитний портфель
Складова концентрації активних і пасивних операцій			
	Максимальний розмір кредитів, гарантій одному інсайдеру		
РІВЕНЬ ЗАГРОЗИ (2010 р.)			
ВИСОКИЙ 75% - 100%	ПОМІРНИЙ 50% - 75%	НЕ ІСТОТНИЙ 25% - 50%	НИЗЬКИЙ 0% – 25 %
Напрямі міцності фінансового стану			
			Н2, Н3
Напрямок надійності виконання зобов'язань			
Загальна ліквідність			Миттєва ліквідність
Напрямі фінансового потенціалу			
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Активність використання залучених коштів у дохідні активи та кредитний портфель; ➤ Загальна інвестиційна активність 			Активність залучення міжбанківських кредитів
Складова концентрації активних і пасивних операцій			
			Максимальний розмір кредитів, гарантій одному інсайдеру
РІВЕНЬ ЗАГРОЗИ (2011 р.)			
ВИСОКИЙ 75% - 100%	ПОМІРНИЙ 50% - 75%	НЕ ІСТОТНИЙ 25% - 50%	НИЗЬКИЙ 0% – 25 %
Напрямі міцності фінансового стану			
Н2			Н3
Напрямок надійності виконання зобов'язань			
Загальна ліквідність			Миттєва ліквідність
Напрямі фінансового потенціалу			
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Активність використання залучених коштів у дохідні активи та кредитний портфель; ➤ Загальна інвестиційна активність 			Активність залучення міжбанківських кредитів
Складова концентрації активних і пасивних операцій			
			Максимальний розмір кредитів, гарантій одному інсайдеру

Рис. 1.20. Карти ризику банкрутства банку

зниження можливостей банку щодо покриття його витрат, ризику і здатності генерувати прибуток, про що свідчить потрапляння до квадранту високого рівня загроз індикаторів фінансового потенціалу.

Отже, зважаючи на означені вище загрози, можна надати такі узагальнені рекомендації щодо стабілізації стану банку:

у короткотерміновому періоді важливого значення набуває завдання належного прогнозування залишків на депозитах «до запитання», оскільки вони становлять значну частку залучених ресурсів, та є найдешевшим і найнестабільнішим ресурсом;

у довготерміновому періоді основним завданням є формування такого портфеля, який був би достатньою мірою диверсифікованим, прогнозованим та прийнятним за вартістю;

у процесі управління ліквідністю перед банком постає необхідність виконати ряд заходів, зокрема: визначити обсяг необхідних ліквідних коштів, обрати джерела та методи управління ліквідністю, оптимізувати обрані методи з точки зору мінімізації витрат і максимізації прибутку;

управління прибутковістю передбачає необхідність забезпечення максимального прибутку та ринкової вартості банку при дотриманні у той же час достатнього рівня ліквідності.

Отже, для вирішення означених вище завдань банк має здійснювати систематичний та жорсткий контроль за вартістю залучених ресурсів, розміщенням ресурсів за ставками, що відшкодували б їх вартість та достатню для утримання і розвитку банку відсоткову маржу.

1.6. Методичне забезпечення мінімізації ризику ліквідності банку

Відповідно до висновків НБУ найбільш небезпечним для вітчизняних банків є ризик втрати ліквідності. Методичні підходи до управління ліквідністю через оптимізацію структури кредитно-інвестиційного портфеля є предметом дослідження.

Для оцінки можливостей мінімізації ризику ліквідності банку з метою визначення необхідного обсягу активів залежно від структури кредитно-інвестиційного портфеля банку, використано показник рівня розвитку в банківській сфері з використанням сукупності параметрів діяльності банків, побудувавши для цього стохастичну модель таксономічного показника рівня розвитку (ТПРР) на основі статистичної інформації щодо функціонування 15 банків першої групи за класифікацією НБУ за даними офіційного сайту Національного банку України [152] (табл. 1.23).

Таксономічний показник рівня розвитку (ТПРР) широко використовується як метод дослідження соціально-економічних, соціально-демографічних, екологічних явищ та процесів; виявлення ступеня впливу окремих факторів на об'єкти; оцінки їх ефективності. Він є синтетичним показником («рівнодіючу» всіх ознак, що характеризують

одиниці досліджуваної сукупності) [13]. Значення ТПРР може коливатися від 0 до 1: чим ближче його величина до 1, тим вище рівень розвитку банку [39].

Таблиця 1.23
Вихідні дані для побудови ТПРР банків станом на 01.01.2013 р.

№ з/п	Банк	Капітал, (X1) млн. грн.	Активи, (X2) млн. грн.	Кредитно-інвестиційний портфель, (X3) млн. грн.	Частка депозитів у зобов'язаннях, %	
					фізичних осіб (X4)	юридичних осіб (X5)
1	Приватбанк	10 583,59	89 053,08	65805,13	43,859	35,759
2	Укресімбанк	9157,621	50390,29	43246,82	16,698	22,086
3	Ощадбанк	16040,6	59664,29	51227,44	27,564	13,043
4	Райффайзен Банк Аваль	8397,484	59937,92	50044,88	31,91	16,238
5	Промінвестбанк	6224,694	53301,93	47285,05	14,75	16,938
6	Укрсоцбанк	5588,154	47912,4	40820,86	14,522	16,059
7	ВТБ Банк	1858,518	27820,86	23919,53	31,368	14,179
8	Дельта банк	3147,708	27922,4	24262,64	35,429	11,698
9	ПУМБ	3878,88	30240,06	26693,56	59,021	60,704
10	«Надра»	3240,251	31366,98	28076,81	8,098	82,198
11	Сбербанк Росії	1426,859	13090,41	10485,85	53,599	48,599
12	Укрсиббанк	2596,736	18227,2	16730,47	36,359	19,012
13	Альфа-банк	3492,346	19236,9	16502,53	19,739	19,284
14	«Фінанси та кредит»	2326,178	11635,97	11462,98	30,254	34,456
15	Укргазбанк	1565,171	9331,99	8862,79	29,516	38,056

При цьому було враховано вплив динаміки досліджуваних ознак на рівень розвитку банку, тобто було розподілено показники на стимулятори і дестимулятори (X1–X4 – стимулятори; X5, X6 – дестимулятори).

Після знаходження ТПРР для кожного банку здійснено ранжування банків за цим показником (табл. 1.24).

Таблиця 1.24
Ранжування банків за ТПРР

№ з/п відповідно до табл. 1.23	Банк	ТПРР	Ранг
1	Приватбанк	0,677401	1
8	Дельта банк	0,360189	2
11	Сбербанк Росії	0,344409	3
10	«Надра»	0,351724	4
9	ПУМБ	0,352543	5
7	ВТБ Банк	0,371008	6
13	Альфа-банк	0,276340	7
5	Промінвестбанк	0,596686	8
4	Райффайзен Банк Аваль	0,596686	9
2	Укресімбанк	0,647486	10
3	Ощадбанк	0,627382	11
12	Укрсиббанк	0,302597	12
14	«Фінанси та кредит»	0,266515	13
15	Укргазбанк	0,255831	14
6	Укрсоцбанк	0,581282	15

Дане ранжування дозволило визначити ієрархію досліджуваних об'єктів залежно від рівня їхнього розвитку й порівняти різні банки між собою: ПАТ КБ «ПриватБанк» зайняв 1 місце, що свідчить про його достатню стабільність у сфері депозитної та кредитної діяльності.

На підставі статистичної інформації щодо діяльності даного банку (X1–X5) за період з 2005-го до 2012-го років включно, наданої в щорічних фінансових звітах [166], було побудовано динамічну модель ТПРР ПАТ КБ «ПриватБанк» (табл. 1.25).

Таблиця 1.25

Ранжування періодів діяльності ПАТ КБ «ПриватБанк» за ТПРР

Період, рік	ТПРР	Ранг
2012	0,26	1
2011	0,23	2
2010	0,21	3
2008	0,16	4
2009	0,09	5
2006	0,06	6
2007	0,04	7
2005	0,03	8

Подане у табл. 1.25 ранжування дозволило визначити найбільш розвинутий період у діяльності даного банку: прибутковим та сприятливішим для подальшого розвитку банку був 2012 рік, але слід зауважити на стрибкоподібний характер розвитку банку. Тому ПАТ КБ «ПриватБанк» пропонується: переглянути діючу політику в сфері кредитування та депозитну політику; модернізувати діяльність шляхом впровадження найновітніших видів обладнання, особливо комп'ютерної техніки та відповідного програмного забезпечення; зробити відповідні зміни в кадровій політиці банку.

Для прогнозування обсягу активів банку залежно від структури кредитно-інвестиційного портфеля за поліноміально лаговою лінійною моделлю, що дозволяє з найменшими помилками (припустимий рівень помилки – 20%) відновлювати й прогнозувати значення $y(t)$ за значеннями $X_t, X_{t-1}, \dots, X_{t-T}$ для $t \geq T + 1$ (при цьому передбачається, що $T < N$) розглянуто модель виду:

$$y(t) = c_0 + \sum_{k=0}^{T-1} \theta_k x_{t-k} + \delta(t), \quad (1.5)$$

де $\delta(t)$ – помилка моделі, $t = 1, 2, \dots, N$;

$X_t, X_{t-1}, \dots, X_{t-T}$ – незалежні лагові змінні;

$c_0, \theta_0, \theta_1, \dots, \theta_{T-1}$ – невідомі параметри моделі.

Побудова лінійної моделі з лаговими незалежними змінними ґрунтується на методі Ширлі Алмон, що заснований на поліноміальній формі параметризації кінцевої лагової структури $\theta_0, \theta_1, \dots, \theta_{T-1}$. А саме, спираючись на теорему Вейер-Штрасса (яка стверджує, що

безперервна на замкнутому інтервалі функція може бути наближена на всьому відрізку багаточленом відповідного ступеня від її аргументу, що відрізняється від цієї функції в будь-якій крапці менше, ніж на будь-яке задане число) і розглядаючи вагові коефіцієнти θ_k як функції k , можна відобразити їх у вигляді поліномів невисокого ступеня m ($m \leq 3$) від k , тобто [39]:

$$\theta_k = \alpha_0 + \alpha_1 k^2 + \dots + \alpha_m k^m, \quad k = 0, 1, 2, \dots, T, \quad (1.6)$$

де $\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_m$ – невідомі параметри, які визначаються з умови найбільше можливого уточнення моделі (1.5).

Підставляючи послідовно в (1.6) $k = 0, 1, 2, \dots, T$, одержано:

$$\left. \begin{array}{l} \theta_0 = \alpha_0 \\ \theta_1 = \alpha_0 + \alpha_1 + \dots + \alpha_m \\ \theta_2 = \alpha_0 + 2\alpha_1 + \dots + 2^m \alpha_m \\ \dots \\ \theta_T = \alpha_0 + T\alpha_1 + \dots + T^m \alpha_m \end{array} \right\}. \quad (1.7)$$

У аналізованій моделі (1.5) зроблено заміну коефіцієнтів θ_k їхніми виразами у формулах (1.7):

$$\begin{aligned} y(t) = c_0 + \sum_{k=0}^T \theta_k x_{t-k} + \delta(t) = c_0 + \alpha_0 x_t + \alpha_0 x_{t-1} + \alpha_1 x_{t-1} + \dots + \alpha_m x_{t-1} + \\ + \alpha_0 x_{t-2} + 2\alpha_1 x_{t-2} + \dots + 2^m \alpha_m x_{t-2} + \alpha_0 x_{t-2} + 2\alpha_1 x_{t-2} + \dots + 2^m \alpha_m x_{t-2} + \\ \dots \\ + \alpha_0 x_{t-T} + T\alpha_1 x_{t-T} + \dots + T^m \alpha_m x_{t-T} + \delta(t). \end{aligned} \quad (1.8)$$

Підсумовуючи c_0 і інші доданки правої частини (1.8) по стовпцях, одержано:

$$\begin{aligned} y(t) = c_0 + \alpha_0(x_t + x_{t-1} + \dots + x_{t-T}) + \alpha_1(x_{t-1} + 2x_{t-2} + \dots + Tx_{t-T}) + \\ \dots \\ + \alpha_m(x_{t-1} + 2^m x_{t-2} + \dots + T^m x_{t-T}) + \delta(t). \end{aligned} \quad (1.9)$$

Позначаючи першу дужку в правій частині (1.9) як $x^{(1)}(t')$, другу – як $x^{(2)}(t')$, ..., m -ту – як $x^{(m)}(t')$, де «новий» час t' «прив'язаний» до моменту часу $t - T$ (тобто $t' = t - T$), одержуємо [13]:

$$y(t'+T) = c_0 + \alpha_0 x^{(1)}(t') + \alpha_1 x^{(2)}(t') + \dots + \alpha_m x^{(m)}(t') + \delta(t'+T). \quad (1.10)$$

У результаті завдання оцінювання $T + 2$ невідомих вагових коефіцієнтів $c_0, \theta_0, \theta_1, \dots, \theta_T$ було зведено до статистичного аналізу стандартної лінійної моделі множинної регресії з $m + 1$ ($m \leq 3$) невідомими

параметрами (при цьому передбачається, що довжина вихідних тимчасових рядів N багато більше, ніж $T + m$). Так що оцінки c_0 і α_j - параметрів ($j = 1, 2, \dots, m$) виходять за звичайним МНК, після чого за формулами (1.9) обчислюються оцінки θ_k ($k = 0, 1, \dots, T$).

У даній моделі максимальна величина лага T визначається статистично. Звичайно проводять описані вище розрахунки для декількох можливих значень T й остаточний вибір між ними проведено на підставі діагностики отриманих моделей, тобто шляхом порівняння різних характеристик їхньої точності.

Слід зазначити, що метод Алмон є універсальним, і може бути застосований для моделювання процесів, які характеризуються різноманітними структурами лагів. При відносно невеликому числі змінних у моделі не відбувається значної втрати числа ступенів свободи. Методом Алмон можна побудувати моделі з розподіленим лагом будь-якої довжини (максимальний лаг L може бути досить великим) [169].

Побудовано лагову поліноміальну лінійну модель залежності обсягу активів банку від структури кредитно-інвестиційного портфеля з метою прогнозування прибутку банку, виходячи із можливих змін обсягу кредитно-інвестиційного портфеля (вихідні дані були взяті з річних фінансових звітів ПАТ КБ «ПриватБанк» за 2005 – 2012 рр. (табл. 1.26) [39].

Таблиця 1.26

Дані за останній квартал звітнього періоду ПАТ КБ «ПриватБанк»

Період, рік	Обсяг кредитно-інвестиційного портфеля, млн. грн.	Активи, млн. грн.
	X	Y
2005	543054,45	59000
2006	693857,80	77900
2007	1477743,30	78318
2008	3333530,72	170543
2009	4610427,12	122321
2010	8421514,92	221200
2011	12915455,80	222782
2012	20240056,06	234393

За умови, коли кількість досліджуваних періодів в 4 рази перевищує значення лага, модель має наступний вигляд [13]:

$$y(t) = c_0 + \theta_0 x_t + \theta_1 x_{t-1} + \theta_2 x_{t-2} + \delta(t). \quad (1.11)$$

Завдання полягає у визначенні невідомих параметрів моделі з найбільшою точністю, щоб середня абсолютна процентна помилка моделі прогнозування не перевищувала допустиме значення (20%).

Для ПАТ КБ «ПриватБанк» модель має вигляд:

$$Y_t = 0,098 \times x_t - 0,0309 \times x_{t-1} - 0,1597 \times x_{t-2}. \quad (1.12)$$

Перевірка моделі (1.12) на статистичні критерії надала такі результати:

значення критерію Фішера (при $\alpha = 0,05$ і $k_1 = 3$; $k_2 = n - 2$) більше табличного (6,59 – зв'язок між x та y не випадковий, тобто модель статистично значима [169];

коефіцієнт множинної кореляції перевищує значення 0,7, що свідчить про тісний зв'язок між факторними й результуючою ознакою;

коефіцієнт детермінації більше 0,7 – мінливість залежної змінної (Y) достатньою мірою пояснюється мінливістю незалежних змінних (x);

значення критерію Стюдента (при $\alpha = 0,05$ і $k = n - 2$) для всіх параметрів економетричної моделі (a_0, a_1, a_2) більше табличного (2,447), отже ці параметри істотно впливають на результуючу ознаку Y_t [13].

Значення середньої абсолютної процентної помилки ($mape$) для отриманої моделі розраховано за формулою:

$$mape = \frac{1}{n} \times \frac{\sum |y_i - y_{пр}|}{y_i} \times 100\%. \quad (1.13)$$

де n – кількість досліджуваних об'єктів (у даному випадку – періодів);

y_i – фактичне значення залежної результуючої змінної (в даному випадку – обсяг активів);

$y_{пр}$ – прогнозне значення залежної результуючої змінної.

Результати розрахунку подано у табл. 1.27.

Таблиця 1.27

Результати розрахунку середньої абсолютної процентної помилки

Період, рік	Обсяг кредитно-інвестиційного портфеля, млн. грн.	Активи, млн. грн.	Y, прогноз	Залишки	ABS			
					X	Y		
2005	543054,45	59000	–	–	–	–	–	–
2006	693857,80	77900	–	–	–	–	–	–
2007	1477743,30	78318	36652,84	41 665,16	41665,2	0,5	–	–
2008	3333530,72	170543	170214,65	328,35	328,4	0,0	–	–
2009	4610427,12	122321	112820,15	9 500,85	9500,9	0,1	–	–
2010	8421514,92	221200	150481,41	70 718,59	70718,6	0,3	–	–
2011	12915455,80	222782	269204,65	-46422,65	46422,7	0,2	–	–
2012	20240056,06	234393	239521,98	-5 128,98	5129,0	0,0	–	–
–						1,2	mape	19,36%

Оскільки розмір середньої абсолютної процентної помилки ($mape = 19,36\%$) не перевищує її граничного значення (20%), дану модель можна використовувати для прогнозу (табл. 1.28).

**Прогноз обсягу активів ПАТ КБ «ПриватБанк»
станом на 01.01.2013 р.**

Період	Обсяг кредитно-інвестиційного портфеля, млн. грн.	Активи, млн. грн.	Прогнозовані активи, тис. грн.
	X	Y	Y прогноз
2005	543054,45	59000	–
2006	693857,80	77900	–
2007	1477743,30	78 318	36652,84
2008	3333530,72	170 543	170214,65
2009	4610427,12	122 321	112820,15
2010	8421514,92	221 200	150481,41
2011	12915455,80	222 782	269204,65
2012	20240056,06	234 393	239521,98
2013 (прогноз)	34621149,37	–	704856,61

Таким чином, використовуючи побудовану лінійну модель із лавговими незалежними змінними, визначено обсяг активів ПАТ КБ «ПриватБанк» на наступний звітний рік, який склав 704,856 млн. грн. ($\pm 19,36\%$), що на 194,28% більше, ніж в 2012 р. (за умови, що обсяг кредитно-інвестиційного портфеля виросте на 71,05% і складе 34621,15 млн. грн. станом на кінець 2013 р.)

Дана модель може бути корисною для будь-якого банку, яку він може застосовувати для прогнозування показника величини активів, значення якого буде залежати від зміни обсягу та структури кредитно-інвестиційного портфеля банку в майбутніх періодах. Це дасть можливість керівництву банку визначати, саме яка величина кредитів необхідна для формування певного обсягу активів у майбутньому.

1.7. Сутність та класифікація фінансових ризиків іпотечного кредитування

Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб'єкта, зокрема банку, що відображає невизначеність її результату і можливі незадовільні наслідки у випадку невдачі. Ризик позначається вірогідністю отримання таких небажаних результатів, як втрата прибутків і виникнення збитків унаслідок неплатежів за виданими кредитами, скорочення ресурсної бази та ін. Але в той же час чим нижче рівень ризику, тим нижча і вірогідність отримання високого прибутку. Тому, з одного боку, будь-який суб'єкт намагається звести до мінімуму ступінь ризику і з декількох альтернативних рішень завжди вибирає те, при якому рівень ризику мінімальний; з іншого боку, необхідно обирати оптимальне співвідношення рівня ризику і ступеня ділової активності, доходності.

Рівень ризику фінансової установи збільшується, якщо: проблеми виникають раптово і всупереч очікуванням; поставлені нові завдання, що не відповідають минулому досвіду банку; керівництво

не в змозі прийняти необхідні і термінові заходи, що може призвести до фінансових збитків; існуючий порядок діяльності банку або недосконалість законодавства заважає прийняттю деяких оптимальних заходів у конкретній ситуації [23, с.75].

Ризики підлягають практично усім видам банківських операцій. Не винятком у цьому плані є іпотечне кредитування. На рис. 1.21 подано класифікацію основних ризиків, що можуть виникати при іпотечному кредитуванні.

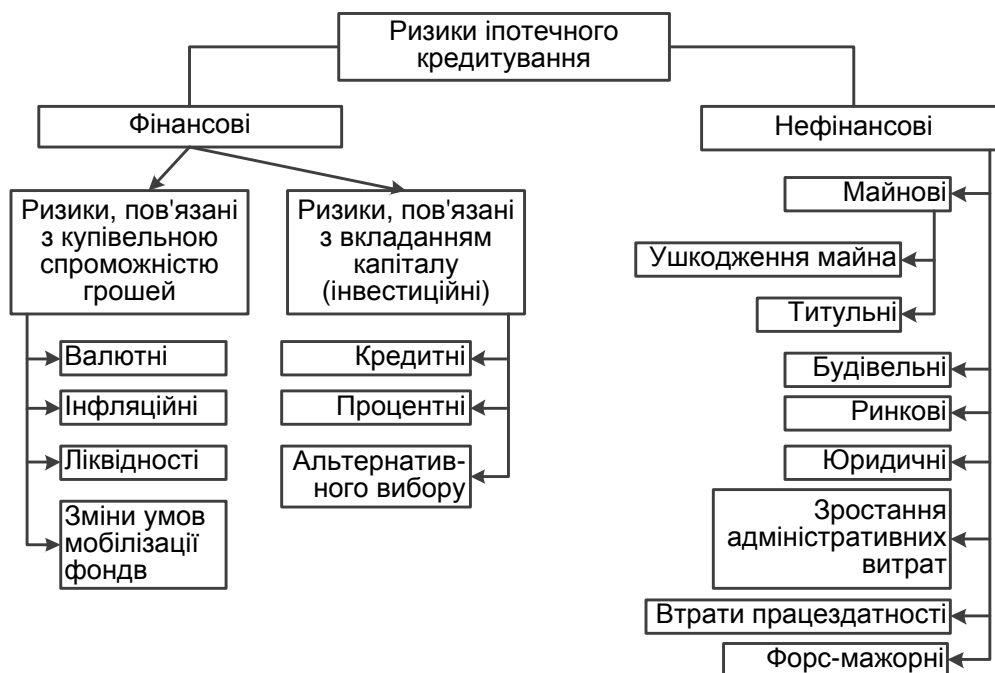

Рис. 1.21. Класифікація ризиків іпотечного кредитування

Під класифікацією ризиків іпотечного кредитування слід розуміти розподіл ризиків на конкретні групи за визначеними ознаками для досягнення визначених цілей.

Як видно з рис. 1.21, ризики, що виникають при іпотечному кредитуванні, можна поділити на фінансові і нефінансові. Перш за все, розглянуто нефінансові ризики, тобто ті, що не мають фінансової складової у процесі реалізації іпотечних відносин.

До нефінансових ризиків іпотечного кредитування належать наступні: майнові (ушкодження майна та титульні), будівельні, ринкові, юридичні, ризик зростання адміністративних витрат, втрати працездатності, форс-мажорні [23, с. 82].

Майнові ризики – це ризики, що мають відношення до об'єкта застави: ризик ушкодження майна та титульний ризик.

Сутність ризику ушкодження майна полягає у тому, що, якщо майно, яке передане у заставу, буде ушкоджене (в наслідок пожежі, затоплення та ін.) і вже буде непридатне до використання, зобов'язання позичальника з повернення кредиту не припиняться. Саме тому ризик ушкодження майна страхується, і тоді фактичні витрати з повернення кредиту банку несе вже не позичальник, а страхова компанія.

Титульний ризик – це ризик, пов'язаний зі встановленням права власності позичальника на нерухоме майно, що є предметом іпотеки, а також виявлення наявних обтяжень цього права. Для того, щоб знизити вплив цього ризику на процентну ставку, необхідне функціонування системи державної реєстрації прав на нерухоме майно. Запровадження такої системи в Україні дозволить банкам зменшити вартість іпотечних кредитів для позичальників.

Будівельний ризик – це ризик, пов'язаний з можливістю невиконання будівельною організацією своїх зобов'язань взагалі або у визначений термін (зрив строків введення житла в експлуатацію, неякісне виконання робіт тощо). Для запобігання цього ризику слід обирати партнерів-будівельників, що вже тривалий час діють на первинному ринку нерухомості і зарекомендували себе з найкращого боку.

Ринковий ризик – це втрати, пов'язані з коливанням цін на нерухомість. Наприклад, відбувається стрімке зниження ціни на нерухомість. Для позичальника це не вигідно, адже, купуючи дорогу квартиру у кредит, він розраховує, що її вартість як мінімум не зменшиться за той час, поки він буде повертати кредит. У іншому випадку переплата за квартиру буде занадто великою. Кредитор також почуває себе незручно, тому що він може не компенсувати витрати на видачу кредиту, якщо позичальник виявиться неспроможним повернути кредит.

Уникнути цього ризику дозволяє якісна, професійна оцінка предмета застави, а також консервативне значення відношення суми позики і вартості застави (LTV) на рівні не більше 70%. Стандарти житлового іпотечного кредитування, що прийняті Українською національною іпотечною асоціацією, передбачають максимальний розмір кредиту на рівні 70% оціночної вартості предмета іпотеки (для особливо платоспроможних позичальників 80%).

Юридичний ризик – це втрати, пов'язані з невірним юридичним оформленням кредитної угоди, що ускладнює її реалізацію. Запобігти подібним ризикам дозволяє чітко розроблена система правил, що спирається на норми діючого законодавства.

Ризик зростання адміністративних витрат – це граничні витрати, пов'язані з мобілізацією коштів, видачею кредитів та їх обслуговуванням. З метою управління цим ризиком важливо розробити такі інформаційні системи, які б дозволили кредитним установам визначати витрати на різних стадіях процесу кредитування. Така інформація необхідна для ефективного управління рухом фондів і визначення того, які з напрямів діяльності найбільш прибуткові.

Ризик втрати працездатності належить лише до позичальника. У разі його настання позичальник вже не має можливості заробляти кошти і повертати кредит, що призводить до звернення стягнення на заставлене майно. Щоб запобігти цьому, при видачі кредиту банкам необхідно вимагати страхування позичальника від цього ризику.

Форс-мажорні ризики – це непередбачувані ризики, що виникають у ході виконання кредитної угоди.

Отже, нефінансові ризики мають значний вплив на реалізацію процесу іпотечного кредитування, деякі з них підлягають обов'язковому страхуванню, проте особливої уваги потребують саме фінансові ризики, адже вони є найбільш непередбачуваними.

Фінансові ризики пов'язані з вірогідністю втрат фінансових ресурсів поділяються на ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, і ризики, пов'язані з вкладанням капіталу. До ризиків іпотечного кредитування, пов'язаних з купівельною спроможністю грошей, належать валютні, інфляційні, ліквідності, зміни умов мобілізації фондів [23, с.76].

Валютний ризик – це небезпека валютних втрат, пов'язана зі зміною курсу однієї валюти відносно іншої при проведенні фінансових, зокрема, кредитних операцій. Збільшення вартості іноземної валюти відносно національної може призвести до загострення кредитних ризиків банків щодо позичальників, які отримали кредити в іноземній валюті, а доходи отримують у національній.

У структурі наданих іпотечних кредитів частка кредитів в іноземній валюті досягала 88% [148]. В Україні банки пропонували іпотечні кредити в іноземній валюті на більш вигідних умовах, ніж у національній. Так, процентна ставка за такими кредитами була на 5–6 п.п. нижча. Зважаючи на це, вітчизняні позичальники змушені були брати іпотечні кредити в іноземній валюті, а для погашення кредитів власні доходи у національній валюті конвертувати в іноземну.

Проте, внаслідок американської іпотечної кризи на вітчизняному фінансовому ринку зросла вартість валютних кредитів, а девальвація національної грошової одиниці на 67% відносно американського долара восени 2008 року призвела до дефолту багатьох іпотечних позичальників. Для уникнення повторення такої ситуації НБУ використав адміністративний метод управління валютним ризиком: відповідно до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» [187] з жовтня 2011 року заборонено отримання споживчих кредитів в іноземній валюті, у тому числі у формі траншів за кредитною лінією, кредиту овердрафт та ін.

Інфляційний ризик – це ризик того, що при зростанні інфляції отримані грошові доходи знецінюються з точки зору реальної купівельної спроможності швидше, аніж зростають. Управління цим ризиком можливо здійснювати за допомогою використання змінної (плаваючої) процентної ставки, яка буде прив'язана до відповідного індикатору.

Ризик ліквідності – це втрати, пов'язані з необхідністю підтримання достатнього рівня ліквідності або кредитних ліній. Ризик ліквідності виникає у зв'язку з проблемою мобілізації готівки шляхом продажу активів за ринковими цінами або близькими до них (для покриття відтоку депозитів). Щоб мобілізувати готівку, можна продати активи або використати їх як забезпечення для отримання позики від іншої фінансової установи.

Управління ризиком ліквідності потребує проведення низки фінансових операцій. По-перше, потрібен детальний розрахунок потоків готівки для визначення можливої потреби в ній банку. По-друге, потрібна розробка стратегії мобілізації готівки з визначенням джерел і витрат. Такі джерела включають: продаж активів, портфель ліквідності, депозити, позику коштів під заставу і без застави, резервні кредитні лінії і отримання права позичати кошти у центральному банку. Диверсифікація джерел фінансування може зменшити вартість і ризик ліквідності активів.

В Україні ризик ліквідності є одним з найбільш загрозливих серед інших ризиків іпотечного кредитування, що визначає необхідність удосконалення механізмів управління ним. Однією з основних перешкод розвитку системи іпотечного кредитування є відсутність у вітчизняних банків довгострокових фінансових ресурсів. Зараз банки мають справу в основному з короткостроковими депозитами населення і підприємств, тому надання довгострокових кредитів може призвести до серйозного порушення ліквідності балансу. Виходом з такої проблемної ситуації є розвиток системи рефінансування іпотечних кредитів, включаючи розвиток вторинного іпотечного ринку.

Наступним фінансовим ризиком є ризик зміни умов мобілізації фондів – це потенційні втрати, що викликані зміною вартості фондів (базової ставки) при кредитуванні з фіксованою надбавкою (відносно базової ставки). Цей ризик виникає при довгостроковому кредитуванні зі змінною ставкою процента, коли процентна надбавка за іпотечними кредитами фіксована, а процентна надбавка за позиковими коштами – величина змінна. Якщо банк надає іпотечний кредит на тривалий строк з доходом, що дорівнює фіксованій процентній надбавці до місячної міжбанківської ставки, він ризикує тим, що надбавка, яку він має сплатити за позиковими коштами, може через деякий час змінитися. Зміна надбавок за позиковими коштами може мати об'єктивні причини (загальний спад у сфері кредитування) або суб'єктивні причини (погіршення стану справ конкретного банку).

Приклад ризику зміни умов мобілізації фондів поданий на рис. 1.22, з якого видно, як банківська процентна надбавка стає від'ємною через зростання процентної надбавки за позиковими коштами.

Управління ризиком зміни умов мобілізації фондів можна здійснюватися шляхом фінансування кредитів довгостроковими борговими зобов'язаннями зі змінною процентною ставкою.

Ризики, пов'язані з вкладанням капіталу (інвестиційні), включають кредитні, процентні, ризик альтернативного вибору.

Кредитний ризик – це потенційні втрати у разі, якщо позичальник з різних причин не робить платежів. Неповорнення кредитів не є несподіванкою при іпотечному кредитуванні. Втрати можуть бути пов'язані як з загальноекономічними, так і з суб'єктивними причинами. Неповорнення кредитів з суб'єктивних причин може бути мінімізоване шляхом оцінки вірогідності погашення кредиту – андеррайтингу. Його метою є підтримання рівня неповернених кредитів (і витрат, пов'язаних з ними) на прийнятному рівні.

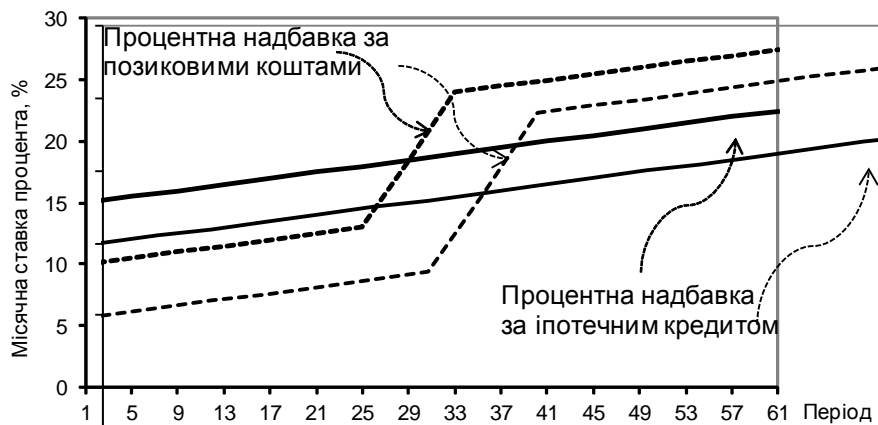

Рис. 1.22. Ризик зміни умов мобілізації фондів

Управління кредитним ризиком необхідно здійснювати шляхом розробки рекомендацій щодо прийнятної величини ризику. Головним показником при визначенні платоспроможності у процесі андеррайтингу є частка платежів у доході позичальника. Головним орієнтиром визначення бажання позичальника платити є співвідношення суми кредиту і вартості заставленого майна (LTV). Визначення вірогідності повернення кредиту за окремими кредитами необхідно здійснювати відповідно до рекомендацій, основна увага при цьому повинна приділятися встановленню величини доходу позичальника і вартості майна.

Закон України «Про іпотеку» [209] заклав необхідні правові основи, що дають можливість кредиторі проводити звернення стягнення на заставлене майно у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань. Проте механізм реалізації цієї процедури не відпрацьований, судова практика звернення стягнення на житло має поодинокі випадки, також відсутні фонди соціального житла для тимчасового мешкання, у яке передбачається переселення неплатоспроможних позичальників. Тому більшість банків розглядають можливість виселення позичальника, що не виконує зобов'язання, як малоімовірну. У результаті кредитний ризик, пов'язаний з неможливістю виселення позичальника і реалізації застави, оцінюється банками достатньо високо, що призводить до збільшення процентних ставок за іпотечними кредитами для населення.

Ризик процентної ставки (процентний) – потенційні втрати у зв'язку з незбалансованістю періодичності перегляду процента за кредитами і депозитами: ставка за кредитом корегується рідше, ніж ставка за залученими коштами в умовах зростання процентних ставок. Ризик процентної ставки пов'язаний із впливом, який зміна процентних ставок здійснює на вартість цінних паперів і боргових зобов'язань кредитора, а також суму його доходу. Ризик процентної ставки виникає тоді, коли динаміка корегування процентних ставок за активами не співпадає з динамікою перегляду процентних ставок за борговими зобов'язаннями, тобто корегування ставок за активами і пасивами відбувається з нерівними інтервалами або спирається на використання різних індексів.

Управління ризиком процентних ставок здійснюється шляхом розрахунку процентних ставок, купівлі цінних паперів і випуску боргових зобов'язань, складання періодичних звітів про динаміку ризику даної фінансово-кредитної установи.

Одним з шляхів управління ризиком процентної ставки є фінансування на основі випуску цінних паперів з однаковим строком погашення. Так, іпотечний кредит, сума якого амортизується за 15 років, може фінансуватися за борговим зобов'язанням, яке видано на 7 років, зі збалансованим строком виплати. За цим борговим зобов'язанням виплати здійснюються тільки у вигляді відсотків, а основна сума боргу виплачується наприкінці. Ставки процента за державними цінними паперами використовуються як базові ставки, оскільки вони є цінними паперами з найбільшим залишком невиплаченої основної частини вартості і вважаються вільними від ризику неповернення.

В умовах України найкраща стратегія управління ризиком процентної ставки – не допускати його (інвестування в активи зі змінною процентною ставкою, що фінансуються депозитами також зі змінною процентною ставкою).

Ризик альтернативного вибору – втрати при реінвестуванні, що викликані достроковим погашенням іпотечного кредиту з фіксованою ставкою процента (ризик дострокового погашення), і втрати при фінансуванні кредитів, що пов'язані з визначенням ставки процента для позичальника перед початком фінансування кредиту (ризик попередніх зобов'язань). Ризик дострокового погашення виникає тоді, коли процентна ставка за кредитом зафіксована на період часу, і позичальник має право погасити кредит до закінчення кредитного періоду. Ризик попередніх зобов'язань має місце тоді, коли кредитор бере на себе зобов'язання надати кредит під визначений процент перед початком фінансування кредиту.

Умови надання іпотечних кредитів передбачають альтернативи для позичальника і кредитора. Позичальник може отримати право дострокового погашення іпотечного кредиту. Крім того, він має право неповернення кредиту (при цьому він передає предмет застави кредитору для покриття невиплаченої частини основної суми кредиту). Кредитор має можливість періодично змінювати процентну ставку за іпотечним кредитом. Також він може надавати позичальникам можливість визначення процентної ставки до початку процесу фінансування кредиту. Залежно від рівня ставки, позичальник має можливість вибору кредитора. У позичальника є альтернативний вибір, що не вигідно для кредитора. Таким чином, альтернативний вибір може спричинити втрати для кредитора. Очікувані втрати у зв'язку з цим можуть бути враховані шляхом включення надбавки.

Отже, прийняття фінансових ризиків іпотечного кредитування та управління ними є запорукою успішного функціонування кредитних установ, що надають довгострокові іпотечні позики. Важливим є врахування особливих умов України, що пов'язані з формуванням законодавчої бази іпотечного кредитування, а також із становленням банківської системи, яка має незначний практичний досвід управління іпотечними ризиками.

1.8. Необхідність реформування системи захисту прав споживачів на ринку банківських послуг

У зв'язку з теперішніми проблемами української економіки, пов'язаними з подоланням кризових явищ, посиленням інвестиційної і кредитної діяльності, дослідження фінансової поведінки в умовах невизначеності мають важливий вплив на запобігання кризовим явищам та дозволяють визначити певні тенденції і закономірності у фінансовій поведінці фізичних осіб, впливати на неї, формувати бажану модель такої поведінки.

Соціологічним центром «Громадська думка» Криворізького державного педагогічного університету [290] проведене опитування для фінансистів на території 5 міст (Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Львів), в яких, за даними НБУ, сконцентрована найбільша кількість банківських установ. Дослідження проводилося протягом березня-травня 2009 р. Одиницями дослідження було обрано фізичних осіб, які є клієнтами першої десятки банків за обсягами активів на жовтень 2008 р. Обсяг вибіркової сукупності складав 625 осіб.

Було встановлено головні причини вибору клієнтом банку та з'ясовано, якими банківськими послугами фізичні особи користуються найчастіше; надана оцінка рівня довіри споживачів банківських послуг до банківської системи країни у цілому та з'ясовано фактори, що найбільш впливають на формування позитивної думки про банківську установу; виявлено ступінь поінформованості клієнтів про діяльність банків та їх ними послуги; з'ясовано роль банківського персоналу у задоволеності клієнтів якістю обслуговування; з'ясовано основні проблеми і труднощі, що виникли у співпраці фізичних осіб з банками.

Тобто переважна більшість клієнтів обирають для співпраці банк або примусово (роботодавець), або через так званий територіальний чинник [290].

Це може свідчити про те, що не всі клієнти банків стали свідомими користувачами банківських послуг: такі фактори, як висока якість обслуговування, більш вигідні умови надання послуг та показники фінансової діяльності банків не є для них визначальними при виборі банку.

Дослідження Широкової М. С. виявило найбільш популярні банківські послуги: це обслуговування поточного рахунку, зняття готівки, здійснення комунальних платежів, кредитні та депозитні операції [290].

У механізмі дії ринку фінансових послуг, особливо у сфері банківських послуг, центральною є категорія довіри. Недовіра до фінансових установ ринку фінансових послуг підсилює невизначеність фінансової та у цілому економічної поведінки фізичних осіб.

Результати дослідження підтверджують низький рівень довіри населення до банківської системи [290].

Найвищий ступінь недовіри до банківської системи виявили клієнти Промінвестбанку (92,9%), Укрпромбанку (81,8%), банку «Фінанси і Кредит» (71,5%) та банку «Надра» (62,5%), що можна пояснити тим, що саме ці банки та їх клієнти найбільше постраждали під час фінансової кризи.

Аналіз репутаційних чинників у зв'язку з рівнем довіри до банків показує, що власний досвід роботи з банком та політика держави відносно банку, мають вирішальний вплив на репутацію банків в очах клієнтів, які зовсім не довіряють банкам – 37,1% та 33,0% відповідно. Тобто із зростанням ступеня зацікавленості роботою банків клієнти більшого значення надають таким репутаційним чинникам, які є джерелом більш надійної і достовірної інформації про банк.

Як видно, майже половина споживачів банківських послуг надають великого значення ролі персоналу у процесі обслуговування клієнтів. Зроблено висновок, що якість обслуговування поступово переходить з класу конкурентних переваг в необхідну умову того, що банк буде взагалі розглядатися як можливий партнер.

Таким чином, хоча банки під час фінансової кризи активно працювали над ціною політикою для залучення клієнтів, вони не приділяли належної уваги таким ефективним засобам підвищення конкурентоздатності, як якість обслуговування і підвищення рівня кваліфікації персоналу. Утім, фінансова криза не повинна впливати на якість обслуговування, отже, зважена клієнтоорієнтована політика банку може слугувати конструктивною основою для результативного залучення клієнтів у довгостроковій перспективі.

Одним із таких заходів є прийняття Урядом Стратегії реформування захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг на 2012–2017 рр. Стратегією пропонується включити норми щодо забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг як невід'ємну частину до законодавчої та нормативної бази регулювання ринків фінансових послуг, підвищити рівень інформаційної прозорості та вимог щодо розкриття інформації на ринках фінансових послуг, створити ефективний та доступний механізм врегулювання спорів між постачальниками та споживачами фінансових послуг щодо захисту прав останніх, розширити доступ споживачів до фінансових послуг через забезпечення можливості вільного вибору тощо.

Прийнята стратегія сприятиме фінансовій стабільності та зростанню добробуту громадян, стане доступною і зрозумілою для них, забезпечуватиме належну якість надання фінансових послуг, запобігатиме застосуванню дискримінаційної щодо споживачів практики роботи фінансових установ, у тому числі під час укладання та виконання договорів, а також на недопущення надання не передбачених в установленому порядку фінансових послуг юридичними та фізичними особами, що не мають на це права.

Необхідність розроблення Стратегії [222] обумовлена потребою врахування досвіду світової фінансової кризи та її прояву в національній економіці з метою запровадження дієвих механізмів захисту від наслідків такої кризи (табл. 1.29).

Результати аналізу наявної системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг свідчать про її невідповідність загальним принципам захисту прав споживачів фінансових послуг Організації економічного співробітництва та розвитку, що обумовлено низкою

Таблиця 1.29
Фактори, що обумовлюють необхідність реформування системи захисту прав споживачів на ринку фінансових послуг

Фактор 1	Обґрунтування 2
Удосконалення системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг позитивно вплине на загальну економічну ситуацію	Відновлення довіри до фінансових установ сприятиме залученню до фінансового сектору заощаджень фізичних осіб, а належне використання його можливостей для задоволення соціальних потреб громадян – зменшенню навантаження на державні фінанси, що дасть можливість спрямовувати вивільнені ресурси на виконання завдань економічного розвитку
Стан відносин між різними категоріями учасників ринків фінансових послуг не забезпечує повноцінного функціонування та сталого розвитку таких ринків	Неповною мірою дотримуються загальні принципи захисту прав споживачів фінансових послуг Організації економічного співробітництва та розвитку
Система законодавчого забезпечення функціонування ринків фінансових послуг в Україні створена без урахування потреби захисту прав споживачів фінансових послуг	Базове законодавство щодо захисту прав споживачів на належному рівні не враховує особливості надання фінансових послуг, а нормативно-правові акти органів, що здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, містять лише окремі елементи захисту прав споживачів, і їх застосування є неефективним
Наявні механізми вирішення конфліктів, які виникають між споживачами та надавачами фінансових послуг, є неефективними та потребують значних витрат	Баланс прав та обов'язків фінансових установ і споживачів фінансових послуг постійно порушується внаслідок законодавчих ініціатив. Зазначене призводить до упередженого ставлення споживачів фінансових послуг до фінансових установ, небажання населення користуватися фінансовими послугами без крайньої потреби та підриває довіру до фінансового сектору держави в цілому
Практика прийняття судових рішень у сфері надання фінансових послуг є непослідовною	Існують факти винесення судами протилежних рішень за аналогічними позовами. Принцип «єдиного кон- тактного центру» не застосовується, що призводить до того, що споживачі часто не мають змоги ефективно відстоювати власні права у зв'язку з відсутністю необхідної інформачії
На ринках фінансових послуг в Україні спостерігається низький рівень інформаційної прозорості	Надавачі фінансових послуг не надають повної, достовірної, доступної та порівняльної інформації про вартість і умови надання таких послуг, пов'язані з ними ризики та переваги, тоді як споживачі фінансових послуг намагаються маніпулювати інформацією про власний фінансово-майновий стан та зобов'язання фінансово-го характеру з метою отримання таких послуг або уникнення пов'язаної з ними майнової відповідальності
Низький рівень фінансової грамотності та обізнаності громадян, які змушені самостійно здобувати знання щодо фінансових установ та послуг, що ними надаються	Іноді фінансові установи використовують загальний низький рівень обізнаності населення щодо фінансових послуг для перекадення більшості всіх ризиків надання таких послуг на їх споживачів, що призвело до негативного ставлення населення до ринків фінансових послуг та їх професійних учасників, недовіри до фінансових установ, небажання використовувати їх як інструмент забезпечення збереження заощаджень та підвищення рівня добробуту. Однак розв'язання зазначеної проблеми приділяється недостатньо уваги. Населення не має доступу до інформаційних матеріалів про фінансові послуги, які містять достовірні відомості про зміст таких послуг, їх орієнтовну вартість, пов'язані з ними ризики та юридичні наслідки. На даний час інформація щодо фінансових послуг пропонується переважно у вигляді різноманітних рекламних та інших подібних продуктів, контроль за об'єктивністю і достовірністю яких недостатній, а механізм спростування наведеної в них інформації відсутній

Закінчення табл. 1.29

1	2
<p>Ділова практика установ, що надають фінансові послуги, не завжди базується на високих стандартах надання цих послуг</p> <p>Допоміжна діяльність на ринках фінансових послуг, що пов'язана з інтересами фізичних осіб, потребує вдосконалення</p>	<p>В Україні недостатньо застосовуються такі механізми регулювання стандартів надання фінансових послуг, як добровільні кодекси етики, що зумовлює зниження рівня довіри до фінансових послуг. Недотримання окремими установами стандартів надання населенню фінансових послуг негативно впливає на репутацію установ, які таких стандартів дотримуються, у зв'язку з формуванням у споживачів загальноного негативного ставлення до всіх надавачів таких послуг</p> <p>У теперішній час залишаються невирішеними на законодавчому рівні питання правового статусу та забезпечення діяльності колекторських агентств / установ із ре-структуризації боргів і відступлення (відчуження) банками небанківським установам права вимоги за кредитами, наданими фізичним особам. Крім того, не в повній мірі використовується потенціал бюро кредитних історій, які за умови належного нормативно-правового регулювання можуть стати незалежними постачальниками інформації не лише про сумлінність виконання фізичними особами зобов'язань фінансового характеру, а і про фінансовий стан та кредитоспроможність фізичних осіб, тобто виконувати функції, подібні до функцій рейтингових агентств для юридичних осіб</p>
<p>Потребують удосконалення питання діяльності фінансових посередників як не-обхідного елемента інфраструктури ринків фінансових послуг</p>	<p>В Україні зафіксовані факти надання фінансових послуг особами, що не мали на те законних прав, причому наявний механізм виявлення фактів такої діяльності та її припинення є неефективним. Крім того, проведення операцій фінансового характеру, що не визнані фінансовими послугами та відповідно не підлягають державному регулюванню і контролю, зокрема, надання фізичним особам доступу до світових валютних та товарних ринків з метою отримання доходу від коливання цін та котирувань, приймання готівкових платежів за допомогою терміналів самообслуговування, зумовлюють неналежний захист споживачів від недобросовісних дій</p>
<p>Права споживача фінансових послуг у частині відмови від подальшого отримання послуги не є аналогічними правам споживача інших послуг</p>	<p>Для споживачів фінансових послуг, крім послуг кредитування, такого права не передбачено, а щодо зазначеної послуги його реалізація забезпечується неефективно. Єдиною можливістю відмовитися від подальшого отримання фінансової послуги є дострокове припинення договору про надання послуги. При цьому споживач несе втрати, оскільки у разі відмови від послуги, надання якої передбачається протягом певного періоду, він, як правило, сплачує повну вартість такої послуги на момент відмови, що фактично є штрафною санкцією. Крім того, для фінансових установ усталеною практикою є формулювання правочинів про надання фінансових послуг у спосіб, який дає їм змогу змінювати формат надання послуг без згоди споживача та позбавляє його можливості достроково відмовитися від такого формату надання послуги без штрафу</p>
<p>Недостатня конкуренція на ринках фінансових послуг</p>	<p>Це спричинено відсутністю гарантування справедливого ставлення до споживача, що призводить до маніпулювання на таких ринках</p>

проблем, основними з яких є: недостатнє відображення у нормативно-правовій базі з питань регулювання ринків фінансових послуг положень щодо забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг; недосконалість системи державного регулювання та нагляду за фінансовим сектором; низький рівень інформаційної прозорості, фінансової грамотності та обізнаності населення [222]; відсутність дієвих механізмів захисту від ризиків та недосконала система вирішення спорів, пов'язаних з отриманням фінансових послуг.

Таким чином, у зв'язку з тим, що наявна система захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг не має системного характеру та може негативно вплинути на подальший розвиток національної економіки, необхідно ґрунтовно та комплексно її реформувати [68]. Вирішення зазначених проблем також сприятиме формуванню сучасної, прозорої та конкурентоспроможної банківської системи, здатної динамічно розвиватися, відповідати вимогам інноваційно-інвестиційній моделі економічного зростання.

Метою реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг є забезпечення балансу прав і обов'язків фінансових установ і споживачів фінансових послуг, належного рівня надання таких послуг, а також забезпечення гарантії недоторканності прав споживачів фінансових послуг. Удосконалення інституційної структури захисту прав споживачів фінансових послуг здійснюватиметься шляхом запровадження дієвих механізмів державного регулювання процесів забезпечення та координації здійснення контролю за дотриманням законодавства, а також координації діяльності державних регуляторних органів у зазначеній сфері.

Реалізація положень Стратегії, виконання плану заходів, щорічних планів, моніторинг та оцінка стану їх виконання здійснюються органами державного регулювання ринків фінансових послуг та спеціалізованими установами, що виконують функції на ринках фінансових послуг, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Прийняття Стратегії забезпечить реалізацію комплексу заходів, які впливають на підвищення добробуту фізичних осіб за рахунок справжнього, свідомого та обачливого використання можливостей, що пропонуються ринками фінансових послуг.

Зважаючи на необхідність підвищення рівня надійності, фінансової стійкості банків на внутрішньому й міжнародних ринках, необхідно вжити такі заходи:

- розширити можливості підтримання ліквідності банків на основі програм фінансового оздоровлення;
- збільшити нормативи резервування за кредитними операціями по кредитах, інформацію щодо яких не внесено до кредитних історій;
- оптимізувати структуру капіталу, активів та зобов'язань, виходячи із завдань забезпечення фінансової стійкості банків та їх позитивного впливу на розвиток реального сектору економіки;
- посилити вимоги щодо прозорості корпоративного управління банками, зокрема визначення реальних власників банків, та їх відповідальність за підтримання фінансової стабільності банків;

- забезпечити пропорційне зростання регулятивного капіталу та його складових обсягів активно-пасивних операцій;
- підвищити ефективність управління активами і пасивами з метою недопущення необґрунтованого збільшення відрахувань від регулятивного капіталу, зокрема пов'язаних із нарахованими, але не сплаченими доходами;
- розробити стратегічні цілі в залежності від ситуації в країні та за кордоном;
- активніше застосовувати процедуру реорганізації банків шляхом приєднання або злиття, а також реструктуризація банків шляхом закриття збиткових філій.

Відповідно до проекту Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року виділено такі ключові заходи щодо розвитку банківської системи: підвищення рівня капіталізації банків та конкурентоспроможності банківських кредитних послуг, поширення міжнародних стандартів корпоративного управління, управління ризиками, захист прав кредиторів, вкладників та клієнтів, банківське регулювання та нагляд [226].

Підвищення рівня капіталізації банківської системи може бути здійснено шляхом: залучення до банків додаткового акціонерного капіталу; розроблення банками планів підвищення рівня капіталізації з урахуванням зростання обсягів активних операцій; консолідації банків; поліпшення якості капіталу та забезпечення достатнього рівня покриття капіталом ризиків, що приймаються банками; стимулювання капіталізації прибутку банків.

1.9. Розробка рекомендацій банкам до розвитку перспективних видів інноваційно-інвестиційних послуг за умов глобалізації ринків фінансових послуг

Стан банківської системи має визначальне значення в умовах розвитку національної економіки. Саме банки є одним із головних джерел інвестування фінансових ресурсів в економіку країни. Тому забезпечення стабільності банківської системи – це першочергове завдання, яке необхідно вирішити Україні на шляху до євроінтеграції [287].

Перед українською банківською системою постала ціла низка проблем, основними з яких є такі: низький рівень конкурентоспроможності банківського сектору; низька якість надання послуг за їх високої вартості; недостатній рівень капіталізації.

Вирішення зазначених проблем, що стримують розвиток банківського сектору України, забезпечить його стабільність та ефективне функціонування економіки.

Однією з головних проблем розвитку банківської системи є низький рівень її конкурентоспроможності. Виокремлення в системі банківських послуг модернізованих інноваційних форм обслуговування

змушує банки переглядати і вдосконалювати підходи до визначення та впровадження нових конкурентних переваг. Актуальним стає питання пошуку новітніх прогресивних форм співробітництва суб'єктів ринку банківських послуг [240].

Основними напрямками функціонування банків є:

- впровадження новітніх банківських технологій, що покращить якість обслуговування клієнтів;
- поліпшення інвестиційного клімату, перш за все, за рахунок більш доступних кредитів іноземних банків та росту довіри закордонних інвесторів до економічної ситуації в країні, що є одним із важливих чинників економічного зростання країни;
- імпорт високих стандартів менеджменту та контролю за ризиками;
- впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО) та звітності, які з'явилися внаслідок інтеграційних процесів у світовій економіці і спрямовані на зближення бухгалтерського обліку та звітності в різних країнах світу.

Конкурентні переваги банків знаходяться у різних сферах. До них відносять якісні та кількісні характеристики ресурсної бази, зокрема достатність власного капіталу, рейтинг цінних паперів банку та самої установи, імідж банку, структуру, ціну й часові параметри зобов'язань, рівень ризику й прибутковості активів, ліквідність, банківські технології та комунікації, дистанційне обслуговування [58], характеристики персоналу, стратегії та інновації тощо [231].

Ще однією конкурентною перевагою на ринку банківських послуг є високий рівень продуктивності праці й кваліфікація персоналу. Оскільки у структурі витрат банку витрати на персонал мають значно вищу питому вагу, ніж у інших галузях, продуктивність праці персоналу суттєво впливає на фінансові результати діяльності банку. Важливе значення мають управлінська майстерність менеджерів, їх стратегічне мислення [260].

Для спільного розвитку банківської системи і ринку фінансових послуг важливу роль відіграє процес фінансової інтеграції. Це стосується як взаємного проникнення банків у сфери діяльності небанківських фінансово-кредитних установ та навпаки, так і банків різних країн на ринки один одного.

У першому випадку мова йде про консолідацію фінансових зусиль банків та небанківських установ кредитно-інвестиційної сфери через створення альянсів спільної діяльності. Така форма забезпечує високий потенціал успіху в умовах глобальної конкуренції, оскільки за невеликих операційних витрат і менших потреб в інвестиціях учасники фінансового ринку можуть швидко досягти стратегічних цілей та ефекту синергії. Важливим напрямком взаємодії також є запровадження спільних технологій продажу фінансових послуг, а, відтак, розширення спектра послуг і збільшення обсягу їх продажів. Результатом такої бізнес-моделі банківського бізнесу є створення з іншими суб'єктами ринку фінансових послуг фінансових супермаркетів для клієнтів та фінансових кластерів.

Інтеграція ринків фінансових послуг суттєво стимулює розвиток як економіки в цілому, так і банківських систем окремих країні зокрема. Адже, по-перше, відбувається зняття перешкод між національними ринками фінансових послуг у процесі більш ефективного розподілу фінансових ресурсів, по-друге, для об'єднаного ринку фінансових послуг характерні більші глибина і ліквідність, по-третє, розширюється спектр фінансових інструментів, що приваблює інвесторів [11].

Існує низка обмежень, що стримують активність подібного характеру: непогодженість і відносна жорсткість валютного регулювання в окремих країнах, наявність відмінностей в національних нормах, що регулюють фінансову діяльність; відмінність в інфраструктурі фінансових ринків та ін. Їх подолання дозволяє країнам створювати надійні і ефективні регіональні ринки фінансових послуг з уніфікованим набором правил здійснення операцій на них.

Світовий банк надав Рекомендації [247] щодо розвитку банківської системи.

На сучасному етапі банківська діяльність потребує інноваційних рішень, а банківські послуги, у свою чергу, – нових ідей, якими можна б було підвищити власну конкурентоспроможність банку на ринку фінансових послуг (табл. 1.30).

Таблиця 1.30

Варіанти інноваційних послуг для банків

Інноваційна послуга	Характеристика
Безпроводна технологія NFC	<p>NFC можна дослівно перекласти як «зв'язок у ближньому полі», в основі якого лежить використання ідеології передачі даних по радіоканалу на принципах взаємної індукції на короткій відстані. NFC працює за аналогією з WI-FI і Bluetooth. Вона забезпечує зручну, надійну та захищену передачу даних по радіоканалу на короткі відстані між різними електронними пристроями</p> <p>Більшість світових аналітиків схиляються до того, що NFC є найперспективнішою технологією для реалізації мобільних платежів. На підтримку цієї технології виступили і найбільші гравці міжнародних платіжних систем, у тому числі VISA і MasterCard</p> <p>Найпоширенішим у світі пристроєм із NFC-інтерфейсом є мобільний телефон. Його можна використовувати як банківську пластикову картку для роботи з банкоматами. Однією з найголовніших переваг використання таких телефонів є те, що вони можуть зберігати інформацію про кілька банківських карток, що дозволяє споживачеві не носити зі собою пачку пластикових карток. На нинішній день NFC-технології вже активно використовують в Японії. Національний банк України в рамках системи Мобільних та Інтернет-платежів ПлатиМО! уже почав використовувати мобільні телефони з інтерфейсом NFC і SIM-карткою ПлатиМО! Як засоби оплати при наданні платіжних та інформаційних послуг через Інтернет, а також за допомогою платіжних терміналів і кіосків самообслуговування</p>
Кеш-менеджмент	<p>Кеш-менеджмент – комплекс послуг, які пропонують банки, що дозволяє клієнтам зменшити витрати й ефективно управляти своїми фінансовими потоками. Як правило, включає кілька складових, таких як управління банківськими рахунками, ліквідністю, розрахунково-касове обслуговування, управління процентною ставкою, електронний банкінг і різні інформаційні сервіси. На українському ринку кеш-менеджмент вже почав розвиватися</p>

З розвитком телекомунікацій і технологій активно розвивається такий напрям, як дистанційне управління банківськими рахунками [6].

Основними проблемами на шляху розвитку безконтактних платежів є забезпечення безпеки і розроблення бізнес-моделі.

В цей же час у недалекому майбутньому з'являться умовні Apple Bank, Google Bank. Стара банківська модель перетворюється в нову, послуги надаватимуться дистанційно, всі операції можна буде провести за допомогою смартфона [7].

Стосовно перспективного напрямку розвитку в галузі функціональних інновацій можна виділити надання соціально орієнтованих банківських послуг. Якщо раніше із цією групою послуг були пов'язані програми мікрокредитування, споживчого кредитування, пенсійні програми, надання соціальних виплат населенню, то на сьогодні вже йдеться про інноваційну активність банків, спрямовану на впровадження продуктів і послуг, що сприяють забезпеченню стабільного та безпечного соціально-економічного розвитку суспільства. Це можливо шляхом кредитування проектів, які принесуть суспільну користь; або кредитування фізичних осіб на купівлю екологічного авто за значно нижчими відсотковими ставками (актуально для країн ЄС), фінансують побудову «екологічного» житла тощо.

Створення соціально орієнтованих інновацій відкриває для банків унікальні можливості позиціонування на ринку і позитивно впливає на імідж кредитних установ [6].

Наприклад, АТ «Райффайзен Банк Аваль» традиційно приділяє велику увагу сфері корпоративної соціальної відповідальності, яка базується на свідомій громадянській позиції колективу банку [253].

Таким чином, ефективність роботи банку і його конкурентоспроможність на ринку багато в чому залежать від впровадження нових банківських продуктів і технологій (процесів). Відповідно до динамічних умов діяльності будь-який банк як справжній учасник ринку вимушений змінюватися сам, стаючи ініціатором внутрішньо організаційних інноваційних процесів.

Актуальним стає питання пошуку новітніх прогресивних форм співробітництва суб'єктів ринку банківських послуг [240].

Одним із нетрадиційних напрямів розвитку банківської діяльності, який відносно нещодавно з'явився на світових фінансових ринках, є арт-банкінг, сутність якого полягає у наданні фінансової та консультаційної допомоги при здійсненні інвестицій у специфічні об'єкти – твори мистецтва. Створення цього відносно молодого сервісу стало логічним продовженням такого напрямку, як приватний банкінг – комплексу послуг з управління капіталом для банківських клієнтів VIP-категорії. Арт-банкінг – це фінансово-консалтингове супроводження інвестицій у мистецькі твори, що передбачає їх експертну оцінку, підбір і формування індивідуальних колекцій, реставрацію та страхування, а також вироблення раціональних рішень щодо інвестування капіталу у відповідні об'єкти з метою отримання прибутку в майбутньому.

В Україні цей продукт може знайти широке застосування за умови розвитку арт-ринку, створення відповідних інформаційних ресурсів, а найголовніше – підготовки кваліфікованих працівників, які б мали знання не лише щодо банківської справи, а й у сфері мистецтва, а також були спроможні виробляти раціональні стратегії інвестування. Це забезпечувало б клієнтам оптимальне співвідношення між ризиком, дохідністю та ліквідністю їх активів [230].

У теперішній час у вітчизняному банківському бізнесі інтернет-банкінг – найбільш привабливий напрям фінансових інтернет-рішень, завдяки широкому спектру банківських послуг і значного потенціалу, враховуючи, що в Україні інтернет-банкінгом охоплено тільки 10% клієнтів банків (США – 44%, Швеція – 54%, Канада – 67%) або 22% користувачів Інтернету.

В Україні послуги інтернет-банкінгу надають понад 100 банків.

Новою тенденцією розвитку світової банківської системи у XXI столітті деякі дослідники вважають віртуалізацію. Використання в банках переваг Інтернету було мотивоване прагненням набуття нових можливостей інформаційного обслуговування, проведення трансакцій, поліпшення якості дистрибуції та підвищення лояльності клієнтів в умовах зростаючої конкуренції [163]. У багатьох країнах світу шахрайство з картками породжує численні загрози і небезпеки для розвитку інтернет-банкінгу.

Основні переваги та недоліки використання інтернет-банкінгу [177] зображено в табл. 1.31.

Таблиця 1.31

Переваги та недоліки використання інтернет-банкінгу

Переваги	Недоліки
Зручність	Неможливість надання послуг щодо касового обслуговування
Доступність	Можливі затримки платежів, збої в роботі системи
Простота використання	Відсутність необхідної нормативної бази
Контроль над рахунками і проведення платежів	Обмеженість здійснити оподаткування через Інтернет
Оперативність	Відсутність фактору «приватності»
Економія часу	Існує ймовірність крадіжки грошей шахраями
Економія витрат	Необхідність підвищення кваліфікації кадрів і освоєння нового устаткування

Отже, як видно з табл. 1.31, банк, який активно використовує переваги комплексної системи дистанційного банківського обслуговування, надає своїм клієнтам реальну можливість оперативно і, завдяки цьому, максимально ефективно керувати власним фінансовими потоками. Це сприяє посиленню привабливості банку для споживача, приносячи одночасно прибуток самому банку.

Лідером ринку послуг інтернет-банкінгу у 2012 році став ПАТ «ПриватБанк» (540 тис. клієнтів), на другому місці – ПУМБ – 91 тис. користувачів, Укрексімбанк – 81 тис., ОТП Банк – 50,8 тис. і замикає п'ятірку VAB банк – 43 тис. клієнтів [70].

ПАТ «Приватбанк» одним із перших запропонував своїм клієнтам послуги віддаленого банкінгу, створивши Інтернет-банк «Приват24» [70].

Банківська система зацікавлена в розвитку безготівкових розрахунків. Так, виникли інновації – чеки, банківська платіжна картка, інтелектуальні старт-картки, квазігроші, електронні гроші. Достатньо високі темпи розвитку останнім часом спостерігаються в банківському бізнесі на основі карток.

Альтернативою готівковим платежам і безготівковим на основі кредитових і дебетових карток є електронні гроші (на основі карток або на програмній основі). Поява цього платіжного інструменту – об'єктивний процес реалізації підвищених вимог до ефективності та надійності платежів [163]. Ринок електронних грошей почав розвиватися недавно, він має значний потенціал. Банки підтримують цей інноваційний платіжний інструмент, бо він дозволяє зменшити витрати, що пов'язані з обігом готівкових коштів, підвищити економічну ефективність власної діяльності, забезпечити входження на нові ринки.

На початку 2013 року було проведено дослідження найбільш використовуваних можливостей інтернет-банкінгу серед українських користувачів цієї системи. Виявлено, що клієнтів найбільше цікавить перегляд залишку на їх рахунку, оплата комунальних послуг, послуг мобільного зв'язку та мережі Інтернет, отримання інформації про всі відкриті рахунки і банківські продукти тощо. Таке дослідження дозволило банкам отримати інформацію про послуги в інтернет-банкінгу, які найбільше цікавлять їх клієнтів послуги на які потрібно звернути увагу щодо підвищення їх привабливості серед користувачів та увагу маркетингового відділу [131].

У звіті Juniper Research відзначається, що понад 1 млрд. користувачів мобільних телефонів будуть використовувати свої пристрої для банківських цілей до кінця 2017 року, порівняно із 590 млн. у цьому році [325].

Отже, вітчизняний банківський бізнес швидко розвивається, постійно ускладнюється та збагачується численними новими видами операцій, послуг, технологій, інноваціями обслуговування клієнтів, новими методами управління кредитною організацією тощо. Можна стверджувати, що розвиваються фактори активізації інновацій у банківському бізнесі, які відображають глобальні світові тенденції та специфіку розвитку національної банківської системи. Це, в першу чергу, інтернет-банкінг, розвиток арт-банкінгу, а також впровадження інвестиційно-інноваційних послуг.

Для трансформації слабких сторін у сильні, що водночас розширить можливості і зменшить загрози, запропоновано такі заходи: підвищення ефективності роботи Фонду гарантування вкладів населення; стимулювання конкуренції; впровадження нових банківських послуг та поліпшення якості і збільшення кількості уже існуючих; вдосконалення корпоративного управління в банках; проведення більш гнучкої процентної політики [37]; використання міжнародного досвіду ведення банківської справи.

19 липня 2011 року в НБУ відбулося офіційне закриття проекту Європейського Союзу Твіннінг «Посилення потенціалу Національного банку України через наближення до стандартів ЄС щодо діяльності центральних банків».

Проект Твіннінг [32] був спрямований на підтримку банківського сектору України, підвищення його спроможності у повному обсязі фінансувати економічний і соціальний розвиток країни, а також поступове наближення до стандартів ЄС та прискорення інтеграції вітчизняної банківської системи в міжнародний ринок фінансових послуг. Партнерами НБУ в реалізації цього проекту стали Дойче Бундесбанк (Німеччина) та Національний банк Польщі.

Рада з фінансової стабільності країн «Великої двадцятки» у 2011 р. назвала 29 системно-значущих банків світу, з яких 8 знаходяться в США, по чотири системних банки – у Франції та Великобританії, три банки – в Японії, по два банки – в Німеччині і Швейцарії, по одному банку – в Італії, Іспанії, Швеції, Нідерландах, Бельгії і Китаї [9].

Таким чином, основними напрямками розвитку діяльності вітчизняних банків на сучасному етапі є підвищення рівня капіталізації банків, розширення спектра та підвищення якості фінансових послуг, активне впровадження міжнародних стандартів корпоративного управління, удосконалення управління ризиками та забезпечення захисту прав кредиторів і вкладників банків.

Одним із важливих етапів розвитку економіки України є підвищення інвестиційної активності банківських установ. При цьому інвестиційна активність банків передбачає зростання обсягів як інвестиційних кредитів в реальний сектор економіки, так і збільшення коштів, що використовуються на фінансовому ринку з метою придбання цінних паперів. Підвищення інвестиційної активності банків базується на об'єктивних та суб'єктивних чинниках, які притаманні інвестиційної діяльності кожного банку та всієї банківської системи України.

Головними чинниками зростання інвестиційної активності банків є наявність достатнього обсягу грошового капіталу (залучених та запозичених ресурсів), а також зацікавленість самих банків у наданні коштів в позику і позичальників-підприємств у цих грошових коштах.

У табл. 1.32 запропоновано чотири типи стратегії: консервативна, збалансована, активна, агресивна в інвестиційній сфері з урахуванням ризику [101].

Варіанти стратегій представлені залежно від сумарного рівня якості емітентів, цінні папери яких обрано для інвестування. Кожній стратегії відповідає визначений рівень ризику. З табл. 1.32 видно, що із зниженням оцінки якості об'єктів інвестування рівень ризику зростає, отже, найбільш ризиковими є інертна та пасивні стратегії банків на ринку цінних паперів в умовах його розвитку.

Кінцевим результатом прийняття стратегічних рішень у процесі інвестиційної діяльності банків на ринку цінних паперів є портфель цінних паперів з певною структурою. У межах визначеної стратегії структура портфелю має відповідати певним умовам. Використовуючи

консервативну стратегію, банки повинні дотримуватися такої структури: портфель на 90% має складатися із цінних паперів емітентів з високою оцінкою якості, не виключаючи можливість 10% цінних паперів емітентів з низькою та критичною оцінкою якості, для збільшення доходності інвестиційної діяльності банку на ринку цінних паперів [108].

Таблиця 1.32

Характеристика рівня ризику та структури портфеля за різними варіантами стратегій

Умови формування стратегії				
Ринок на етапі розвитку	Сумарний рівень інтегрального показника якості об'єктів інвестування			
	високий	середній	низький	критичний
Стратегія	Консервативна	Збалансована	Активна	Агресивна
Рівень ризику	Низький	Помірний	Середній	Високий
	Min			Max
Структура портфелю	Не менш 90 % цінних паперів з високою оцінкою якості, відсутність або не більше 1 % ЦП з низькою оцінкою якості	50–70 % ЦП емітентів з високою та середньою оцінкою якості із співвідношенням 60:40; 30–50 % – ЦП з низькою та критичною оцінкою якості із співвідношенням 90 : 10	Не менш 50 % ЦП з високою та середньою оцінкою якості; 30–35 % – ЦП з низькою оцінкою; 15–20 % ЦП з критичною оцінкою якості	≥ 20–30 % – ЦП з високою та середньою оцінкою якості; 40–50 % ЦП з низькою оцінкою якості; 20–40 % – ЦП з критичною оцінкою якості

Отже, використання алгоритму формування стратегії інвестиційної діяльності банку на ринку фінансових послуг сприятиме формуванню такого портфеля цінних паперів, який дасть можливість вирішити поставлені перед банком завдання, наприклад, збільшення доходності інвестиційної діяльності банку або ж диверсифікація вкладень.

Для забезпечення підвищення інвестиційної активності банки повинні формувати достатній обсяг кредитно-інвестиційних ресурсів, а також встановлювати ефективну політику щодо відсотків за кредитно-інвестиційні ресурси та умови надання таких ресурсів юридичними особами. Необхідна підтримка з боку держави стосовно стимулюючого податкового механізму та сприятливої законодавчо-нормативної бази.

Висновки за розділом 1

Державне регулювання ринку фінансових послуг є раціональним тоді, коли корисність регулювання переважає витрати, пов'язані з регулюванням банківської діяльності. Ефективність державного регулювання банківської діяльності пов'язана із головними причинами необхідності регулювання.

У теперішній час ринки фінансових послуг можуть потребувати єдиного регулятора.

Удосконалення інституційної структури захисту прав споживачів фінансових послуг здійснюватиметься шляхом запровадження дієвих механізмів державного регулювання процесів забезпечення та координації здійснення контролю за дотриманням законодавства, а також координації діяльності державних регуляторних органів у зазначеній сфері.

В умовах глобалізації світової економіки банківська практика розвинених країн світу дедалі більше набуває загальних форм, поступово нівелюючи існуючі відмінності у грошово-кредитних системах.

Сучасні тенденції розвитку банківських послуг за кордоном показують поступове збільшення кількості банків, які значну увагу приділяють інноваційним продуктам і технологіям. Зарубіжний досвід впровадження інноваційних банківських проектів – це один із найпріоритетніших напрямків подальшого розвитку банків та отримання конкурентних переваг на ринку фінансових послуг України. Незважаючи на позитивні зміни після найбільшого загострення фінансової кризи, провідні банки світу й банківські сектори економік розвинутих країн функціонують в умовах уповільненого економічного зростання. Кредитний ризик займає лівову частку у загальній структурі банківських ризиків, що зумовлює необхідність організації ефективної системи ризик-менеджменту у діяльності банків.

Посилюється необхідність створення кожним банком комплексної системи ризик-менеджменту, яка б забезпечувала надійний процес управління усіма видами ризику на усіх рівнях організації.

Розмір проблемних кредитів змінюється пропорційно обсягам кредитування, що свідчить про значну вразливість банків до кредитного ризику при здійсненні активних операцій.

Встановлено, що особливістю проектного фінансування є те, що погашення заборгованості передбачається за рахунок грошових коштів, що у майбутньому буде регенерувати сам інвестиційний проект. Тобто, проектне фінансування у більшій мірі залежить від майбутнього розвитку інвестиційного проекту та точності, глибини й адекватності прогнозування майбутнього фінансового стану позичальника. Тому, у рамках аналізу кредитоспроможності та платоспроможності позичальника доцільно розраховувати фінансові показники не лише на основі даних фінансової звітності минулих періодів, а й на основі прогнозних зміни показників фінансової звітності юридичної особи.

Впровадження у практичну діяльність запропонованих шляхів покращення процесу проектного фінансування призведе до полегшення доступу позичальника до банківських послуг і, як наслідок, до зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних виробників й країни в цілому. При цьому, введення в практику банківської діяльності розробленої схеми управління проектним фінансуванням не потребує значних грошових витрат, адже зміни відбуваються на рівні розробки методики розрахунку та програмного забезпечення банку.

З огляду на те, що процес зміни системи управління будь-якою установою має відбуватися із застосуванням певного методу, який дозволяє провести їх з максимальною ефективністю, доведено, що з існуючих на сьогоднішній день методів у цій сфері найпрогресивнішим є реінжиніринг бізнес-процесів, однією із найважливіших складових якого є методологія структурного аналізу та проектування. На базі зазначеної технології у роботі розроблено структурно-функціональну модель процесу діагностування ризику банкрутства банку, що включає в себе сукупність взаємозалежних заходів, які реалізуються в цілях захисту діяльності банку від реальних та потенційних загроз, які можуть бути спричинені внутрішніми та зовнішніми факторами та призводять до фінансових збитків.

Розроблена структурно-функціональна модель досліджуваного бізнес-процесу дозволила представити у стандарті IDEF0 процес діагностування ризику банкрутства банку як єдину систему, та при її подальшій декомпозиції детально відобразити сценарій діяльності аудитора при виконанні своїх обов'язків для модельованої предметної області, що сприятиме підвищенню якості прийняття управлінських рішень.

Комплексне дотримання принципів управління кредитним ризиком дозволить забезпечити банку максимальну ефективність діяльності при наданні кредиту з урахуванням факторів невизначеності.

Стабільність функціонування банків у сучасних динамічних умовах залежить від рівня кредитних ризиків. Неврахування негативного прояву цих ризиків є причиною значних банківських втрат від здійснення кредитних операцій. Тому поліпшення якості управління кредитними ризиками є передумовою підвищення ефективності банківської діяльності та конкурентоздатності банків.

Актуальним стає питання впровадження новітніх форм співробітництва суб'єктів ринку фінансових послуг.

Вітчизняний банківський бізнес швидко розвивається, постійно ускладнюється та збагачується численними новими видами операцій, послуг, технологій, інноваціями обслуговування клієнтів, новими методами управління кредитною організацією тощо. Можна стверджувати, що розвиваються фактори активізації інновацій у банківському бізнесі, які відображають глобальні світові тенденції та особливості розвитку національної банківської системи.

Отже, основними напрямками розвитку діяльності вітчизняних банків на сучасному етапі є підвищення рівня капіталізації банків, розширення спектра та підвищення якості фінансових послуг, активне впровадження міжнародних стандартів корпоративного управління, удосконалення управління ризиками та забезпечення захисту прав кредиторів і вкладників банків.

Розділ 2

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

2.1. Теоретико-методичні засади формування системи управління ризиками ринку страхових послуг

Ризик – складна широка категорія, що має множину різних, а іноді й протилежних проявів та торкається багатьох соціально-економічних, технологічних, екологічних проблем. Він є об'єктивною компонентою функціонування та розвитку підприємства, держави, людини. Слід погодитись із позицією М. Рогова, що «варто розрізняти ризик і його міри» [235]. Ризик доцільно розглядати як можливу подію із негативними наслідками [89]. Вимірюється ризик імовірнісними показниками, зокрема у грошовому виразі, а також показниками чутливості [294, с. 254].

Ризиком можна та необхідно управляти. На погляд В. Горбуліна та А. Качинського метою управління ризиками для суб'єкта підприємництва, людини, суспільства має бути забезпечення їх сталого розвитку та забезпечення їх безпеки на рівні величини прийнятного ризику¹ [256, с. 225].

Ринок страхових послуг є підсистемою фінансової системи держави. Страхування відіграє інтегральну роль в економіці, здійснюючи стабілізуючу та посередницьку функції. З однієї сторони, страховий сектор приймає ризики від фізичних і юридичних осіб та управляє ними шляхом розподілення збитків, роблячи їх спільними для економіки. З другої сторони, страховики, особливо компанії зі страхування життя, інвестують економіку.

У науковій літературі та у законодавстві «фінансова безпека» держави формулюється як вже досягнутий стан захищеності фінансової системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю та стійкістю компонентів структури і діяльності до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [10; 52; 53; 115; 137; 172; 184; 214]. Безпека страхового ринку як складова фінансової безпеки – це «такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування» [115]. Управляти ризиками страхового ринку можна через державне регулювання. Згідно з твердженням Н. Ткаченко забезпечення економічної безпеки країни є окремою метою державного регулювання платоспроможності страхових компаній [266, с. 151].

Державне регулювання платоспроможності фінансових установ, у тому числі страхових компаній, називається пруденційним (від англ. prudential – розсудливий). Пруденційний нагляд, як стадія пруден-

¹ Рівень ризику, на який погоджується суб'єкт управління [29, с. 10].

денційного регулювання, полягає у контролі відповідності рівня платоспроможності фінансових установ і факторів, що на неї впливають, вимогам законодавства; контролі стійкості ринку фінансових послуг; виправних та запобіжних заходах для запобігання неплатоспроможності фінансових установ та попередження дестабілізаційних процесів і явищ на ринку фінансових послуг [86]. У аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень «Щодо формування макропруденційного підходу до управління фінансовою системою» наголошується про необхідність забезпечення фінансової стабільності в Україні через посилення пруденційної складової управління фінансовою системою, зокрема, підвищення фінансової стійкості окремих фінансових установ [292].

У табл. 2.1 представлено базові поняття пруденційного нагляду та регулювання для фінансової установи та фінансової системи (підсистеми) [86]. Необхідно відмітити, що наведені дефініції, які містять авторські уточнення, належать страховим компаніям та страховому ринку.

Таблиця 2.1

Сутність базових понять пруденційного нагляду та регулювання

Базові поняття пруденційного нагляду та регулювання:	
для фінансової установи	для фінансової системи (підсистеми)
Ризик неплатоспроможності (сукупний ризик діяльності) – можлива нездатність виконати зобов'язання в повному обсязі при перевищенні зобов'язань над активами	Системний ризик (загроза системної кризи) – можлива нездатність фінансової системи або її частини виконати свої функції, яка є суттєвим негативним впливом на економіку
Платоспроможність – здатність виконувати свої зобов'язання в окремий момент часу	Ліквідність – здатність системи (підсистеми) виконувати свої функції в окремий момент часу
Стійкість – здатність протягом тривалого часу та при суттєвих негативних ситуаціях зберігати платоспроможність, використовуючи для цього фінансовий, технологічний та управлінський потенціал. Надійність – здатність зберігати платоспроможність при звичайних умовах	Стійкість – здатність системи (підсистеми) протягом тривалого періоду та при суттєвих негативних ситуаціях виконувати свої функції з трансформації фінансових ресурсів і забезпечувати ліквідність зобов'язань всіх фінансових установ системи (підсистеми) за рахунок внутрішніх адаптаційних можливостей

Аналіз базових понять, представлених у табл. 2.1, дозволяє встановити тісний зв'язок між ними. Зокрема, фінансова стійкість є здатністю фінансової установи не допускати неплатоспроможність протягом тривалого періоду. Тобто, між рівнем стійкості та рівнем ризику неплатоспроможності (імовірність протягом визначеного періоду часу) існує однофакторна зворотна залежність: чим нижче ризик, тим вище стійкість [277]. Ризик неплатоспроможності окремої фінансової установи впливає на величину системного ризику.

Для побудови системи управління ризиками страхового ринку ідентифіковано підвищені сфери ризику, тобто визначено фактори, які впливають на рівень ризиків страхового ринку, а також обставини, за яких системний ризик може генеруватись або посилюватись страховими компаніями.

Ризикоутворюючі фактори – це сутність процесів або явищ, що сприяють виникненню того чи іншого виду ризику й визначають його характер [236]. Відокремлення складових частин ризику дає змогу краще усвідомлювати та розуміти обставини, за яких загальний ризик зростає або зменшується, допомагає завчасно ідентифікувати та попереджувати небезпечні події або зменшувати їх негативний вплив.

Ланцюг впливу макроекономічних ризиків на страховий ринок України у 2013 році, який побудовано на основі аналітичної інформації Національного інституту стратегічних досліджень [57; 233], представлено на рис. 2.1.

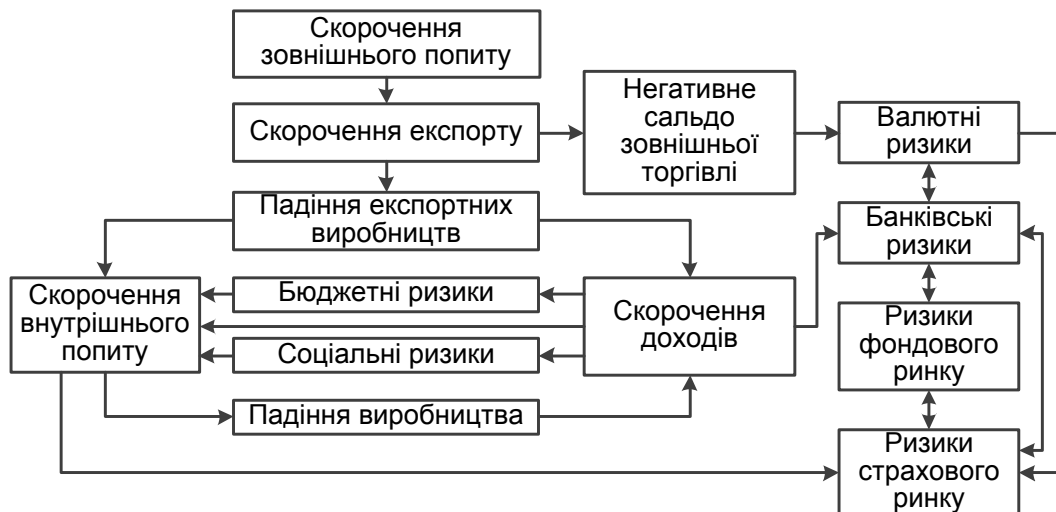

Рис. 2.1. Вплив макроекономічних ризиків на страховий ринок України

Негативні макроекономічні тенденції в Україні є фундаментальними факторами ризиків всього фінансового сектору. На думку фахівців страхової галузі вплив зовнішніх ризиків на страхову діяльність посткризового періоду в Україні залишається високим [35].

З позиції управління ризику не всі рівні. В організаційному контексті виділяють три типи ризиків [314, с. 36]: 1) ризики, які піддаються профілактиці, наприклад збої у процесах; 2) стратегічні ризики, які приймаються добровільно після зважування їх проти потенційних вигод; 3) зовнішні ризики, на які важко впливати або контролювати.

За характером всі ризики можна поділити на [313 с. 42]: «повзучі» або «хронічні», які проявляються у вигляді довгострокового виснаження результатів діяльності, але не є визначальними у початковому моменті розвитку кризи; «гострі» або «ризики, що управляють подіями», які мають певний початок, коли вони відбуваються.

Сучасною наукою та практикою визнано, що криза виникає внаслідок реалізації накопиченого економічними суб'єктами кризового потенціалу [30; 49; 125; 320; 322], тобто накопичення «хронічних» проблем. Але «подією спускового гачка» кризових подій є «гострий» ризик.

Міжнародна асоціація органів нагляду за страховою діяльністю (International Association of Insurance Supervisors – IAIS) у звіті «Сис-

темний ризик у страховому секторі» [341] зазначає, що системний ризик може виникнути в страховому секторі, коли ємність страхового ринку знижується або зникає. Це може бути викликано, наприклад, банкрутством страховиків або вилученням страхового або перестрахового покриття.

Страховики будуть підсилювачами системного ризику при їх уразливості до ризиків контрагентів, шляхом безпосередніх наслідків «зараження», особливо якщо страхова компанія є членом фінансової групи, яка займається банківською або іншою фінансовою діяльністю. Страхова галузь може виступати як підсилювач системного ризику у інвестиційній діяльності при різкому зниженні вартості інвестицій або руху процентних ставок, які негативно впливають на портфель страхової компанії та її ліквідність.

У Звіті Женевської Асоціації «Системний ризик у страхуванні: аналіз страхової і фінансової стабільності» робиться інший висновок: на основі критеріїв Ради з фінансової стабільності (Financial Stability Board - FSB)¹, жодна страхова компанія не представляє системного ризику, навіть гіпотетичні збої у більш концентрованому та взаємопов'язаному ринку перестраховування матимуть незначний вплив на весь страховий ринок [342]. Наведена позиція потребує уточнення через те, що ризики страхової діяльності мають особливий характер причинно-наслідкових зв'язків із системним ризиком. У страховому секторі необхідно враховувати часовий горизонт: системні проблеми, як правило, виникають протягом більш тривалого часу, ніж у банківській сфері [341].

Для аналізу внутрішніх факторів ризиків страхового ринку необхідно проаналізувати ризики діяльності страхових компаній. Кожний суб'єкт підприємництва має свій профіль ризиків, тобто «комбінацію основних ризиків, особливості і відносні значимості яких визначаються специфікою його діяльності» [294, с. 579].

Науковці та практики [51; 294; 295; 327; 328; 339; 340] здійснюють групування негативних подій за різноманітними характеристиками, однак не існує єдиної точки зору щодо однозначного відокремлення ризиків діяльності страхової компанії. Причиною, чому важко однозначно виділити складові ризики, є те, що між ними існує тісний взаємозв'язок. Взаємовпливи бувають дуже складними: несприятлива подія може спричинитися кількома ланцюгами негативних причин [327]. Встановлена наявність інтегральних ризикоутворюючих факторів, які впливають, між іншим, іноді взаємовиключно на динаміку відразу декількох видів ризиків [236].

За дослідженням П. Шарма [327], на основі аналізу даних про діяльність страхових компаній, що мали серйозні фінансові проблеми, зібраних європейськими органами страхового нагляду, було виявлено, що прямими причинами фактичних випадків неплатоспро-

¹ До критеріїв FSB для ідентифікації системної значимості фінансових установ відносяться величина, взаємопов'язаність, взаємозамінність та тривалість [329].

можності страховиків ставали необґрунтовані рішення в умовах ризику, зовнішня критична подія або несприятливі фінансові результати. Детальний аналіз довів, що причинні ланцюги починалися в кожному випадку з внутрішніх чинників: проблем в управлінні, або проблем з акціонерами чи з зовнішніми службами контролю. Ці проблеми включали некомпетентність чи роботу поза своєю компетенцією, недостатність інтегрованості процесів та колективів, конфліктні причини, слабкість компанії перед неправильними рішеннями групи, у якій вона працює.

Базові внутрішні проблеми призводили до неадекватних внутрішніх процесів: некоректності в обліковій політиці та інформаційних технологіях, невідповідності комунікацій між відділами, аутсорсингом, контролем за дистрибуцією. Через встановлення керівництвом допустимого ризику на необґрунтовано високому рівні часто ухвалювалися невідповідні рішення стосовно ризиків перестраховання, витрат, андеррайтингу, управління активами та зобов'язаннями. Внутрішні проблеми в управлінні сприяли тому, що фінансові результати та фактори, які на них впливають, зокрема резерви та активи, були неточно оцінені. Причинами фінансових негараздів нерідко ставали зовнішні критичні події.

Учасниками дослідження пруденційного нагляду були відокремлені загальні причини та відносини між причинами ризиків [327, с. 20], які стали основою карти ризиків, для побудови якої застосовувалась причинно-наслідкова методологія: ризики ідентифікувалися та класифікувалися з погляду причинних зв'язків між ними. Удосконалена схема причинно-наслідкового ланцюга ризиків наведена на рис. 2.2.

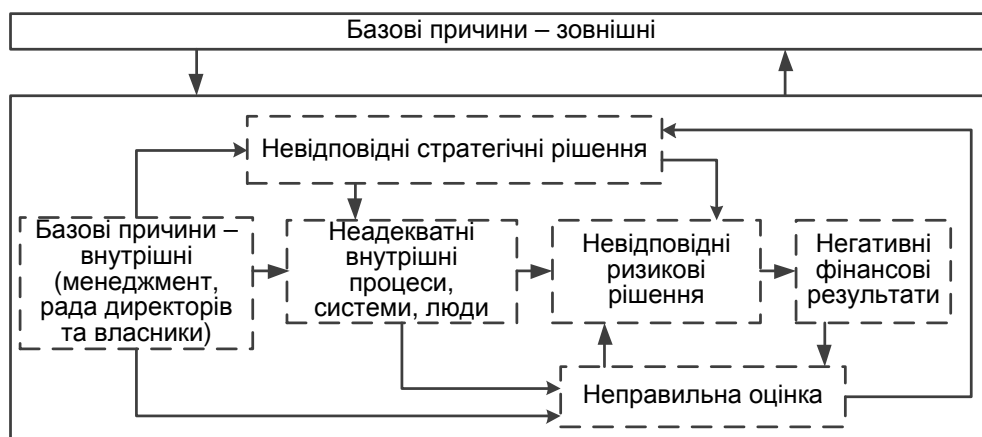

Рис. 2.2. Загальні зв'язки між причинами ризиків

У наведеній на рис. 2.2 схемі уточнено, що дії та результати діяльності компанії мають вплив на базові зовнішні причини ризиків. Зокрема, неплатоспроможність страховика є фактором зовнішніх ризиків, сила впливу якого залежить від обсягів операцій страхової компанії. Виділено невідповідні стратегічні рішення в окрему причину (замість невідповідного рішення стосовно допустимого рівня ризику) і

визначено зв'язки між нею та іншими причинами ризиків, замінена причина ризику «неправильна оцінка фінансового результату» на причину будь-якої неправильної оцінки, а також показаний вплив неправильної оцінки на ухвалення невідповідних стратегічних рішень.

Ланцюг причин ризиків страховика підтверджує висновок представників європейських органів нагляду за страховою діяльністю, що неадекватна побудова системи корпоративного управління в компанії, нездатність менеджменту увалювати своєчасні рішення та інші проблеми якості системи управління – головний фактор ризику неплатоспроможності [327, с. 9].

Для уточнення деталізованої карти ризиків діяльності страхової компанії (рис. 2.2) узагальнено ризики діяльності страховика, які наведені в працях [51; 294; 295; 299; 327; 328; 339; 340; 343]. Складові сукупного ризику можна охарактеризувати як можливі події або процеси, які є його джерелами (причинами) та змінюють його величину. Перелік ризиків страховика із характеристиками їх властивостей та взаємозалежності між ризикоутворюючими факторами подано в табл. 2.2 за алфавітом.

Більшість ризиків, наведених у табл. 2.2, властиві всім фінансовим установам. До основних класів ризиків фінансових установ належать ринкові, кредитні, операційні ризики, ризики ліквідності і ризики бізнес-події¹ [294, с. 15–17]. Характерним для страхового сектора є окремий вид операційного ризику, який називають страховим або технічним [242].

У страховій сфері на рівні галузевих стандартів [51; 294; 295; 299; 327; 328; 339; 340; 343] до ризиків страховика за високорівневою класифікацією відносять кредитний, ринковий, страховий, операційний, ліквідності та управління. Інші складові, визначені у табл. 2.2, є причинами основних ризиків або їх наслідками. Зокрема, причинами страхового ризику є ризики андеррайтингу, витрат та перестрашування; причинами ризику андеррайтингу – ризики неправильної оцінки тарифів, дострокового припинення дії договорів, катастроф, біометричних параметрів, концентрації. Ризик узгодження активів і зобов'язань може впливати на страховий, ринковий ризики та ризик ліквідності, а ризик групи – на ризик управління.

Завдяки уточненню видів ризиків (табл. 2.2), груп їх причин і взаємозв'язків між причинами (рис. 2.2) вдосконалено деталізовану карту ризиків діяльності страховика П. Шарми, яку приведено на рис. 2.3. Представлена карта ризиків описує функціонування ризикоутворюючої системи страхової компанії, елементами якої є ризики діяльності (як можливі події так і події, які вже настали).

Для визначення процесів зміни рівня ризиків, причин реалізації негативних подій, взаємовпливів між ними розглянуто такі особливості [327, с. 20–21].

¹ Ця класифікація вперше була запропонована компанією Coopers & Lybrand документом «Загальноприйняті принципи управління ризиком» у 1996 році

Таблиця 2.2

Характеристика ризиків діяльності страховика

Ризик	Характеристика
Бухгалтерський ризик	Застосування неадекватної (некоректної) облікової політики, неправильного відображення господарських операцій, помилок у складанні фінансової звітності (внутрішньої і зовнішньої)
Діловий ризик	Невідповідне або неадекватне впровадження загальних аспектів бізнесу, включаючи ризики неконтрольованого або стрімкого зростання (або недосягнення запланованого росту) і його наслідки для адміністративних ресурсів, витрат, ліквідності («ризик зростання»); надлишкової концентрації бізнесу в окремому регіоні або секторі, або накопичення уразливості до окремого типу ризику («ризик концентрації»); невідповідності або неадекватного управління виконанням робіт сторонніми особами («ризик аутсорсингу»)
Інвестиційний ризик	Застосування невідповідної стратегії інвестування або неадекватне впровадження обраної стратегії інвестування, включаючи неправильну оцінку ринкових, кредитних та інших ризиків, властивих володінню активами
Кредитний ризик	Можливість втрат у результаті невиплати страховику дебіторської заборгованості від третіх осіб, зокрема брокерів, перестраховиків. До кредитного ризику зокрема відносять: прямий ризик дефолту, ризик зниження рівня рейтингової оцінки контрагента («міграційний ризик»); непрямої кредитний ризик («ризик спреду»); ризик (затримки) розрахунків; ризик контрагента (зміни вартості послуг, умовних активів та зобов'язань); ризик концентрації, ризик неправильної оцінки (даних, моделі)
Операційний ризик	Можливість втрат внаслідок неправильної побудови бізнес-процесів, неефективності процедур внутрішнього контролю, технічних помилок систем і процесів, навмисних і ненавмисних дій персоналу, некомпетентності в управлінні, аварійних ситуацій, збоїв апаратури, несанкціонованого доступу до інформаційних систем та ін. До операційних ризиків відносять можливі збитки від неадекватності методів управління ризиками. Базельський комітет до операційного ризику відносить також юридичний ризик, але залишає за рамками схеми достатності капіталу стратегічний ризик та ризик втрати репутації.
Ризик адміністрування	Функціонування неадекватних або невдалих адміністративних систем чи персоналу, включаючи комунікації між зовнішніми відділами роботи з клієнтами та внутрішніми операційними відділами.
Ризик андеррайтингу	Застосування невідповідної стратегії андеррайтингу або неадекватне впровадження обраної стратегії, зокрема неправильна оцінка очікуваних збитків (страхових виплат), ризику дострокового припинення дії договорів, ризику катастроф та інших економічних факторів і біометричних параметрів (смертність, захворюваність, довголіття), що впливають на розмір страхових премій та/або резервів; неправильна андеррайтингова оцінка ризику, що приймається на страхування (недоотримання страхових премій); надмірна концентрація ризиків за договорами страхування.

Продовження табл. 2.2

Ризик	Характеристика
Ризик (бізнес-) події	Можливість втрат внаслідок форс-мажорних обставин, несприятливих змін законодавства, дій державних органів та інше. До ризиків події звичайно відносять ризик змін у соціальному, демографічному, технологічному, політичному, правовому, податковому та іншому середовищі, а також ризик катастрофи або екстремальної події, включаючи надмірну акумуляцію подій через певну причину чи пов'язані з нею наслідки
Ризик витрат / ризик управління витратами	Застосування невідповідної стратегії управління витратами або неадекватне впровадження обраної стратегії, включаючи ризики неконтрольованого збільшення витрат, недоцільне використання фінансових та інших (наприклад, людських) ресурсів, недостатнє розуміння технік прогнозування (ризик оцінки, зокрема оцінки впливу інфляції), неякісний моніторинг та контроль витрат
Ризик внутрішнього управління / контролю	Функціонування неадекватних або невдалих систем корпоративного управління й загального контролю, включаючи ризик, що походить від неадекватної культури контролю
Ризик даних	Збирання неповних або зберігання неадекватних чи некоректних даних
Ризик дистрибуції (розповсюдження)	Невідповідне розповсюдження страхових послуг і неналежний контроль за дистрибуцією, особливо де здійснюється продаж через посередників та через Інтернет, зокрема ризик помилкового продажу
Ризик дострокового припинення дії договорів	Неочікуване припинення, завершення дії договору, що може призвести до перевищення викупної суми ¹ понад математичний резерв, неповернення здійснених страховиком початкових аквізиторських витрат ² від майбутніх страхових премій. Неочікуване припинення дії договорів є фактором ризиків непокриття викупних сум та витрат. На ризик дострокового припинення дії договорів має вплив антиселекція ³ , ризики репутації, економічного циклу, дистрибуції.
Ризик економічного циклу / економічних умов	Несприятливій зміні в економіці, включаючи несприятливій зміні таких економічних факторів, як процентні ставки, інфляція, валютні курси
Ризик інших зобов'язань, збитків, витрат	Можливі збитки або витрати внаслідок причин, що виникають через невідповідність дій регуляторним вимогам, збитки або витрати щодо діяльності, яка не пов'язана з страхуванням

¹ Викупна сума – сума, яку страховик виплачує страхувальнику в разі дострокового припинення дії договору страхування життя [46, ст. 28].

² Аквізиторські витрати – витрати, пов'язані з укладанням та пролонгацією договорів страхування.

³ Антиселекція – несприятливий вплив на результати діяльності страховика, через вибір страхувальниками тих видів страхового захисту, за якими настання ризику найбільш імовірно [259, с. 27]

Продовження табл. 2.2

Ризик	Характеристика
Ризик ліквідності балансової	Можливість дефіциту наявних коштів або інших високоліквідних активів для виконання зобов'язань перед контрагентами.
Ризик ліквідності ринкової	Можливість втрат через труднощі в покупці або продажі активу в потрібній кількості за короткий період часу через погіршення ринкової кон'юнктури.
Ризик менеджменту / компетенції персоналу	Низька кваліфікація, недостатність досвіду, інших особистих або професійних якостей у менеджменту, персоналу або іншим «інсайдерам», що дають можливість адекватно й успішно виконувати свої завдання. Надмірна довіра до однієї чи декількох персон («ризик ключової особи»)
Ризик моделі	Використання неадекватної моделі та/або некоректних параметрів для прогнозування фінансових ринків, визначення вартості фінансових інструментів, зобов'язань та оцінки пов'язаних з ними ризиків
Ризик непокриття викупних сум	Можливі збитки внаслідок перевищення викупної суми, що сплачується при достроковому припиненні дії договору життя, математичного резерву
Ризик непокриття витрат	Можливі збитки внаслідок непокриття витрат на ведення справи відповідними доходами. Цей ризик може виникнути через незбалансоване збільшення витрат або через непрогнозоване зменшення чи недоотримання доходів.
Ризик непокриття страхових виплат	Можливі збитки внаслідок того, що реальна сума страхових виплат не може бути покрита відповідними доходами, що призначалися для виплат. Причинами може бути одержання незадовільної премії при прийнятті ризиків на страхування, неотримання або недоотримання інвестиційного доходу, що направляєється в страхові резерви. Це може статися також внаслідок ризику випадкового відхилення виплат від очікуваних збитків; негативного відхилення очікуваних збитків через непередбачені зміни у факторах ризику, які призвели до збільшення частоти та/або серйозності вимог або умов виплат (наприклад, зміна законодавства, зміна соціальних, демографічних або медичних факторів, зміна клімату і погодних умов), а також внаслідок того, що технічні резерви ¹ сформовані у недостатньому обсязі для покриття страхових зобов'язань
Ризик (органу) управління / групи	Неадекватне або невідповідне управління, контролю або впливу від органів управління та пов'язаних осіб, включаючи головних акціонерів, підприємства групи та їх менеджмент
Ризик оцінки	Можливість неправильних оцінок, зроблених на будь-яких етапах та в будь-яких сферах діяльності страховика, зокрема ризик оцінки активів, ризик оцінки технічних резервів, ризик оцінки інших зобов'язань, ризик неправильної оцінки очікуваних збитків за страховим продуктом. Причинами помилкових оцінок можуть бути ризики моделі, даних, випадкових флуктуацій, зміни тенденцій. Неправильні оцінки можуть призвести до ухвалення неправильних управлінських рішень

¹ До технічних резервів відносяться резерви премій, зокрема незароблених премій та нетто-премій; інші математичні резерви, ніж резерв нетто-премій, зокрема бонусів та витрат на ведення справи; резерви збитків (виплат), зокрема заявлених, але неврегульованих збитків та збитків, що виникли, але не заявлені; резерв катастроф; резерв коливань збитковості

Закінчення табл. 2.2

Ризик	Характеристика
Ризик перестраховання	Застосування невідповідної стратегії перестраховання або неадекватне впровадження обраної стратегії, включаючи ризики неправильної оцінки кредитоспроможності контрагентів з перестраховування, неправильної оцінки параметрів страхового продукту та якості андеррайтингу або нерозуміння характеристик продуктів перестраховування, що призводить до вибору неправильного та/або недостатнього перестрахового покриття
Ризик репутації	Можлива втрата ділової репутації, що призводить до втрати (руйнування) бізнесу, зменшення вартості гудвілу та вартості компанії
Ризик ринкової конкуренції	Несприятливій зміні всередині страхових ринків, включаючи збільшення попиту чи пропозиції страхових продуктів
Ризик стратегії	Можливість вибору неадекватної бізнес-стратегії, неналежних шляхів та методів реалізації стратегії, зокрема недостатності ресурсів, задіяних для досягнення цих цілей, неадекватного стратегічного реагування на зміни в бізнес-середовищі, встановлення неадекватно високого допустимого ризику. До ризику стратегії відносяться ризики застосування невідповідних стратегій з андеррайтингу, перестраховування, інвестування, управління активами та пасивами, управління витратами, ухвалення неадекватної (некоректної) облікової політики
Ризик управління активами і пасивами / ризик узгодження активів та зобов'язань	Можливість того, що грошові потоки від активів не будуть відповідати потребі в грошових коштах на виконання зобов'язань. Неузгодженість (невідповідність) активів та зобов'язань за валютою, строками або процентами може виникати через неадекватне розуміння ліквідності активів, строків закінчення зобов'язань, через вплив ринкових ризиків тощо.
Ринковий ризик	Негативна зміна вартості активів у результаті коливань процентних ставок, курсів валют, цін акцій, облігацій і товарних контрактів. Різновидами ринкового ризику є валютний ризик, процентний ризик, цінний ризик ринку акцій, цінний ризик товарних ринків, ризик ринку похідних фінансових інструментів
Страховий (технічний) ризик	Можливість втрат внаслідок некомпетентності або помилок персоналу, недоліків та упущень андеррайтингового менеджменту, неправильних оцінок, неефективності процедур внутрішнього контролю, що спричиняє неадекватне формування страхових премій, технічних резервів та перестраховування, управління витратами.
Технологічний ризик	Неадекватне або невідповідне використання (невикористання) технологій, зокрема інформаційних, можливість збоїв та відмов інформаційних систем, програм, баз даних, систем передачі інформації та іншого обладнання. Технологічний ризик може проявлятися як на рівні компанії, так і як зовнішній ризик бізнес-події

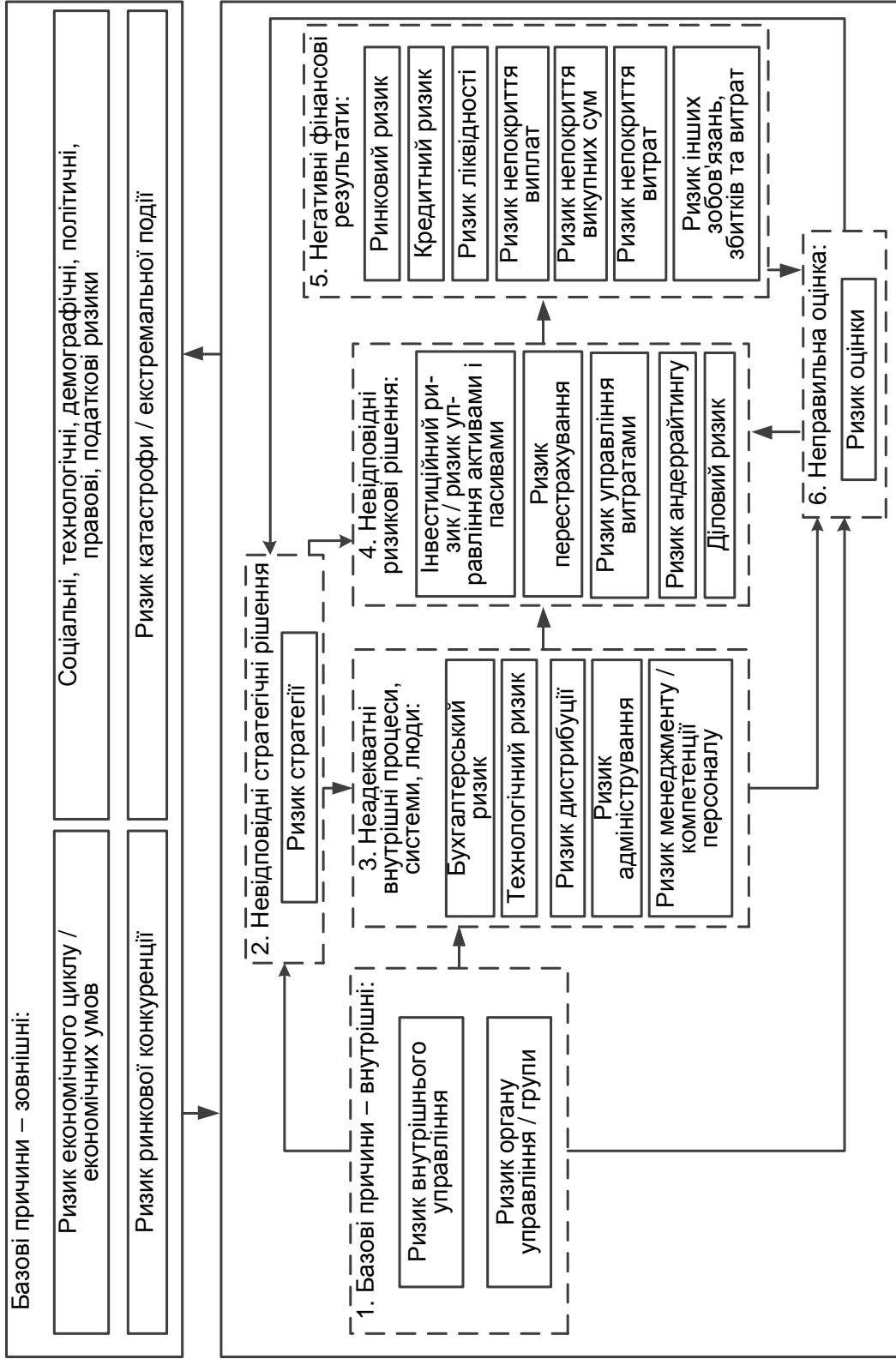

Рис. 2.3. Деталізована карта ризиків діяльності страхової компанії

1. Різні фактори, які можуть спричинити окремий ефект, не обов'язково діють одночасно. Необхідно розрізняти ланцюг базових причин та тригер-подію («подію спускового гачка»). Тригер-подія є тільки останньою ланкою в ланцюзі причин, тому дає тільки часткове пояснення ефекту. Лише разом з основною та проміжними причинами тригер-подія стає проблемою.

2. Тригер-подія виявляє вразливу компанію і не завжди створює серйозні проблеми. Найчастіше проблеми виникають у страховиків, які мають недосконале управління. Вони більш схильні до неплатоспроможності, ніж ті компанії, які мають сильний менеджмент і якісну організацію роботи.

3. Відносини між причинами забезпечують зв'язок у ланцюзі причин, які нарешті призводять до реалізації окремого ефекту. Існує дуальність причин і наслідків: у багатьох випадках ризик є наслідком попередніх ризиків і безпосередньою причиною подальших результатів. Інакше кажучи, ідентифіковані ризики можуть бути проміжними зв'язками у великому ланцюзі.

4. Будь-які два причинних ланцюги не будуть на практиці точно схожі один на одного. Хоча можливо ідентифікувати загальні причини й загальні відносини між причинами, між тим, їх значимість буде відрізнятися між різними причинними ланцюгами.

Загалом профіль ризиків страховиків має загальні риси й одночасно відрізняється від ризик-профілів інших фінансових установ, зокрема банків. Принципова відмінність діяльності, наприклад, страховиків, що здійснюють страхування життя, від іншої страхової діяльності полягає в тому, що значна частина їх страхових продуктів містить накопичувальні компоненти та має довгостроковий характер. Для продуктів банків і компаній зі страхування життя накопичувальні компоненти є спільними, тому ризик-профілям цих установ притаманна уразливість до ринкових та кредитних ризиків, а також ризику узгодження активів і пасивів.

Зазначено, що відмінності структури активів та сутності зобов'язань банків і компаній зі страхування життя по-різному впливають на величину ризику неплатоспроможності. Не випадково в рекомендаціях IAIS «Контрольні рівні платоспроможності» зазначено, що поєднання страхової діяльності з інвестиційною призводить до більш високого рівня ризику компанії [335, с. 6].

Рівень технічного ризику страхової компанії буде залежати від обсягів та пропорцій страхових продуктів за преміями, резервами, виплатами, нормативними витратами на ведення справи, тощо. Страховики однаково чутливі до адекватності страхових тарифів, компанії, що здійснюють страхування життя, більш уразливі до ризику дострокового припинення дії договорів, компанії, що здійснюють страхування інше, ніж страхування життя, – до кредитного ризику, пов'язаного із перестраховуванням. Чутливість компаній зі страхування життя до ризику ліквідності більша, ніж в інших страховиків, але менша, ніж у банків. Всі фінансові установи однаково уразливі до операційних ризиків та ризиків управління, зокрема ризику групи.

Розглянуті ризики діяльності страховика та їх основні фактори враховуються при оцінці (вимірюванні) сукупного ризику страхової діяльності з метою управління ним. Існуючі методичні підходи до оцінювання ризиків можна класифікувати на дві групи:

1. Прогнозування майбутніх напрямів розвитку процесів та станів системи з відокремленням імовірних кризових станів. У результаті оцінки за прогнозними методиками отримують ймовірність ризику, уразливість до ризику, грошову оцінку ризику на певний часовий горизонт із вибраним рівнем довіри. Імовірність та масштаби економічних криз (системного ризику) виявляють прогнозними методами з використанням закономірностей циклічного порядку, стандартними регресійними моделями, моделями, побудованими на базі ймовірнісного підходу [294, с. 786–792], а також стрес-тестуванням [127; 146; 320];

2. Діагностування можливих проблем функціонування системи. Методи діагностики спрямовані на раннє попередження наявних слабких сторін стану економічної системи, процесів, що в ній відбуваються, а також тенденцій змін на базі ретроспективного аналізу через застосування показників-індикаторів рівня ризиків (стійкості).

Оцінка системного ризику в практиці державного регулювання найчастіше здійснюються на основі діагностичних методів [125; 146; 171; 175; 270]. Через простоту застосування та простоту перевірки моделі на адекватність індикатори фінансової стійкості є головним інструментом макропруденційного нагляду [97], а також важливим інструментом пруденційного нагляду в рамках контролю за стійкістю ринків, що перебувають під наглядом.

Проблема значимості прогнозних моделей залишається відкритою через те, що результати оцінювання не виявили масштаби криз [294, с.785]. Міжнародними інститутами визнано, що наявні прогнозні методики оцінювання ризиків фінансових систем є недосконалими ні з теоретичної, ні з практичної точки зору, не здатні розпізнавати посилення структурних зв'язків та зростаючу уразливість ринків [49; 97; 322].

У системного ризику є два прояви [97]: перший – несподівані масові збої на фінансовому ринку, другий – домінування на ринку надмірно великих гравців, яке може привести до крихкості та слабкої адаптивності системи в цілому. Ризики окремих установ у контексті їх впливу на рівень системного ризику мають бути оцінені, якщо їх реалізація буде мати значний макроекономічний ефект. Застосування системи коефіцієнтів є досить ефективним засобом виявлення компаній, уразливих до ризику дефолту.

Підхід до оцінювання стійкості страховиків «CAMELS», який широко використовується наглядовими органами, є діагностичною методикою раннього попередження неплатоспроможності. Він передбачає аналіз категорій достатності капіталу (capital), якості активів (asset quality), перестраховування (reinsurance) та актуарного результату – адекватності витрат, виплат і резервів (adequacy of claims

and actuarial liabilities), якості управління діяльністю та корпоративного управління (management and corporate governance), дохідності і прибутковості (earnings), ліквідності, узгодженості активів і зобов'язань (liquidity and asset/liability matching), уразливості до дій пов'язаних осіб (subsidiaries and related parties), чутливості до ринкового ризику (sensitivity to market risk) [40; 305; 322]. Індикатори, значення яких вийшли за припустимі межі, свідчать наглядовому органу про можливі загрози, тенденції до наростання ризиків, потенційні джерела стресів.

Відповідно до посібника МВФ зі складання показників фінансової стійкості [175] система показників-індикаторів «CAMELS» може бути використана для оцінки рівня системного ризику страхового ринку у вигляді агрегованих мікропруденційних індикаторів, розрахованих на основі агрегованих даних компаній.

Оцінка системного ризику потребує вимірювання ступеня «накопичення кризового потенціалу» [171], тобто акумуляції мікроекономічних ризиків окремими інституційними одиницями, а також встановлення «механізму поширення системного ризику» [171] через систему взаємозв'язків та перехресних зобов'язань. О. Говтвань вважає, що аналіз системного ризику має включати оцінку умов поширення кризових явищ та оцінку наявності мотивів деструктивної поведінки ринкових агентів [125, с.146].

При вимірюванні системного ризику необхідно обов'язково здійснювати аналіз зв'язків фінансової системи з макросистемами держави і світу, оцінку макроекономічних ризиків, стану економіки, загальноекономічної динаміки. Адаптаційні механізми ринку (ринкові і регуляторні) мають бути враховані при оцінці стійкості фінансової системи як фактори пом'якшення системного ризику.

Розвиток системи оцінки ризику має вирішальне значення для управління ним, зокрема для прийняття заходів з попередження проблем з метою підвищення стійкості фінансової системи. Для ефективного ризик-орієнтованого нагляду важливим є комплексне оцінювання стійкості страховиків та страхового ринку, які базуються на аналізі якісних та кількісних факторів, що впливають на рівень сукупного ризику. Автором пропонується спільна структура факторів оцінювання [90, с. 49], яка надає можливість більш ґрунтовно аналізувати стійкість окремого страховика шляхом порівняння із показниками ринку (табл. 2.3).

На основі структурованих показників (див. табл. 2.3) можуть бути побудовані як діагностичні методи, так і прогнозні моделі.

Науковці та представники ділових еліт на Всесвітньому економічному форумі, який пройшов у січні 2013 році, запропонували оцінювати кожен з підсистем макроекономічної стійкості з використанням п'яти компонент [314, с. 38]: міцності, надмірності (наявності резервів), кількості ресурсів, реагування, відновлення. Ці п'ять компонентів можна розділити подальшому на два типи: характеристики стійкості (міцність, наявність резервів, кількість ресурсів) і підтри-

мання стійкості (реагування та відновлення). Вимірювання цих компонент є суттєвою проблемою дослідження, тому що є багато атрибутів, що лежать в основі кожної з них.

Таблиця 2.3

Фактори оцінювання стійкості страховика та страхового ринку

Група факторів	Фактори оцінювання стійкості	
	Страховика	страхового ринку
Поточний стан	<ul style="list-style-type: none"> – якість і структура активів – структура страхового портфеля та інших зобов'язань – організаційна структура – рівень технологій – конкурентна позиція – ринкова поведінка – ділова активність – внутрішні ризики – фінансові результати – рівень довіри споживачів 	<ul style="list-style-type: none"> – якість і структура агрегованих активів; – структура агрегованих зобов'язань; – структура системи і внутрішні зв'язки; – рівень розвитку; – конкурентоспроможність ринку; – ринкова поведінка суб'єктів; – активність суб'єктів; – ступінь кризового потенціалу; – агреговані фінансові результати; – рівень довіри споживачів
Зовнішнє середовище	<ul style="list-style-type: none"> – стан економіки і галузі – зовнішні ризики – стан, стратегія та ефективність державного регулювання 	<ul style="list-style-type: none"> – стан економіки країни ; – макроекономічні ризики, зв'язки; страхового ринку з макросистемами; – стан державного регулювання
Здатність витримувати ризики	<ul style="list-style-type: none"> – розмір капіталу – ефективність діяльності – якість управління – бізнес-стратегія і діловий потенціал – мобільність, гнучкість – розмір резервів катастроф, коливань збитковості 	<ul style="list-style-type: none"> – капіталізація ринку; – ефективність ринку; – якість державного регулювання; – стратегія та потенціал розвитку; – ринкові та регуляторні адаптаційні механізми; – розмір фондів гарантування

Як було з'ясовано раніше, метою управління ризиками ринку страхових послуг є зниження ризиків до прийнятної величини, спрямоване на забезпечення його сталого розвитку страхового ринку. Величина прийнятної ризику у сфері національної безпеки залежить, на погляд В. Горбуліна та А. Качинського, від політичних, економічних, соціальних чинників. Вона є деяким компромісом між реальним ризиком і можливостями досягнення певного рівня безпеки [256, с. 225].

Складність сукупного ризику на рівні страхового ринку як фінансової підсистеми вимагає багатостороннього та наукового підходу для застосування регуляторних впливів. В. Горбулін та А. Качинський виокремлюють у економічному механізмі управління ризиками на державному рівні пряме та побічне економічне регулювання [256, с. 226]. До основних методів державного управління ризиками ринку страхових послуг можна віднести:

– попередження (профілактику) ризику;
 – зниження ризику та пом'якшення його негативного впливу шляхом, прийняття виправних та оздоровчих заходів.

У міжнародних стандартах наголошується [344], що режим пруденційного регулювання повинен спрямовуватися на всі значні ризики, включаючи кредитний, ринковий, операційний, страховий (технічний) і ліквідності. Ризики, які добре вимірюються, мають бути відображені у фінансових вимогах, а ті, що вимірюються важко, відображаються у фінансових вимогах загальними умовами та доповнюються якісними вимогами.

Для якісного формування національного режиму пруденційного регулювання у стандартах IAIS систематизовані «наріжні камені» [344; 346], які є базовими принципами розробки інструментів регулювання та нагляду. Вимоги до режиму платоспроможності:

1. Повинен спрямовуватися на забезпечення стійкості страховика та підвищувати гарантію виконання зобов'язань страхової компанії в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

2. Має бути чутливим до ризику, тобто окремих ризиків або комбінація ризиків діяльності страховика передбачають застосування відповідної регулюючої вимоги і відображаються в цій вимозі.

3. Повинен чітко визначати, як окремих ризиків або комбінація ризиків діяльності страховика застосовується у фінансовій вимозі і як обчлннвнсть відображається в цій вимозі.

4. Вимагає наявності методології оцінювання, оптимальної у використанні та об'єднаної з інформацією стосовно фінансових ринків, а також із доступними даними стосовно страхових (технічних) ризиків.

5. Має містити визначення технічних резервів, які повинні бути пруденційними, правдоподібними й об'єктивними і давати можливість здійснювати порівняння між страховиками усього світу. Технічні резерви безпосередньо включають ризикову маржу.

6. Повинен вимагати визначення «найкращої оцінки» вартості страхових зобов'язань, беручи до уваги оцінку грошей у часі на основі релевантних вільних від ризику процентних ставок на фінансових ринках.

7. Має встановлювати діапазон контрольних рівнів платоспроможності і наглядові інструменти, що пов'язані з контрольними рівнями.

8. Повинен давати можливість визначати вимоги платоспроможності шляхом застосування стандартизованих і передових підходів, зокрема, через використання внутрішніх моделей, якщо вони є доречними.

Запровадження в Україні пруденційного регулювання та нагляду за небанківськими фінансовими установами, зокрема страховиками, є одним з пріоритетних завдань. Необхідність запровадження пруденційного нагляду за страховою діяльністю позначена Концепцією захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні [85], схваленою Розпорядженням Кабінету Міністрів України №1026-р від 03.09.2009, Концепцією запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [83], затвердженою Розпоряд-

дженням Держфінпослуг України № 585 від 15.07.2010 та Стратегією реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки [257], схваленою Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 867-р від 31.10.2012 р.

Для визначення пріоритетних завдань запровадження пруденційного нагляду на основі ризиків за результатами аналізу нормативного забезпечення регулювання страхової діяльності в Україні [116; 119; 123; 124; 181; 220; 223; 232] відокремлено множину проблем, які потребують вирішення:

1. Відсутність концептуальних основ побудови систем ризик-менеджменту, загальних принципів та стандартів ідентифікації та оцінки ризиків діяльності страховиків.

2. Відсутність рекомендацій для страховиків щодо управління окремими ризиками діяльності (кредитним, валютним, процентним та іншими), щодо управління капіталом, ліквідністю, портфелем цінних паперів, щодо розробки продуктів, ціноутворення з врахуванням ризиків тощо.

3. Недостатність інформації у формах звітності страховиків для якісного моніторингу ризиків страхових компаній, відсутність чітких правил заповнення звітності, невідповідність структури звітів для відображення основних показників страхової діяльності.

4. Проблемність моніторингу стійкості страховиків, відсутність моніторингу стійкості страхового ринку та ризиків страхових компаній.

5. Відсутність у Нацкомфінпослуг методик оцінювання якості операційної діяльності компанії, внутрішнього контролю, стратегії розвитку, бізнес-планування, управління ризиками, процесу корпоративного управління, роботи афілійованих компаній страховика.

6. Невідповідність законодавства практиці пруденційного регулювання (нерозвиненість пруденційних норм, правил та вимог, зокрема необов'язковість вимог до функціонування систем управління ризиками і внутрішнього контролю у страхових компаніях, відсутність нормативних показників, зважених на ризик, вимог про наявність задокументованих стратегій страховика, вимог до ліквідності, мінімальних стандартів розкриття інформації, стандартів обліку та аудиту).

7. Невідповідність правил проведення перевірок і інспекцій, які зосереджуються на контролі за дотриманням вимог, а не на сферах, які потенційно можуть спричинити серйозні фінансові проблеми страховику.

8. Відсутність у страховиків стимулів та розуміння необхідності управління ризиками діяльності.

9. Нерозвиненість практики управління ризиками, відсутність оцінок страховиків щодо реального рівня ризику власної діяльності.

Методом структурування елементів системи автор визначив першочерговість розв'язання проблем, які заважають запровадженню нагляду на основі оцінки ризиків. Ієрархічна структура залежності проблем наведена на рис. 2.4

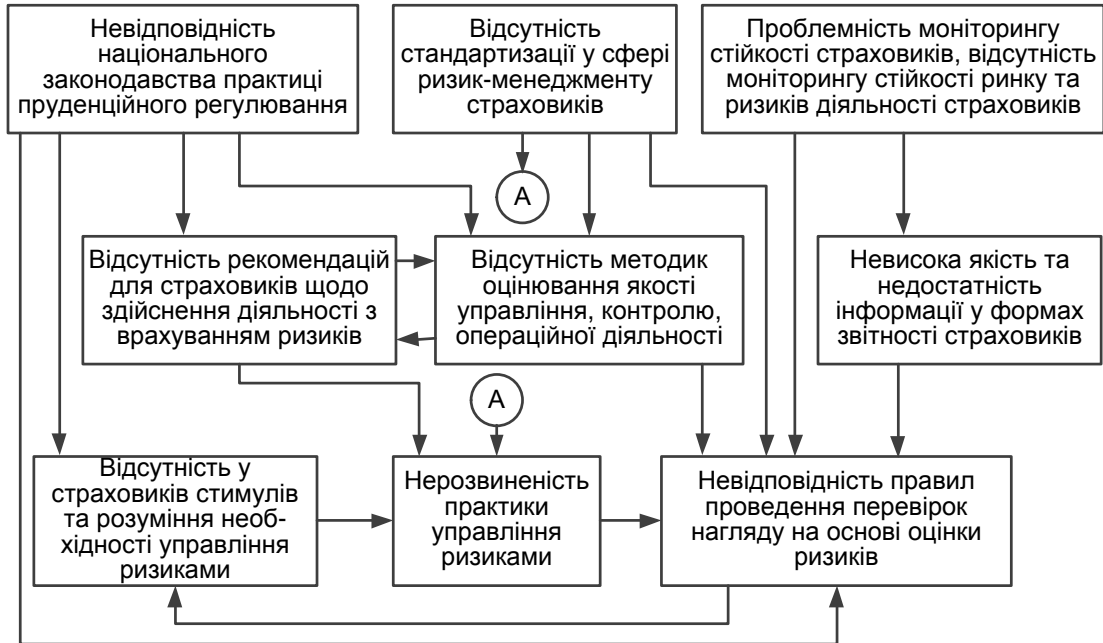

Рис. 2.4. Модель пріоритетності розв'язання проблем запровадження нагляду на основі оцінки ризиків (ієрархічна структура залежності проблем)

Згідно з ієрархічною структурою залежності проблем (див. рис. 2.4) першочерговими завданнями запровадження пруденційного нагляду на основі оцінки ризиків є: удосконалення нормативно-правових актів з питань пруденційного регулювання, зокрема, доопрацювання пруденційних вимог, норм та правил для приведення їх у відповідність до міжнародно визнаних принципів та стандартів, визначення державним регулятором вимог до функціонування систем управління ризиками, мінімальних стандартів розкриття інформації тощо; стандартизація ризик-менеджменту для страхових компаній: законодавче закріплення концептуальних основ побудови систем управління ризиками страховика, загальних принципів та підходів до ідентифікації та оцінки ризиків діяльності; побудова системи моніторингу страхової діяльності, розробка методик оцінювання ризиків страховиків, стійкості страхового ринку та вдосконалення існуючих тестів раннього попередження.

Програма розвитку системи пруденційного нагляду, яка визначена Концепцією [83], передбачає практично всі з пріоритетних завдань запровадження нагляду на основі оцінки ризиків (див. рис. 2.4), крім розробки методик оцінювання стійкості страхового ринку.

Державні регуляторні органи у своїй практиці використовують широке коло превентивних, діагностичних та оздоровчих інструментів [327]. Превентивні інструменти використовуються для попередження окремого виду чи причини ризику, а оздоровчі – для виправлення негативних станів і тенденцій на ринку та в діяльності страховиків. Стосовно форми, превентивний інструментарій найчастіше використовується у вигляді нормативних актів, але іноді, як і оздоровчі,

бувають заходами регуляторного впливу. Залежно від характеру превентивні регулятивні вимоги поділяються на кількісні та якісні. До перших належать вимоги до капіталу як буферу для поглинання можливих збитків; межі допустимих активів; стрес-тестування активів і зобов'язань стосовно концентрацій, ліквідності, змін процентних ставок, курсів валют, специфічних та системних подій, впливу пов'язаних осіб; тестування за сценаріями припущень, включаючи зміни в оподаткуванні та невизначеності в законодавстві.

Якісні превентивні інструменти включають вимоги до посилення прозорості діяльності компанії; вимоги до навичок і досвіду менеджменту; відповідальність менеджменту при встановлених критеріях, згідно яких можна робити висновки про помилку; заборону діяльності або звільнення безвідповідальних менеджерів; застосування санкцій для компанії при слабкості ризик-менеджменту й контролю. Певні превентивні інструменти покликані вирівнювати інтереси менеджменту й пріоритети обачливого управління бізнесом, наприклад заохочення бажаної практики, погроза заборони діяльності для менеджера.

Існуючі превентивні інструменти мають обмежувальний характер, наприклад, для інвестиційного ризику це може бути заборона або встановлення граничних меж для певного виду активу. Такі обмеження можуть знижувати ризик дефолту, але і негативно впливати на ринкові відносини і заважати компаніям працювати вільно. Для кращого результату регулювання превентивні інструменти повинні включати як обмеження так і стимули.

Прикладом стимулювання результативності регулювання є введення у деяких країнах спеціалізованої структури капіталу, при якій якісне управління ризиками потребує меншого капіталу, якщо ж стратегія ведення бізнесу більш ризикована, компанія повинна мати більший капітал [327, с. 42]. Реалістичні і реагуючі на зміну стратегії нормативні правила стимулюють менеджмент страховика до виважених рішень на ринку, заохочують керівництво змінювати пріоритети в управлінні та забезпечувати обачливе ведення бізнесу.

На практиці існують непрямі превентивні інструменти. Наприклад, правила звітності та бухгалтерського обліку в США розроблені таким чином, щоб зменшувати активи та збільшувати зобов'язання для попередження недостатності активів для покриття зобов'язань.

Найбільш складними областями пруденційного регулювання є рання діагностика та суб'єктивні оцінки. Взагалі, інструменти регулювання високого рівня (превентивні та діагностичні) більш суб'єктивні, ніж інструменти низького рівня про втручання [327, с. 43]. Підходи до оцінки якості систем управління і контролю, визначення достатності капіталу з урахуванням рівня ризиків діяльності страховика (risk-based capital systems) – є прикладами складних процедур. На думку К. Грозави, якість оцінки значною мірою залежить від кваліфікації аналітика-експерта наглядового органу [40, с.64]. Незважаючи на суб'єктивність, інструменти нагляду доцільно прописувати в методикі чи рекомендації. Зокрема, регулятори розвинутих країн мають посібники для здійснення наглядових функцій.

Інструменти діагностики використовуються наглядовим органом при виїзних та безвиїзних перевірках. Набір наглядових методів діагностики достатньо великий: від всебічного використання електронних звітів компаній і оперативного аналізу результатів з метою виявлення можливих проблем до всебічних перевірок на місцях, включаючи неформальне спілкування й кооперацію з компаніями.

П. Шарма впевнений, що у практиці необхідно застосовувати неформальні інструменти так само, як і формальні, хоча деякі формальні інструменти в цей час не встановлені Директивами ЄС [327, с. 41]. Неформальні діалоги з менеджерами та фахівцями компаній, аудиторями, актуаріями та іншими учасниками ринку є важливою частиною наглядової практики – це корисно для практичного визначення якості менеджменту й внутрішнього контролю. Зовнішня інформація про компанію й ринок також має цінність для регулятора, наприклад, новини в пресі щодо неналежного обслуговування споживачів або ринкові чутки про агресивні ціни. В окремих випадках наглядовому органу необхідно розглядати це як важливий ранній сигнал про можливість виникнення проблем.

Безвиїзні перевірки на основі звітності страховика – найдешевший спосіб діагностики. Поки що більш ефективним засобом виявлення компаній, уразливих до ризику дефолту, є застосування систем раннього попередження. Показовим прикладом такої діагностики є досвід США. Моніторинг стану компаній у США здійснюється трьома системами, що були розвинуті у різні часи і мають неоднакові акценти вимірювання ризику діяльності, але функціонують як цілісний скоординований підхід до контролю платоспроможності [229].

Найстаріша IRIS є системою тринадцяти простих фінансових коефіцієнтів із діапазоном «нормальних значень» без подальших розмежувань щоб визначити, що фактично «нормально» для страховика. Впроваджені в середині 1970-х роках коефіцієнти IRIS змінювались, але несуттєво. Інформація щодо фактичних показників компаній є публічною як індивідуальні результати страховика. Система надає опис простих правил, що допомагають страховикам встановлювати стандарти їх виконання. Це є недоліком, тому сьогодні IRIS не використовується для діагностики неплатоспроможних компаній, а скоріше застосовується наглядовими органами для визначення послідовності подальшого аналізу їх діяльності.

Доповненням IRIS є система скорингу ризику Financial Analysis Solvency Tools (FAST), що також базується на коефіцієнтах. FAST була розвинута на початку 1990-х. На відміну від IRIS коефіцієнти FAST не розголошуються. Перевагою тесту FAST є наявність декількох діапазонів, що показують ступінь відхилення від «норми». Це дозволяє регулятору зосереджувати увагу на «проблемних» компаніях в залежності від рівня ризику. Третьою складовою моніторингу платоспроможності є показник капіталу на основі ризику (Risk-Based Capital - RBC) [229]. Формула розрахунку, що визначає мінімальний рівень капіталу, була введена в середині 1990-х років. Складна при-

рода формули враховує ризики страховика та їх диверсифікацію. Залежно від фактичної величини показника система RBC має п'ять «рівнів дії» регулятора стосовно необхідності і обсягів втручання.

Діагностичні моделі оцінки ризику є частиною наглядового процесу в Австралії, Канаді, США, Нідерландах [340, с.46–48], Швейцарії [343]. Розрахунки необхідного капіталу на основі стандартизованої моделі не завжди дають надійні результати, а ризик помилки суттєво залежить від специфічних характеристик страховика. Іноді більшої довіри в регулятора заслуговують оцінки ризику, здійснені внутрішніми моделями, висновки зовнішніх експертів (аудиторів, призначених актуаріїв, консультантів), оцінки рейтингових агентств. Ця інформація є певною допомогою регулятору.

Один із важливих аспектів нагляду на основі оцінки ризиків – це збільшення уваги на оцінці якості системи управління: менеджменту, процесу прийняття рішень, систем контролю із практичним фокусуванням на ризик-менеджменті, внутрішнього моніторингу і інформації для управління. Регулятори все більше зосереджують зусилля на забезпеченні, по-перше, – усвідомлення необхідності контролю ризику банкрутства, по-друге – зацікавленості у побудові власних систем ризик-менеджменту. Таким чином, наглядові органи повинні мати інструменти перевірки якості системи менеджменту і системи управління ризиками [327, с. 8–9].

Важливим інструментом діагностики залишається контроль за достатністю капіталу. Іноді він застосовується у вигляді «наглядових сходів» (supervisory ladder) [332], які визначають подальші дії наглядового органу в залежності від ступеня виконання компанією нормативів. Страховики, що мають показники близько до межі достатності, повинні надати регулятору детальний звіт щодо причин такого стану та пояснень подальших дій для підвищення додаткового капіталу та зменшення ризику.

Регулятор на підставі наданих страховиком пояснень проводить оцінку звіту, а після цього ухвалює рішення стосовно необхідності застосування заходів впливу. Нагляд на основі ризику вимагає, щоб наглядовий орган не лише контролював ризики, але й співпрацював з менеджментом компанії й радою директорів, щоб зменшити ризик, коли розсудливі (пруденційні) рівні встановлених критеріїв (нормативів) порушуються.

Провідними фахівцями наглядових органів визнано, що діагностичні, превентивні та оздоровчі інструменти будуть ефективними, якщо вони обґрунтовано досліджують ланцюг складних причин виникнення неплатоспроможності [332, с. 9]. Проведене дослідження світового досвіду використання наглядових інструментів дало змогу здійснити його структуру за видами інструментарію та спрямованістю їх наглядової оцінки або регуляторного впливу на причини ризиків і фактори їх пом'якшення [29]. Спрямованість певних інструментів повинна враховувати не лише напрями нагляду моделі CAMELS, але й розглянуті у зв'язки між причинами ризиків (рис. 2.2). Структура інструментів представлена у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Інструментарій пруденційного регулювання та нагляду за страховою діяльністю

Спрямованість інструментів	Вид інструментів пруденційного регулювання та нагляду		Оздоровчі
	Превентивні	Діагностичні	
Загального характеру (капітал та комплексний нагляд)	<p>Вимоги до забезпечення платоспроможності (до регуляторного капіталу, резервів, активів)</p> <p>Ліцензійні умови провадження страхової діяльності</p> <p>Рекомендації з ідентифікації та оцінки ризиків діяльності страховика</p> <p>Рекомендації з питань пруденційної і фінансово-стабільної практики ведення бізнесу</p> <p>Вимоги до прозорості діяльності компанії</p> <p>Інформування наглядових органів інших юрисдикцій та/або інших країн, де працює компанія, про фінансові проблеми, шахрайство, тощо</p> <p>Обмеження на укладання нових договорів страхування</p> <p>Обмеження або анулювання ліцензії на здійснення страхової діяльності</p>	<p>Вимоги до форми звітності страховиків та брокерів</p> <p>Оцінка ризиків перед ліцензуванням</p> <p>Аналіз звітів страховика, аудитора, актуарія</p> <p>Оцінювання стійкості страховика (тести раннього попередження)</p> <p>Обмін інформацією між наглядовими органами</p> <p>Неформальні дискусії з аудиторами, актуаріями, асоціаціями страховиків, перестраховиками</p> <p>Аналіз оцінок рейтингових агентств</p> <p>Обробка скарг клієнтів</p> <p>Оцінювання достатності капіталу «наглядові сходи»</p> <p>Візна перевірка діяльності компанії</p> <p>Перевірка виконання погоджених планів фінансового оздоровлення</p> <p>Оцінювання сукупного ризику неплатоспроможності</p> <p>Оцінювання якості корпоративного управління</p> <p>Оцінювання уразливості страховика до ризиків групи, в яку він входить, та ризиків інших пов'язаних осіб</p> <p>Інтерв'ювання топ-менеджменту та членів органів управління</p> <p>Аналіз внутрішніх регламентуючих документів</p>	<p>Приписи щодо усунення порушень</p> <p>Вимога складання страховиком плану фінансового оздоровлення</p> <p>Розробка наглядовим органом плану відновлення фінансової стабільності</p> <p>Вимога до збільшення капіталу</p> <p>Примусова передача портфелю договорів, поглинання</p>
Базові внутрішні причини, невідповідні стратегічні рішення (управління, пов'язані особи)	<p>Вимоги до корпоративного управління</p> <p>Вимоги до осіб, відповідальних за ключові рішення</p> <p>Вимоги до прозорості структури групи</p> <p>Встановлення відповідальності осіб за прийняті ключові рішення (з метою стимулювання)</p> <p>Вимоги до бізнес-плану, інвестиційної та цілової політики, стратегії андеррайтингу та перестраховування</p>	<p>Оцінювання якості корпоративного управління</p> <p>Оцінювання уразливості страховика до ризиків групи, в яку він входить, та ризиків інших пов'язаних осіб</p> <p>Інтерв'ювання топ-менеджменту та членів органів управління</p> <p>Аналіз внутрішніх регламентуючих документів</p>	<p>Вимога скликання позачергових зборів учасників</p> <p>Заборона діяльності для осіб, відповідальних за ключові рішення</p> <p>Відсторонення керівництва та призначення тимчасової адміністрації</p>

Продовження табл. 2.4

Спрямованість інструментів	Вид інструментів пруденційного регулювання та нагляду		Оздоровчі
	Превентивні	Діагностичні	
Базові зовнішні причини (стійкість ринку)	Збільшення інформованості про зовнішні ризики (регулярні огляди ринку, публічні звіти за результатами оцінки стійкості ринку, організація семінарів) Вимоги до моделювання катастроф та стрес-тестування щодо зовнішніх ризиків	Оцінювання потенційних економічних навантажень Оцінювання макропруденційних індикаторів Стрес-тестування страхового ринку Оцінювання стійкості страхового ринку Аналіз тенденцій розвитку страхового ринку Тематичні відвідування компаній	Розробка макроекономічних заходів з оздоровлення ринків Обмін інформацією між державними органами влади і розробка спільних заходів
Неадекватні внутрішні процеси, системи, люди (управління)	Вимоги до організації та функціонування систем управління ризиками та внутрішнього контролю (внутрішнього аудиту) Порядок та умови ведення обліку договорів, виплат, персоналізованих карток, тощо Вимоги до провадження діяльності страховими посередниками Обмеження з аутсорсингу ключових функцій Кваліфікаційні вимоги до працівників компанії Вимога публічного повідомлення про системи управління ризиками і внутрішнього контролю, про принципи моделювання і припущення для поширення гарної практики Застосування санкцій до компанії та відповідальних осіб при слабкості ризик-менеджменту й контролю Організація (контроль) навчання осіб, що виконують ключові функції	Оцінювання ризиків управління, менеджменту, адміністрування, дистрибуції (реалізації) через показники-індикатори Оцінювання якості систем управління та управлінського персоналу Оцінювання якості внутрішнього аудиту, внутрішнього контролю, систем управління ризиками, виконання актуарних функцій Виїзна перевірка менеджменту, процесу прийняття рішень, систем управління контролем, внутрішнього моніторингу Опитування та обговорення з посадовими особами питань операційної діяльності, процесів виконання ключових функцій	Приписи щодо усунення порушень Заборона професійної діяльності

Закінчення табл. 2.4

Спрямованість Інструментів	Вид інструментів пруденційного регулювання та нагляду		Оздоровчі
	Превентивні	Діагностичні	
Невідповідні ризикові рішення, негативні фінансові результати та неправильна оцінка (якість активів, перестрахування, адекватність виплат та актуарних зобов'язань, ліквідність, прибутковність)	Обмеження допустимого ризику Обмеження стосовно концентрації активів, перестрахування, заборона певних активів Правила оцінки технічних резервів страховика Рекомендації щодо якості активів Вимоги до інформування наглядового органу про значні зміни у стратегії чи політиці Вимоги та методичні рекомендації до проведення стрес-тестування Відповідальність осіб за прийняті рішення (з метою зацікавленості в якісному управлінні) Вимога до публічного розкриття інформації про значущі фактори ризику та заходи з їх мінімізації	Аналіз бізнес-плану, стратегії андеррайтингу та перестрахування, інвестиційної та цінової політики Аналіз додаткових звітів за запитом наглядового органу Перевірка реєстру активів компанії Оцінювання ринкової вартості активів страховика Аналіз звітів про результати стрес-тестування Оцінювання через показники-індикатори ринкового, кредитного, технічного ризиків, ризику ліквідності Інтерв'ювання осіб, відповідальних за прийняття ризикових рішень	Приписи щодо усунення порушень Корекція помилок у звітності Призначення зовнішнього актуарія/ аудитора; Вимога складання страхового плану фінансового оздоровлення Розробка наглядовим органом плану відновлення фінансової стабільності

Напрями CAMELS у табл. 2.4 розподілено за причинами ризиків. Зокрема, невідповідні ризикові рішення, негативні фінансові результати, неправильна оцінка підлягають пруденційному нагляду за якістю активів, перестрашуванням, адекватністю виплат та актуарних зобов'язань, ліквідністю, дохідністю і прибутковістю. Тому вони об'єднані в одну групу інструментів за спрямованістю.

У табл. 2.4 запропоновано для формування інструментарію пруденційного нагляду відокремлювати превентивні, діагностичні та оздоровчі інструменти нагляду за стійкістю ринку і рівнем системного ризику. В моделі CAMELS не передбачений відповідний елемент, але для забезпечення стійкості страхової діяльності важливим є аналіз стану та тенденцій розвитку ринків страхових послуг, оцінка ризиків зовнішніх впливів на страхову галузь та своєчасне реагування на негативні тенденції. Представлена у табл. 2.4 інформація доводить, що зниження потреби в застосуванні оздоровчих заходів та зменшення наглядового навантаження можливо завдяки застосуванню жорстких превентивних інструментів та потужних діагностичних методів оцінки ризиків безвиїзних перевірок.

І. Д'яконова визначає ризик-орієнтований нагляд як систему, у якій відокремлюються не лише постійний контроль загальносистемних ризиків і ризиків діяльності інститутів, але і ризиків, що формуються в результаті дій наглядового органу, а також оцінка ефективності здійснених раніше антикризових заходів [43]. Розширення інструментарію такими елементами вважається доцільною на більш розвинутих стадіях функціонування системи пруденційного нагляду.

Розробка дієвих інструментів, здатних забезпечити стійкість національної страхової системи, буде вимагати широкомасштабної та інтенсивної роботи Нацкомфінпослуг, зокрема з вивчення світового досвіду. Врахування структуризації інструментарію (див. табл. 2.4) дозволить регулятору збалансувати елементи нормативно-правового та методичного забезпечення для досягнення ефективності пруденційного нагляду на основі оцінки ризиків.

2.2. Обґрунтування інструментарію оцінювання ризиків страхових компаній

Запровадження оцінки ризиків є актуальним, оскільки в Україні відпрацьовані рекомендації регуляторів для страхових компаній, банків, у тому числі Методичні рекомендації щодо загальних підходів до застосування страховиками стрес-тестів [115], Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [248], Методичні рекомендації щодо планування в банках України заходів на випадок виникнення непередбачених обставин [121], Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [248].

Актуальним є удосконалення існуючих Методичних рекомендацій до застосування страховиками стрес-тестів, затверджених Наці-

ональною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг) 2006 року відповідно до прийнятої Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки [257].

У Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.10.2012 р. №867-р., пріоритетним завданням є підвищення довіри споживачів до ринків фінансових послуг. Це стало передумовою проведення досліджень із заявленої теми.

Метою підрозділу є обґрунтування інструментарію оцінювання ризиків страхових компаній, інших, ніж страхування життя.

Для досягнення поставленої мети доцільно вирішити такі завдання: виокремити поняття «фактори ризику», «ризик», «метод», «інструмент», «інструментарій», «спосіб», «прийом», «методичний підхід»; виділити інструментарій для оцінки прояву впливу ризиків та оцінки достатності капіталу для покриття ризиків.

Виділено ключові поняття, зокрема фактори ризиків, ризик, метод, інструмент, інструментарій, спосіб, прийом, що складають понятійний апарат та проведено аналіз визначень виділених понять, які представлені у табл. 2.5.

Слід виокремити поняття «оцінка» та «оцінювання». На думку автора, оцінка – якісна характеристика, а «оцінювання» – процес (послідовність етапів).

Як видно з табл. 2.5, кількість варіантів тлумачень цих категорій є досить обмеженою. Крім того, існуючі тлумачення є доволі схожими, що свідчить про тісний зв'язок досліджуваних термінів між собою. У зв'язку з цим їх розмежування викликає певні труднощі.

Виходячи з аналізу наведених категорій, можна зробити висновок, що «метод» є більш широким поняттям за всі інші, оскільки за визначенням він включає способи, прийоми, а також інструменти.

Досліджуючи зв'язок між поняттями «спосіб» та «прийом» автори дійшли до висновку, що «прийом» як певний захід може включати в себе декілька «способів», як варіантів дій при реалізації певного заходу.

З останнього визначення терміну «інструментарій» випливає тотожність категорій «інструмент» «спосіб» та «прийом». Але це є дискусійним, оскільки, по-перше, раніше було доведено нетотожність понять «спосіб» та «прийом», а по-друге, визначаючи «спосіб» як образ дій, логічно стверджувати, що кожна дія виконується з використанням певного засобу або, опираючись на визначення, інструменту. Отже, «інструмент» є складовою «прийому».

При врахуванні доцільності використання інструментарію оцінювання ризиків, слід зазначити, що існують розбіжності у класифікації ризиків. Навіть, при врахуванні затверджених на державному рівні ключових ризиків діяльності страховиків, вітчизняний досвід відрізняється від закордонного. Наприклад, досвід Республіки Казахстан стосовно управління ризиками страховиків є провідним, оскільки ґрунтовно представлено процедуру стрес-тестування ризиків діяльності

страховиків, зокрема, запровадження методичних рекомендацій щодо використання страховиками стрес-тестів представлено Інструкцією про вимоги до наявності систем управління ризиками і внутрішнього контролю в страхових (перестрахових) організаціях, затвердженою Постановою Правління Агентства Республіки Казахстан [63].

Таблиця 2.5

Варіанти визначення понять

Поняття	Визначення
Фактори ризику	Негативні чинники, що провокують або збільшують ризик розвитку певних ефектів [250]
	Можливі порушення, недоліки та проблеми, які негативно вплинули або можуть вплинути на рівень управління діяльністю, виконання поставлених цілей і завдань, ефективне використання ресурсів, результати фінансово-господарської діяльності тощо, а також можливі резерви для підвищення ефективності та покращення фінансових і виробничих результатів діяльності такого суб'єкта господарювання [250]
	Обставини, які можуть призвести до часткової або повної втрати коштів клієнта, у тому числі за рахунок зниження вартості цінних паперів (НКЦПФР) [250]
Ризик	Кількісна міра (імовірність) завдати шкоду внаслідок певних подій, визначається кількістю випадків [250]
	Можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків негативного впливу протягом певного періоду часу [250]
	Кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них [250]
Метод	систематизована сукупність кроків, дій, що необхідно здійснити для вирішення певної задачі або досягнення певної мети [179]
	Сукупність прийомів, способів, принципів, за допомогою яких визначаються шляхи досягнення певної мети, розв'язання конкретного завдання [286]
	Прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності [251]
	Спосіб організації інструментальних засобів пізнання у вигляді приладів, прийомів, предметних або теоретичних операцій, які використовуються для досягнення наукової істини, системи принципів регулярної діяльності [114]
	Спосіб, інструмент, засіб наукового пізнання або практичної діяльності людини [179]
Інструмент	Засіб для досягнення певної мети [251]
Інструментарій	Сукупність інструментів, що їх застосовують у певній галузі [251]
	Сукупність засобів, що використовуються для досягнення або здійснення чого-небудь [141]
	Сукупність загальнонаукових та специфічних способів і прийомів дослідження [94]
Спосіб	Образ дій, прийом, метод для здійснення, досягнення чого-небудь [141]
	Те, що служить знаряддям, засобом і таким іншим у якій-небудь справі, дії [252]
Прийом	Спосіб виконання або здійснення чого-небудь [252]
	Певний захід для здійснення чого-небудь, досягнення якоїсь мети [252]
Методичний підхід	Сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на будь-кого-, чого- ставлення до будь-кого-, будь-чого, що здійснюються згідно правил методики, пов'язані або належать до неї

В Україні використання міжнародного досвіду систем регулювання діяльності страхових компаній є пріоритетним напрямом.

Вітчизняний досвід управління ризиками та запровадження стрес-тестування представлено Методичними рекомендаціями до застосування страховиками стрес-тестів, затверджених Розпорядженням Держфінпослуг № 6496 від 05.12.2006 р. [115].

У табл. 2.6 проведено порівняння запропонованих ризиків страховиків відповідно до підходів регуляторів України та Республіки Казахстан.

Таблиця 2.6

Характеристика ризиків страхових компаній відповідно до методичних рекомендацій та інструкцій регуляторів України та Республіки Казахстан

Ризик	Методичні рекомендації щодо застосування страховиками стрес-тестів (Україна)[115]	Інструкція про вимоги до наявності систем управління ризиками і внутрішнього контролю в страхових (перестрахових) організаціях (Казахстан) [63]
Ціновий ризик	-	+
Відсотковий ризик	-	+
Валютний ризик	-	+
Страховий ризик	+	+
Ринковий ризик	+	-
Кредитний ризик	+	-
Ризик ліквідності	+	+
Операційний ризик	+	+
Груповий ризик	+	-
Системний ризик	+	-

Як видно з табл. 2.6, існують невідповідності у підходах до виділення ризиків діяльності страхових компаній, що ускладнює процес впровадження у практику дієвих інструментів їх зменшення.

У пункті 5.7 «Методичних рекомендацій щодо загальних підходів до застосування страховиками стрес-тестів» [115] рекомендовано при розробці стрес-тестів визначати фактори ризику, що стосуються таких ризиків: 1) страховий ризик; 2) ринковий ризик; 3) кредитний ризик; 4) ризик ліквідності; 5) операційний ризик; 6) груповий ризик; 7) системний ризик.

Однак, враховуючи досвід стрес-тестування страхових та перестрахових компаній, регулятор Республіки Казахстан постановою Правління Агентства Республіки Казахстан затвердив такі інструкції: Інструкція про вимоги до наявності системи управління ризиками на фондовій біржі [64]; Інструкція про вимоги до наявності систем управління ризиками та внутрішнього контролю у страхових (перестрахових) організаціях [140]; Інструкція про вимоги до наявності системи управління ризиками для накопичувальних пенсійних фондів та установ, що здійснюють інвестиційне управління пенсійними активами [130].

Згідно з цими інструкціями стрес-тестування проводиться за наступними ризиками: ціновий ризик «1», відсотковий ризик – «2», валютний ризик – «3», ризик ліквідності – «4», операційний ризик – «5», ризик, пов'язаний зі страховою діяльністю – «6», які представлені в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Особливості проведення стрес-тестінгу ризиків
фінансових установ у Республіці Казахстан**

Ризик	Джерело		
	[64]	[140]	[130]
1	Поточна вартість фінансового інструменту і сценарії зниження вартості фінансового інструменту		
2	Термін погашення боргового цінного паперу, поточна вартість фінансового інструменту і сценарії зниження процентної ставки купонної винагороди		
3	Іноземна валюта, вартість фінансового інструменту, номінованих у цій іноземній валюті, сценарій зміцнення національної валюти по відношенню до іноземної валюти	–	Іноземна валюта, вартість фінансового інструменту, номінованих у цій іноземній валюті, сценарій зміцнення національної валюти по відношенню до іноземної валюти
4	–	Високоліквідні активи (норматив достатності високоліквідних активів) та сценарій збільшення резерву заявлених, але нерегульованих збитків	Ліквідні активи (достатність ліквідних активів) і збільшення виплат, переказів, пені та штрафів за вирахуванням надходження % від активів
5	Стрессова ситуація, закладаються параметри функціонування торговельної системи	–	–
6	–	Розмір страхових резервів, страхових виплат і сценарії збільшення захворюваності. Обсяг повернутих страхових премій, норматив високоліквідних активів і сценарії збільшення випадків розірвання договорів страхування. Коефіцієнт збитковості портфеля страхової компанії з урахуванням частки перестраховика і сценарії впливу ризику оплати перестраховиком відшкодування не в повному обсязі	–

Як видно з табл. 2.7, для різних фінансових установ особлива увага приділяється ціновому ризику, процентному ризику, валютному ризику і ризику ліквідності. Для страхових компаній особливе значення мають ризики, пов'язані зі страховою діяльністю. Система ризик-менеджменту страхових компаній представлена сукупністю заходів з ідентифікації, оцінювання, нейтралізації та контролю ризиків.

На думку Д. Кондратенко, ризики слід поділити на дві групи [80]: ризики, що піддаються кількісній оцінці (фінансові ризики); ризики, що не піддаються кількісній оцінці (нефінансові ризики).

До нефінансових ризиків можна віднести ризик репутації страховика, юридичний ризик порушення або недотримання вимог нормативно-правових актів, законодавства, угод, стратегічний ризик неправильних управлінських рішень, операційно-технологічний ризик. Процес управління такими ризиками зводиться до їх мінімізації.

Фінансові ризики (ризик ліквідності, зміни процентної ставки, валютний, ринковий ризик, ризик втрати майна та інші) оптимізуються. До фінансового ризику слід віднести і технічний ризик страховика, який визначається як ймовірність того, що розмір виплат буде більшим за суму зібраних страхових премій, який буде недостатньо для покриття витрат страхової організації. Рівень технічного ризику визначається такими факторами, як: обсяг страхового портфеля (кількість договорів страхування, застрахованих об'єктів та територіальне охоплення страхового поля); ступінь неоднорідності страхового портфеля (розкид між розмірами страхових сум та рівнем ризику застрахованих об'єктів); коливанням збитковості у часі.

Для оцінки ризику у страховій діяльності можна використовувати досвід банківської сфери, який для вимірювання ризику виділяє чотири основних компоненти [248]: кількість ризику, тобто рівень або обсяг ризику, характеризується як незначна, помірна або значна; якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька; сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький за кожною категорією ризику. Пом'якшувальні фактори можуть вплинути на оцінку сукупного ризику. Оцінка сукупного ризику визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи будуть вжиті; напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується.

Напрямок ризику впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути вжиті. Якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику. Стабільний напрям вказує на те, що сукупний ризик, ймовірно, залишиться незмінним. Якщо напрям ризику такий, що зростає, це свідчить про те, що, за очікуваннями, сукупний ризик через 12 місяців збільшиться.

Отже, при обґрунтування інструментарію оцінювання ризиків доцільно виокремити: оцінювання впливу ризиків на показники діяльності страховиків (враховуючи мікропруденційні індикатори стій-

кості); оцінка достатності капіталу для покриття ризиків; оцінка ймовірності настання ризиків у діяльності страховиків.

Кількість ризику не завжди вимірюється в грошовому еквіваленті; інколи це відносна оцінка суми можливих втрат. Наприклад, численні недоліки у системах внутрішнього контролю можуть свідчити про те, що страховик має надмірний рівень операційно-технологічного ризику.

Мікропруденційні індикатори стійкості – елементи даних щодо діяльності фінансових установ (страхових компаній), що містять характеристики стану об'єкта оцінювання, які застосовуватимуться для вимірювання ризиків.

Для здійснення пруденційного нагляду в міжнародній практиці застосовуються показники для аналізу фінансового стану та стабільності страхової діяльності. До таких показників належать коефіцієнти та їх динаміка. Для кожного показника на підставі багаторічних спостережень за діяльністю фінансово нестабільних компаній, а також компаній, які в минулому знаходились у фінансовій скруті, регулятором встановлюються межі (максимальні та мінімальні припустимі значення) [80].

Для своєчасного виявлення ризиків у діяльності страховиків України розроблені «Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків» [232]. Відповідно до цих рекомендацій для визначення рівня фінансової надійності страховиків використовуються тести раннього попередження, які є «системою порівняння фактичних фінансових показників діяльності страховиків з визначеними Нацкомфінпослуг показниками та оцінки ризиків діяльності страховиків». Узагальнений склад показників [80], що використані у закордонному досвіді систем регулювання діяльності страхових компаній представлено у табл. 2.8.

Отже, як видно з табл. 2.8, відхилення від нормативного значення сигналізує регулятор про застосування інструментів контролю, так, наприклад, якщо значення двох та більше коефіцієнтів протягом поточного року виходять за рамки припустимого, страховику присвоюється оцінка «потребує негайного контролю» або «потребує вибіркового контролю».

Після цього наглядовий орган оцінює глибину можливих проблем за допомогою більш детального вивчення діяльності страховика шляхом інспектувань [80].

Раціональне використання інформації, а саме інтервали індикаторів стійкості, можливо за умови перетворення її у форму, зручну для подальшого аналізу, направлено на ухвалення рішень керівниками страхових компаній, регулятором та споживачами страхових послуг. У зв'язку з цим, перш ніж перейти до опису математико-статистичних методів, що використовуються для обробки цієї інформації, необхідно розглянути основні можливості і обмеження її формалізації. Науково-методичні підходи до шкалювання мікропруденційних індикаторів представлено на рис. 2.5.

Таблиця 2.8

Іноземний досвід систем регулювання діяльності страхових компаній

Показник	Коефіцієнти інформаційної системи регулювання страхової діяльності «IRIS»	Норматив
1	Розрахунок	3
Співвідношення чистої страхової премії та чистого прибутку	100%(Сума чистих премій) / (Чистий прибуток)	$P_1 < 300\%$
Коефіцієнт руху чистої премії	$100^* (\text{Сума чистих премій } (t) / (\text{Сума чистих премій } (t-1)) - 1)$	$-33\% \leq P_2 \leq 33\%$
Співвідношення чистого прибутку від операцій з перестраховування та чистого прибутку	100*(Комісія перестраховика) / (Незароблена премія перестраховика) / (Чистий прибуток)	$P_3 \leq 25\%$
Загальний операційний коефіцієнт за два роки	100*(Страхові відшкодування за два роки) +(Витрати на регулювання збитків) + (Дивіденди страховальникам за два роки) + (Витрати на андеррайтинг за два роки) / Сума чистих премій за два роки	$P_4 \leq 100\%$
Коефіцієнт доходності від інвестицій	$100^* (\text{Чистий дохід від інвестицій}) / (\text{Середньо річна вартість інвестиційних активів})$	$P_5 > 5\%$
Динаміка об'єму чистого прибутку	$100^* (\text{чистий прибуток } (t)) / (\text{чистий прибуток } (t-1)) - (\text{відстрочені холдингові витрати } (t-1)) - 1$	$-10\% \leq P_6 \leq 50\%$
Співвідношення пасивів та ліквідних активів	$100^* (\text{Пасив балансу}) / (\text{грошові кошти}) + (\text{інвестиційні активи}) + (\text{накопичений інвестиційний дохід}) + (\text{внесені авансом страхові платежі}) - (\text{інвестиції в дочірні компанії}) - (\text{інвестиції в нерухомість, що перевищують } 5\% \text{ пасиву})$	$P_7 \leq 105\%$
Коефіцієнт кредиторської заборгованості агентів	100*(Кредиторська заборгованість агентів в процесі інкасації) / (чистий прибуток)	$P_8 \leq 40\%$
Співвідношення річного руху резервів та чистого прибутку	Річний рух резервів = (резерв збитків (t) +(страхові відшкодування) – (резерви незароблених премій) (t-1)) $100^* (\text{Річний рух резервів}) / (\text{Чистий прибуток } (t-1))$	$P_9 \leq 25\%$
Співвідношення руху резервів за два роки та чистого прибутку	$100^* ((\text{Річний рух резервів } (t)) + (\text{Річний рух резервів } (t-1))) / (\text{Чистий прибуток } (t-2))$	$P_{10} \leq 25\%$
Співвідношення поточного резервів та чистого прибутку	$100^* (\text{Чисті зароблені платежі}) * (\text{Середнє співвідношення руху резервів та чистих зароблених премій за два роки}) - (\text{Фактичний розмір резервів}) / (\text{Чистий прибуток})$	$P_{11} \leq 25\%$
Співвідношення нетто-премій та власного капіталу	Коефіцієнти за системою Національної асоціації страхових організацій США (NAIS) $100^* (\text{Сума нетто-премій}) / (\text{Власний капітал})$	$P_1 < 300\%$
Показник руху нетто-премій	$100^* (\text{Сума нетто-премій } (t)) / (\text{Сума нетто-премій } (t-1)) - 1$	$-33\% \leq P_2 \leq 33\%$
Співвідношення, що характеризує діяльність за два роки	$100^* ((\text{Витрати на надання страхових послуг за два роки}) - (\text{дохід від інвестицій за два роки})) / ((\text{Страхові премії за два роки}) + (\text{страхові відшкодування за два роки})) / (\text{Страхові нетто-премії за два роки})$	$P_3 \leq 100\%$
Коефіцієнт доходності від інвестицій	$100^* (\text{Чистий дохід від інвестицій}) / (\text{грошові кошти} + \text{інвестиційні активи})$	$P_4 > 5\%$
Показник змін власного капіталу	$100^* (\text{Сума власного капіталу } (t)) / (\text{Сума власного капіталу } (t-1)) - 1$	$-10\% \leq P_5 \leq 50\%$

Закінчення табл. 2.8

1	2	3
Рівень ліквідності	100* (Пасив балансу)/((Грошові кошти)+(Інвестиційні активи)+(Накопичений інвестиційний дохід)-(Інвестиції у філіяли та дочірні компанії)	$\Pi_6 \leq 105\%$
Рівень дебіторської заборгованості	100*(Дебіторська заборгованість)/(Власний капітал)	$\Pi_7 < 40\%$
Рівень платоспроможності	100*(Власний капітал)/(Страхові нетто-платежі)	$\Pi_8 > 20\%$
Рівень достатності покриття (CA R – Capital Adequacy Ratio)	100*(Фактичний рівень платоспроможності)/Нормативний рівень платоспроможності	$\Pi_9 < 0$ -недостатне; 0-25-нормальне 26-50-гарне; 51-75-надійне; <75-відмінне
Коефіцієнти, що використовуються	Фінансовою інспекцією Швеції для аналізу діяльності страховиків, що займаються загальним страхуванням	
Показник зміни нетто-премії	100*(Сума нетто-премії (t)) / (Сума нетто-премії (t-1))-1	$-25\% \leq \Pi_1 \leq 25\%$
Показник питомого збитку	100*Чисті страхові відшкодування / чисті зароблені премії	$\Pi_2 \leq 80\%$
Показник питомих витрат	100* Витрати на ведення справи / Сума страхових премій	$\Pi_3 \leq 25\%$
Сукупний показник питомого збитку та питомих витрат	$\Pi_4 = \Pi_2 + \Pi_3$	$95\% \leq \Pi_4 \leq 105\%$
Показник ступеню перестрахування	100*Чисті страхові премії / Сума страхових премій	$50\% \leq \Pi_5 \leq 100\%$
Ступінь доходності	100* Чистий прибуток від страхової діяльності / Чисті зароблені премії	$0\% \leq \Pi_6 \leq 25\%$
Ліміт страхування	100* Чистий прибуток / Страхові премії	$0\% \leq \Pi_7 \leq 10\%$
Співвідношення технічних резервів та власного капіталу	100* Технічні резерви / Власний капітал	$0\% \leq \Pi_8 \leq 350\%$
Співвідношення резерву незароблених премій та власного капіталу	100* Резерв незароблених премій / Власний капітал	$0\% \leq \Pi_9 \leq 150\%$
Співвідношення резерву збитків та власного капіталу	100* Резерв збитків / Власний капітал	$0\% \leq \Pi_{10} \leq 200\%$
Співвідношення страхових відшкодувань та власного капіталу	100* Страхові відшкодування / Власний капітал	$0\% \leq \Pi_{11} \leq 250\%$
Співвідношення власного капіталу та нетто-премії	100* Власний капітал / Сума нетто-премії	$\Pi_{12} \leq 40\%$
Показник змін власного капіталу	100*(Сума власного капіталу (t)) / (Сума власного капіталу (t-1))-1	$-20\% \leq \Pi_{13} \leq 20\%$

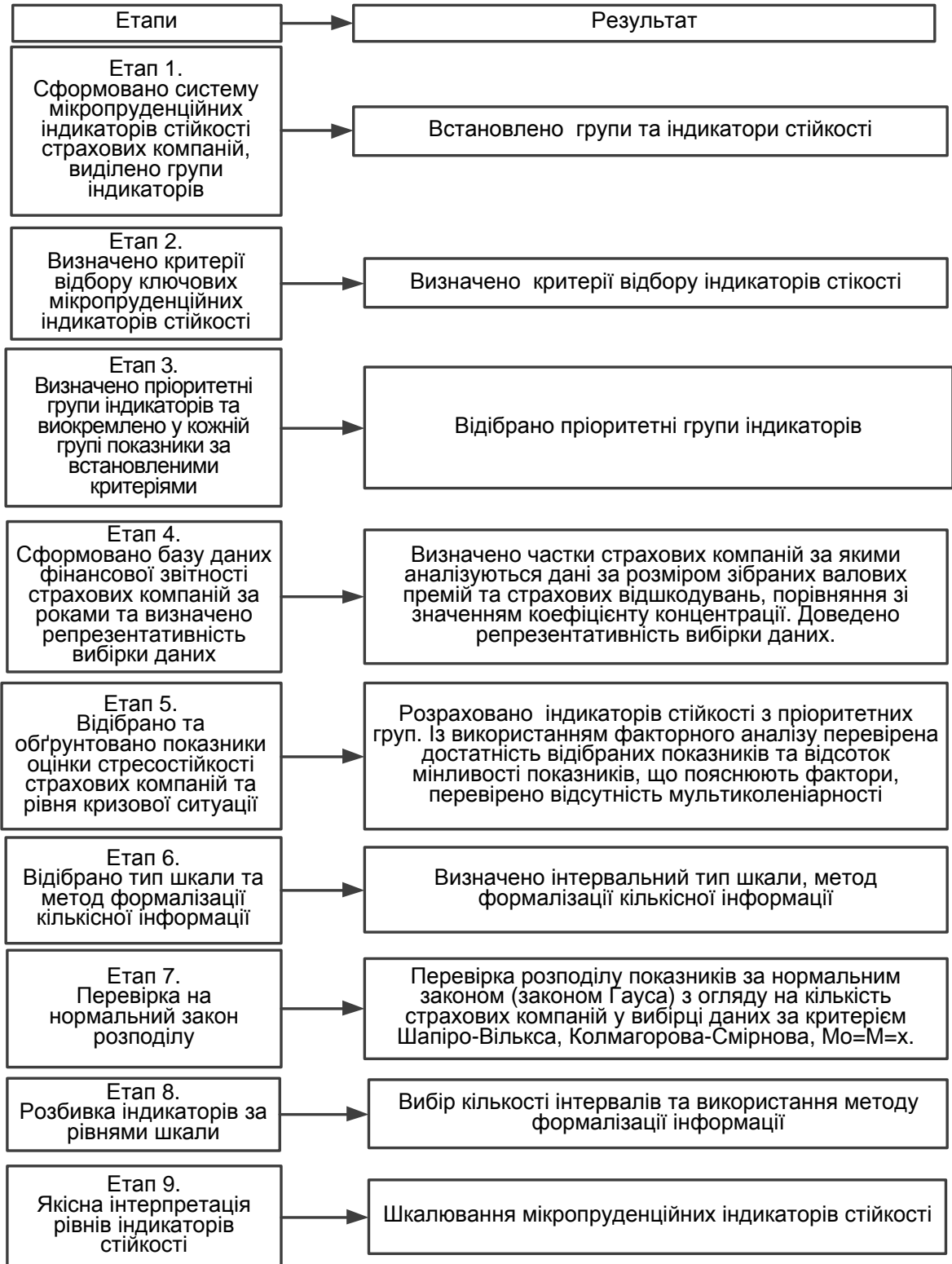

Рис. 2.5. Науково-методичний підхід до шкалювання мікропруденційних індикаторів стійкості страхових компаній

Як видно з рис. 2.5, питання формалізації кількісної інформації набувають особливого значення, оскільки при використанні саме інтервальної шкали, оскільки мікропруденційні індикатори є метричними.

Перевагами інтервальної шкали є те, що ця шкала дозволяє здійснити вимір значень показників у відповідних проміжках, крім того дозволяє визначити величину розходження між показниками, а нульова крапка відліку встановлюється довільно.

Обґрунтування доцільності використання методу для шкалювання індикаторів стійкості представлено на рис. 2.6.

Рис. 2.6. Обґрунтування доцільності використання методу для шкалювання індикаторів стійкості

Як видно з рис. 2.6, найбільш доцільним є використання експертних оцінок та нечітких множин. Із використанням нечітких множин можливо досліджувати специфіку функціонування страхових компаній, оскільки техніка нечіткої логіки має властивості, які дають змогу характеризувати останню, як один з найкращих підходів до шкалювання мікропруденційних індикаторів стійкості.

Відповідно до іншого напрямку оцінювання ризиків, доцільно виокремити оцінку достатності капіталу для покриття ризиків. Практичний інструментарій визначення SCR ґрунтується на технології визначення достатності капіталу страхової компанії для покриття ризиків: ризику премій та резервів, ризику контрагента, операційного ризику, ринкового ризику.

Для здійснення оцінки відповідно до вимог Solvency II запропоновано наступні терміни та позначення:

- 1) SCR_{mkt} – необхідний капітал для покриття ринкового ризику;
- 2) SCR_{def} – необхідний капітал для покриття ризику дефолту контрагентів;
- 3) SCR_{nl} – необхідний капітал для покриття страхового ризику за видами страхування іншими, ніж страхування життя та здоров'я;
- 4) SCR_{health} – необхідний капітал для покриття ризику страхування здоров'я;
- 5) SCR_{Op} – необхідний капітал для покриття операційного ризику.

Загальний розмір SCR за усіма видами ризиків визначається за формулою [302]:

$$SCR = BSCR + SCR_{Op} = \sqrt{\text{Corr}_{ji} \times SCR_j \times SCR_i} + SCR_{Op}, \quad (2.1)$$

де BSCR – базовий необхідний капітал платоспроможності;
 Corr_{ji} – попарні коефіцієнти кореляції;
 i – рядки кореляційної матриці;
 j – колонки кореляційної матриці.

Відповідно до останніх матеріалів кількісного вивчення ймовірних наслідків введення Solvency II (QIS5) необхідні розміри капіталу для покриття ризику страхування здоров'я та ризику страхування іншого, ніж страхування здоров'я, визначаються за формулами [302]:

$$SCR_{nl} = 3 \times \sigma \times V; \quad SCR_{health} = 3 \times \sigma \times V, \quad (2.2)$$

де σ – комбінований показник середньоквадратичного відхилення;
 V – сума чистих страхових премій та резервів, тис. грн.

Комбінований показник середньоквадратичного відхилення має такий вигляд:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{V^2} \times \sum \text{Corr}_{(lob)ij} \times \sigma_{(pr; res)_j} \times \sigma_{(pr; res)_i} \times V_{(pr; res)_j} \times V_{(pr; res)_i}}, \quad (2.3)$$

де $\text{Corr}_{(lob)ij}$ – попарні коефіцієнти кореляції, визначені на основі даних кореляційної матриці;

$\sigma_{(pr; res)}$ – показник середньоквадратичного відхилення для ризику премій та резервів;

$V_{(pr; res)}$ – сума чистих страхових премій та резервів, тис. грн.;

i – рядки кореляційної матриці;

j – колонки кореляційної матриці.

Середньоквадратичне відхилення для ризику премій та резервів розраховується за формулою:

$$\sigma_{(pr; res)} = \frac{\sqrt{(\sigma_{(pr)} \times V_{(pr)})^2 \times 2 \times \alpha \times \sigma_{(pr)} \times \sigma_{(res)} \times V_{(pr)} \times V_{(res)} + (\sigma_{(res)} \times V_{(res)})^2}}{V_{(pr)} + V_{(res)}}, \quad (2.4)$$

де α – коефіцієнт кореляції ($\alpha = 0,5$);

Ризик дефолту контрагентів відображає ризик ненадходження грошового потоку, пов'язаного з визначеним активом або дебіторською заборгованістю. Найбільш суттєвою складовою даного показника є ризик непогашення частки перестраховика у страхових виплатах.

Для розрахунку ризику дефолту контрагентів використано підхід, представлений у роботі Н. В. Ткаченко [267]:

$$SCR_{def} = k_{\gamma} \times \overline{\sigma_{def}} \times P_{per} = k_{\gamma} \times \sqrt{1 - \omega} \times P_{per}, \quad (2.5)$$

де k_{γ} – критична точка розподілу Стюдента при заданій надійності Y та односторонній критичній області ($K_{0,995} = 2,58$);

P_{per} – сума премій, передана перестраховикам, тис. грн.;

$1 - \omega = 0,2382$.

Для розрахунку операційного ризику запропоновано використувати таку формулу:

$$SCR_{op} = \min (0,3 \times BSCR; 0,03 \times P_{val}). \quad (2.6)$$

Враховуючи обмеженість публічної інформації щодо напрямків інвестування коштів страхових компаній, використано спрощену формулу для оцінки ринкового ризику, запропоновану Н. В. Ткаченко:

$$SCR_{mkt} = k_{\gamma} \times \overline{\sigma_{mkt}} = k_{\gamma} \times \sqrt{\sum A_j^2 \times \sigma_{(mktj)}^2}, \quad (2.7)$$

де A_j – балансова вартість активу j -го типу, тис. грн.;

$\sigma_{(mktj)}$ – середньоквадратичне відхилення за j -м активом, обчислене на рівні ЄС [267].

Для визначення SCR_{def} кожному перестраховику, який здійснює свою діяльність на території ЄС, присвоюється бал ω , який відповідає його рейтингу. Дана оцінка змінюється у межах від 0 до 1.

Запропонована така формула для розрахунку доступної маржі платоспроможності (ASM):

$$ASM = \text{Власний капітал} - \text{Нематеріальні активи}. \quad (2.8)$$

Отже, при використанні рекомендацій Директиви ЄС Solvency II доцільно узагальнити класифікацію ризиків страховиків відповідно до запропонованих видів.

Таким чином, запропоновано інструментарій оцінювання ризиків відповідно до двох напрямів: оцінювання впливу ризиків на показники діяльності страховиків та оцінка достатності капіталу для покриття ризиків.

Висновки за розділом 2

Управління ризиками страхового ринку здійснюється через державне макропруденційне і пруденційне регулювання страхової діяльності. Базовими поняттями пруденційного регулювання на мікро- і макро- рівнях є категорії «ризик неплатоспроможності», «стійкість» «системний ризик», між якими існує тісний зв'язок.

Управління ризиками страхового ринку має включати ідентифікацію сфер підвищеного ризику та визначення чинників, які суттєво впливають на рівень ризиків страхової діяльності, а також обставини, при яких системний ризик може генеруватись або посилюватись страховими компаніями. Негативні макроекономічні тенденції в Україні є фундаментальними факторами підвищення ризиків всього фінансового сектору. Особливості причинно-наслідкових зв'язків ризиків страхової галузі із системним ризиком полягають у тому, що вони, як правило, виникають протягом більш тривалого часу, ніж у інших сферах фінансової діяльності.

За характером ризику поділяються на «повзучі» або «хронічні», які проявляються у вигляді довгострокового виснаження результатів діяльності на мікрорівні та накопичення сумарного макроекономічного кризового потенціалу, а також «гострі» ризику, що управляють подіями. Криза виникає внаслідок накопичення «хронічних» проблем при реалізації події спускового гачка «гострого» ризику.

Для побудови системи управління ризиками шляхом пруденційного регулювання страхової галузі встановлено, що до основних ризиків діяльності страховика високорівневої класифікації відносять кредитний, ринковий, страховий (технічний), операційний, ліквідності та управління. У межах ідентифікації вдосконалено карту ризиків, де уточнено види та групи причин ризиків, додано нові взаємозв'язки між причинами, зокрема, вплив внутрішніх ризиків на зовнішні, вплив ризику оцінки на ризик стратегії.

Запровадження в Україні пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами, зокрема страховиками, є одним з основних напрямів удосконалення державного регулювання. У результаті побудови ієрархічної моделі запровадження пруденційного нагляду за страховою діяльністю на основі оцінки ризиків в Україні визначено, що пріоритетними завданнями є вдосконалення нормативно-правових актів, розробка стандартів у сфері ризик-менеджменту для страхових компаній, побудова системи моніторингу страхової діяльності, зокрема розробка методичних підходів з оцінювання ризиків діяльності страховиків, стійкості ринку страхування, удосконалення тестів раннього попередження.

Складність сукупного ризику на рівні страхового ринку як фінансової підсистеми вимагає багатостороннього та наукового підходу для застосування регуляторних впливів. До основних методів державного управління ризиками ринку страхових послуг можна віднести попередження (профілактику) ризику та зниження ризику і пом'якшення його негативного впливу шляхом, прийняття виправних та оздоровчих заходів. Для збалансування нормативно-правового і методичного забезпечення пруденційного регулювання і нагляду на основі оцінки ризиків та з метою досягнення його ефективності було удосконалено структуру інструментарію наглядових органів, за якою діагностичні, превентивні та оздоровчі інструменти розподілені за спрямованістю їх наглядової оцінки та регуляторного впливу на причини ризиків і фактори їх пом'якшення.

Розділ 3

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Ризики системи недержавного пенсійного забезпечення

Прийняття Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» значно розширило фінансовий інструментарій фінансування майбутніх пенсій для працездатного населення. І, хоча, другий рівень пенсійної системи – обов'язкове персоніфіковане накопичення із залученням приватних фінансових установ – все ще залишається проектом, третій рівень пенсійної системи – ринок добровільного недержавного пенсійного забезпечення демонструє стабільний ріст.

Проте діяльність фінансових установ на ринку недержавного пенсійного забезпечення пов'язана із значним рівнем ризику. Фактори зовнішнього та внутрішнього середовища на фінансовому ринку впливають на різні аспекти системи пенсійного забезпечення. У той же час категорія ризик є достатньо багатогранною, що ускладнює визначення, оцінювання та управління ризиками.

Тому метою дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо управління ризиками ринку недержавного пенсійного забезпечення. Мета дослідження відповідає положенням про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг в частині формування показників та вимог, що обмежують ризики фінансових операцій. Актуальність теми також підтверджується дослідженнями міжнародних організацій, що здійснюють нагляд за діяльністю суб'єктів пенсійного забезпечення.

Вагомий внесок у розвиток методологічних засад, методичного підґрунтя та дослідження інструментів управління ризиками недержавних пенсійних фондів здійснено такими вітчизняними та зарубіжними вченими як Ю. Брігхем [18], А. Дамодаран [45], Л. Б. Долінський [50], А. Б. Камінський [66; 66], Д. А. Леонов [103], А. В. Матвійчук [112], Г. В. Назарова [133], С. В. Науменкова [134–136], Ф. Фабоцці [274] та ін.

Оцінювання ризику є основним компонентом при аналізі інвестиційних проектів, особливо на фондовому ринку. Проте фактор ризику не є основним при виборі схеми фінансування пенсійних виплат (пенсійної схеми). Тим не менш кожна фізична особа є учасником системи пенсійного забезпечення і приймає рішення, які впливають на майбутній розмір пенсії.

При аналізі ризиків системи пенсійного забезпечення (як державного так і недержавного), слід зазначити, що їй притаманні всі ризики пов'язані з інвестуванням, а також додаткові ризики: вибір типу пенсій-

ного плану, рівень забезпеченості активами, ризики, пов'язані з формуванням інвестиційного портфеля, невідповідності пенсійного плану вимогам регуляторних органів, зміни в пенсійних планах.

Також ризики системи пенсійного забезпечення відрізняються в залежності від типу пенсійного плану, а також ринкової інфраструктури та нормативного регулювання в країні проведення дослідження.

У цілому в світовій практиці та фінансовій літературі розрізняють два основних типи пенсійних планів: пенсійний план з визначеними виплатами (DB) та пенсійний план з визначеними внесками (DC).

Плани із визначеними виплатами передбачають, що вкладники вносять до фонду внески, розмір яких розрахований актуарно, на користь учасника фонду. Після досягнення пенсійного віку учаснику фонду призначається пенсія, розмір якої встановлений заздалегідь. Враховуючи довготерміновий період накопичення, розмір внесків та майбутніх пенсійних виплат визначається пропорційно розміру заробітної плати (чи іншого доходу) учасника фонду. Найбільш відомим прикладом пенсійного плану з визначеними виплатами в Україні є загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, адміністрування якого проводить Пенсійний фонд України. Відповідно до законодавства роботодавець (вкладник) здійснює внески до фонду пропорційно фонду оплати праці найманих працівників. Розмір майбутньої пенсії може учасника бути визначений за встановленою формулою в залежності від страхового стажу та розміру заробітної плати.

У планах із визначеними внесками вкладники фонду здійснюють внески на користь учасників. Розмір внесків може бути фіксованим або змінюватися у часі. За загальним правилом розмір внесків встановлюється пропорційно заробітній платі. При цьому учасник фонду може здійснювати додаткові вкладення. В залежності від розміру внесків учасник отримує право на володіння часткою фонду. Інвестиційний дохід фонду розподіляється між учасниками (за вирахуванням винагороди за управління). В результаті пенсійні виплати залежать від розміру накопиченою суми на дату виходу на пенсію.

У практиці управління пенсійними схемами достатньо поширені гібридні структури, що містять ознаки схем з фіксованими внесками і фіксованими виплатами. При аналізі суб'єктів системи пенсійного забезпечення в Україні можна визначити, що НПФ належать до пенсійних схем з визначеними внесками. Проте відповідно до законодавства виплата пенсії може здійснюватися страховою компанією. В цьому випадку розмір пенсії розраховується актуарно, а виплата здійснюється у вигляді ануїтету в залежності від суми накопичених коштів. Таким чином схема набуває деяких ознак визначених виплат.

З іншого боку страхові компанії зі страхування життя мають всі ознаки схем з визначеними виплатами. Хоча в Україні при продажі пенсійних страхових продуктів компанії часто, крім фіксованої виплати, пропонують можливість отримання додаткового нефіксованого інвестиційного доходу.

Для забезпечення ефективності управління ризиками здійснено класифікацію ризиків, притаманних пенсійним схемам. Слід зазначити, що враховуючи особливості пенсійних схем, ризики не слід розділяти на ризики інвестицій та зобов'язань, а розглядати їх в комплексі як ризик співвідношення активів та зобов'язань (asset-liability risk) [321]. Це пов'язано з тим, що фактори зовнішнього середовища, як, наприклад, ринкова норма дохідності, одночасно впливають і на оцінку активів і на оцінку зобов'язань. Також при управлінні пенсійними схемами з огляду на їх довготерміновий характер необхідно враховувати не лише поточну ситуацію і ризики, а й вплив на діяльність у довгостроковому періоді.

Види ризиків залежать від типу пенсійних схем. Проте, в цілому всі схеми піддаються впливу таких ризиків.

Ризик забезпечення зобов'язань активами (ризик фондування). Цей вид ризику є найбільш вагомим для всіх пенсійних схем з визначеними виплатами. Сутність ризику полягає в тому, що в процесі діяльності пенсійний фонд з визначеними виплатами накопичує зобов'язання перед учасниками. Джерелом покриття зобов'язань є доходи фонду від інвестиційної діяльності та внески. При цьому вкладниками часто виступають роботодавці. Кошти, що надходять до фонду використовуються для формування інвестиційного портфеля, структура якого, в більшості країн, обмежена законодавством. Проте вкладники корпоративних фондів можуть затримувати внески, або сплачувати їх за мінімально допустимим тарифом. В результаті це приводить до того, що вартості активів фонду не вистачає для покриття зобов'язань.

Учасник фонду при його недостатній забезпеченості активами стає, по суті, кредитором вкладника (роботодавця). Тому ймовірність отримання пенсії відповідно до існуючих угод починає більшою мірою залежати від фінансової стійкості роботодавця. В цьому випадку фінансова неспроможність вкладника подвоює ризик пенсійного фонду.

Для контролю за вказаним ризиком в різних країнах встановлюються нормативи фондування та методики їх розрахунку і звітності. У США мінімальний рівень забезпеченості зобов'язань активами встановлений Законом «Про забезпечення пенсійного доходу працівників» [289; 323], проте у вкладників все ще залишається широкий діапазон для вибору політики фінансування фонду. В Україні в приватному секторі пенсійної системи вказаний ризик регулюється Законом «Про страхування» [220], що зобов'язує страхові компанії зі страхування життя формувати резерви в цінних паперах та інших фінансових активах та жорстко регулює структуру резервів. В солідарній пенсійній системі не існує механізмів контролю за рівнем фондування, проте з 2002 року з'явилася можливість відстежувати суму накопичених коштів на персоніфікованому рахунку у ПФУ.

Як зазначалося, на здатність фонду виконувати зобов'язання перед учасниками впливає не тільки політика фінансування внесків, а й інвестиційна політика.

Ринковий ризик. Цей ризик в цілому сприймається як ризик збитків внаслідок несприятливих змін на фінансовому ринку. Проте, слід враховувати, що цей ризик відображає вплив не тільки на інвестиційний портфель пенсійної схеми, а й на зобов'язання, тобто виникає потреба комплексного управління активами та зобов'язаннями фонду. Факторами ризику є зміна цін акцій, зміна відсоткових ставок на ринку та інфляційних очікувань.

Вплив ринкового ризику на результати діяльності пенсійної схеми представлено на рис. 3.1 [151].

Рис. 3.1. Динаміка порівняння дохідності пенсійного фонду та фондового ринку

За даними, представленими на рис. 3.1, видно, що дохідність проаналізованого пенсійного фонду за період діяльності складала в середньому 7,2% річних, а середньоринкова дохідність складала 10,3% на рік. Динаміка дохідності фонду досить сильно залежала від динаміки ринку, оскільки коефіцієнт кореляції склав 0,89. Така ситуація свідчить про високі ризики пенсійного фонду пов'язані із загальною кон'юктурою фондового ринку. Враховуючи одну із цілей діяльності пенсійного фонду, яка полягає у захисті накопичень учасників, високий рівень кореляції дохідності з ринковими показниками є загрозою. З іншого боку, розглядаючи ринковий ризик пенсійної схеми з позиції волатильності дохідності, слід зазначити, що ризик пенсійного фонду був нижчий за ризик ринкового портфеля. Проте детальний аналіз графіку дозволяє зробити висновок про те, що діяльність пенсійного фонду була досить неефективною, оскільки при падінні фондового ринку падіння дохідності фонду було аналогічним, проте при зростанні дохідності ринку (2007 та 2011 роки), дохідність фонду була значно меншою.

Оцінку ефективності процесу управління активами НПФ доцільно здійснити за критерієм У. Шарпа (критерій Шарпа – K_{Sharpe}), який представлений у формулі (3.1) [289]: $K_{\text{Sharpe}} = (\bar{R} - \bar{R}_f) / \sigma$, де \bar{R} –

середня дохідність інвестиційного портфеля за певний період; $\overline{R_f}$ – середнє дохідність безризикового активу за певний період; σ – стандартне відхилення дохідності портфеля.

Дохідність інвестиційного портфеля розраховується як темп приросту вартості його активів за формулою: $R = (V_i - V_{i-1}) / V_{i-1}$, де V_i – вартість портфеля на кінець і-го періоду.

Періодом для розрахунку дохідності портфеля є тиждень, тобто вартість портфеля визначається станом на кінець торгового дня п'ятниці та співвідноситься до аналогічного показника минулого тижня. Дохідність за безризиковим активом розраховується за такою формулою: $R_f = (1 + r)^{1/m} - 1$, де r – ставка рефінансування НБУ; m – кількість періодів у році ($m = 52$ для тижневого періоду).

Коефіцієнт У. Шарпа, представлений у формулі (3.1), відображає кількість додаткових одиниць дохідності (вище дохідності безризикового активу) на додаткову одиницю ризику. Чим більше значення показника, тим вища ефективність інвестиційної діяльності.

Цей показник є одним із найбільш визнаних показників оцінки ефективності інвестиційного портфеля [45; 112; 133; 151; 154; 274; 334]. Він є досить простим у розрахунку, а початкова інформація є загальнодоступною. Додатковою перевагою є незалежність коефіцієнта від величини індексу інфляції, тобто він відображає реальну ефективність інвестиційної діяльності.

Відповідно до формули (3.1) визначено, що дохідність фондового індексу є вища за безризикову, а коефіцієнт Шарпа складає 0,012. Це означає, що варіація дохідності портфеля у 80 раз вища за надлишкову (перевищення безризикової дохідності) дохідність індексу. Проте індекс є більш ефективним за портфель аналізованого фонду, оскільки K_{Sharpe} для фонду від'ємний і складає $-0,036$, тобто дохідність фонду була меншою за безризикову, при цьому фонд характеризується значним ступенем ризику.

Така ситуація на ринку ілюструє ризик того, що накопиченої суми коштів на пенсійному рахунку буде недостатньо для забезпечення бажаного рівня виплат у майбутньому.

В Україні цей ризик насамперед пов'язаний із значними обмеженнями щодо інвестиційного портфеля пенсійного фонду. Так, інвестиції в акції обмежені лише інструментами, що знаходяться у першому рівні лістингу – найбільш ліквідні цінні папери, яких в різні періоди налічувалося не більше 20. Це не дозволяє диверсифікувати портфель фонду та захистити його від ринкового ризику. Інвестиції у цінні папери, що знаходяться в обігу інших (зарубіжних) бірж технічно неможливі. Інвестиції в облігації обмежуються вимогою про наявність рейтингу. Проте, враховуючи, що послуги рейтингового агентства оплачуються безпосередньо емітентом, більшість корпоративних облігацій, за виключенням банків, не мають присвоєного рейтингу відповідного рівня. Тому НПФ інвестують у облігації банків, муніципальні та державні облігації. Структура пенсійних активів в Україні представлена на рис. 3.2 [153].

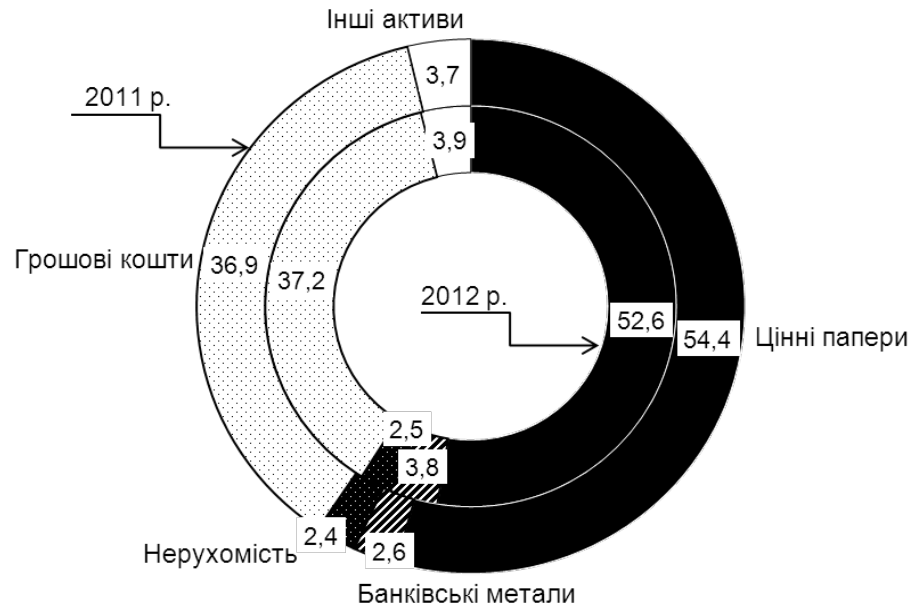

Рис. 3.2. Структура активів недержавних пенсійних фондів

Як видно з рис. 3.2, система пенсійного забезпечення є залежною від ефективної діяльності банків. Також слід зазначити, що інвестиції в грошові інструменти (депозити) з точки зору теорії управління активами та зобов'язаннями є досить ризиковим, адже при зміні ринкової кон'юнктури (відсоткових ставок) вартість депозитів не змінюється, а їх продаж на ринку неможливий. Тобто відбувається розбалансування активів та зобов'язань пенсійної схеми [238; 298].

Значна концентрація активів у невеликій кількості інструментів провокує не тільки значний рівень ринкового ризику, а й кредитний ризик, пов'язаний з емітентами облігацій.

Кредитний ризик пов'язаний із неплатоспроможністю контрагента, чиїми борговими паперами володіє фонд, або із неплатоспроможністю вкладника фонду. Кредитний ризик включає в себе ризик дефолту та ризик зміни рейтингу позичальника та інші ризики, які від ображають невпевненість у майбутній платоспроможності емітента.

В Україні в солідарній системі активів фонду та майбутніх доходів не вистачає для покриття зобов'язань перед учасниками фонду, тобто всіма потенційними пенсіонерами. Це спричинено як демографічною кризою: зміна структури учасників; економічними чинниками: існування тіньової заробітної плати та фінансовою складовою: відсутність інвестиційної діяльності фонду. В результаті виникає постійна потреба в субсидуванні ПФУ в основному за рахунок державного боргу. Так, дефіцит ПФУ на 2013 рік запланований у розмірі 21,8 млрд. грн. [150] і враховує лише поточні доходи та зобов'язання фонду. Ця ситуація виявляє наявність одразу двох ризиків: ризику фондування зобов'язань та кредитного ризику, тобто здатності держави фінансувати дефіцит пенсійного фонду.

Ризик ліквідності. Сутність ризику полягає у тому, що суб'єкт господарювання, навіть за умови платоспроможної структури балансу, не може згенерувати достатньо грошових коштів для повного покриття

зобов'язань в момент настання оплати або може зробити це зі суттєво не вигідних умовах [239; 321]. З огляду на довгостроковий характер зобов'язань за пенсійними схемами та їх більшу прогнозованість грошових потоків ризик ліквідності є значно меншим ніж для банків чи компаній з управління активами. Проте цей ризик є актуальним для пенсійних схем із значною часткою виплат, адже графік внесків до фонду (найбільш ліквідні активи) містить елементи невизначеності.

Ризик тривалості. Сутність ризику полягає у невизначеності періоду протягом якого фізична особа буде учасником пенсійної схеми. Цей ризик має більший вплив на діяльність страхових компаній, що пропонують пенсійні схеми з визначеними виплатами або продають по життєві ануїтети. У цьому випадку ризик смерті учасника має суттєвий вплив на фінансові результати, адже компанії мають виплатити страхову суму достроково або продовжувати виплачувати ануїтет понаднормово. Для пенсійних схем з визначеними виплатами цей ризик має менше значення, адже зобов'язання визначають накопиченою часткою учасника. Проте такі фактори, як достроковий вихід на пенсію, переведення коштів у іншу фінансову установу тощо мають суттєвий вплив на ліквідність пенсійного фонду.

Ризик витрат. Сутність ризику полягає в тому, що витрати на обслуговування діяльності пенсійної схеми: оплата послуг консультантів, адміністраторів, брокерів (торгівців цінними паперами), управляючих активами; можуть бути вищими за очікувані. Статистика витрат на управління пенсійними схемами в Україні представлена на рис. 3.3 [153].

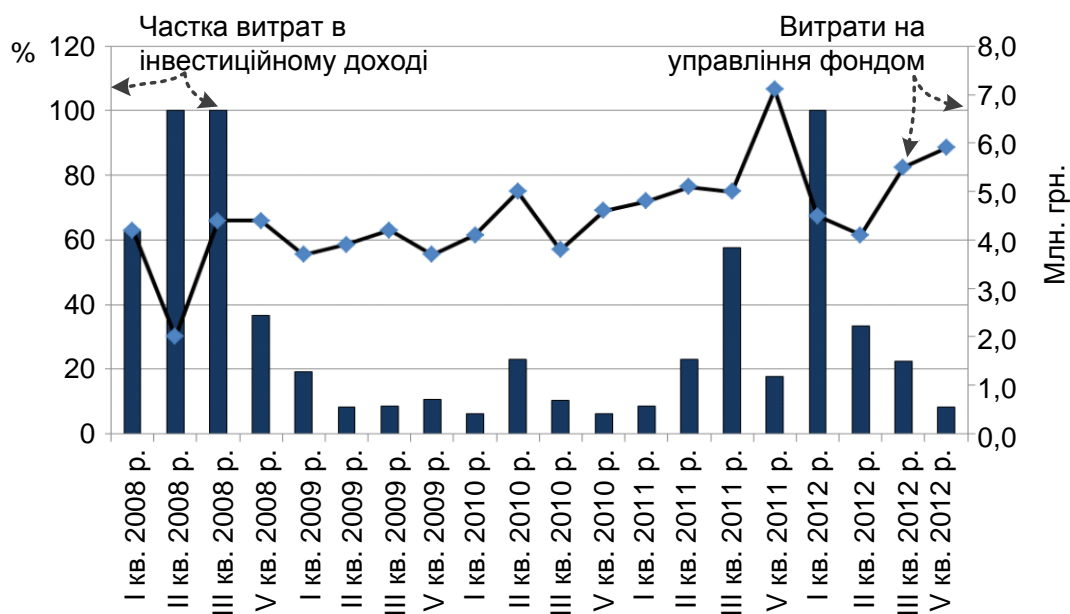

Рис. 3.3. Динаміка витрат на управління активами НПФ

Як видно з рис. 3.3, витрати на управління фондами постійно зростають, при цьому частка витрат в інвестиційному доході складає в середньому 33%. Враховуючи, що доходність фонду забезпечує-

ся депозитами банків, облігаціями банків та ОВДП, можна зробити висновок про недоцільність таких витрат на управління, оскільки індивідуальні інвестори (учасники) також мають доступ до вказаних активів з фіксованою дохідністю.

Операційний ризик. Це поняття включає широкий спектр ризиків, пов'язаних із неправильним функціонуванням чи збоями у роботі внутрішніх систем, процесів, персоналу чи подій зовнішнього середовища. Прикладами такого ризику є недостатня інформованість управлінського персоналу, помилки в даних і звітності, відсутність процесу управління ризиками, помилки обслуговуючих компаній, які не можна відшкодувати, правові та регуляторні ризики, несправність інформаційних систем, відсутність процедур відновлення діяльності після збоїв, несвоєчасне виконання зобов'язань за угодами. Для запобігання таким ризикам керівництво пенсійного фонду повинно або розробити чіткі механізми контролю ризику, план дій у разі його настання, або залучити аутсорсинг для виконання частини процесів із встановленням чітких умов роботи та відповідальності сторін.

Окремим підвидом операційного ризику є актуарний ризик – ризик некоректної оцінки активів чи зобов'язань. Значний вплив на коректність оцінки має вибір ставки дисконтування за якою будуть оцінені майбутні зобов'язання та доходи. Для пенсійних схем із визначеними виплатами значну роль також має правильне визначення ймовірності дожиття учасника до певного віку та інші ймовірнісні характеристики грошових потоків [321; 323].

Ризик групи. Виникає у випадках якщо фінансова установа, що є суб'єктом ринку пенсійного забезпечення функціонує як частина групи компаній. У цьому випадку виникає ризик, що фінансові проблеми одного із членів групи (дочірньої, материнської компанії чи компанії, яка знаходиться під спільним управлінням) можуть негативним чином впливати на решту компаній. Такий ризик найбільш характерний для корпоративних пенсійних схем, особливо з визначеними виплатами. У приватних пенсійних схемах з визначеними виплатами (в Україні такий продукт пропонують страхові компанії) відповідальність за обіцяний розмір пенсійних виплат несе вкладник. У разі, якщо фінансово нестійкі компанії не можуть виконувати зобов'язання за пенсійними схемами, учасники такої схеми піддаються впливу несистематичного ризику компанії-вкладника, оскільки на діяльність кожної фірми впливає значна кількість фінансових ризиків. Фінансова неспроможність роботодавця впливає не тільки на здатність фінансувати пенсійні плани працівників, а й на стабільність роботи взагалі. У разі банкрутства роботодавця співробітник втратить не тільки поточні доходи, а й право на пенсію. Така пенсійна схема була найбільш розповсюдженою в західній Європі та США, проте останнім часом обсяги активів пенсійних фондів, що працюють за такою схемою, значно зменшилися [312; 318; 321; 326; 330; 331].

Також цей ризик тісно пов'язаний із використанням аутсорсингу в управлінні пенсійними схемами. Так, відповідно до українського законодавства [213] для управління пенсійним фондом Наглядова Рада має найняти компанію з управління активами. В управлінні КУА може знаходитися декілька фондів (ІСІ, НПФ). Під час падіння цін на фондових ринках ІСІ, капітал яких має більш короткостроковий характер, більшою мірою піддаються впливу ризику ліквідності, адже вкладники у будь-який момент можуть звернутися із вимогою викупу частки. Для забезпечення ліквідності КУА за фінансовими схемами може використовувати більш ліквідні активи НПФ для покриття зобов'язань ІСІ. Тобто акції, ціни яких в даний момент значно знизилися, будуть обміняні на активи, вартість яких на момент виконання зобов'язань ІСІ підвищилася. Для запобігання такому ризику необхідне загальне посилення контролю за операціями на фондовому ринку.

Стратегічний ризик. Цей ризик включає в себе вплив таких факторів як конкуренція на ринку, загальний стан ринку, вплив регулятивної та податкової політики, рішення вкладників про припинення діяльності угод за пенсійними схемами, об'єднання пенсійних схем, достатності капіталу для функціонування у довгостроковій перспективі. Цілі діяльності пенсійної схеми мають бути чітко сформульовані, досяжні, вимірювані та відповідати загальній меті учасників та вкладників. Виконання будь-яких проектів (наприклад, встановлення нової системи обліку, укладення контракту із новим управляючим) мають бути чітко означені у часі, ефективними та здійсненими за оптимальних витрат.

Окремою групою ризиків є політичні. Основним політичним ризиком пенсійної системи в Україні є неприйняття протягом тривалого часу плану дій із запровадження другого рівня пенсійної системи та модернізації солідарної складової.

Репутаційний ризик. Нездатність пенсійних схем своєчасно запобігти чи ліквідувати наслідки вищевказаних ризиків може призвести до втрати репутації на фінансовому ринку та негативних наслідків в майбутньому. Слід зазначити, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування також піддається впливу цього ризику. З одного боку вкладники солідарної системи зобов'язані сплачувати внески у встановленому розмірі не залежно від репутації чи попередніх дій ПФУ. Проте недовіра до державних органів заважає знизити тіньову частку заробітної плати і підвищити доходи пенсійного фонду.

Наступним завданням є вибір найбільш вагомих ризиків для розроблення механізму їх контролю.

3.2. Визначення пріоритетних ризиків системи недержавного пенсійного забезпечення

Пенсійна реформа в Україні характеризується створенням рівних умов пенсійного забезпечення для населення. Метою утворення кластерів є підвищення конкурентоспроможності його учасників

шляхом впровадження універсального фінансового інституту з різноманітними спектрами послуг, що забезпечить ефективне управління грошовими коштами, зменшення управлінських витрат та підвищення норми прибутковості інвестиційних ресурсів.

Мета, поставлена перед Пенсійним фондом України, із надання безкоштовної інформації застрахованим особам про страховий стаж, заробітну плату та розмір сплачених страхових внесків, облікованих в системі персоніфікованого обліку – реалізована для покращення послуг у солідарній пенсійній системі [42].

Правові засади реформування системи пенсійного забезпечення регламентуються Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [189], Законом України «Про пенсійне забезпечення» [216], Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [213], а також розпоряджень Нацкомфінпослуг України, які набули чинності з 2004 року. Дії суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення регулюються законами України «Про страхування» [220], «Про банки і банківську діяльність» [185], «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» [208], «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [188], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [223], «Про цінні папери та фондовий ринок» [225] та іншими нормативно-правовими актами.

Існування множинності органів регулювання та нагляду пенсійного забезпечення вказують на низку ризиків у діяльності, а саме: відсутність координації між регуляторами щодо прийняття регулятивних рішень; відсутність системи обліку інформації щодо діяльності під наглядом суб'єктів, що не дозволяє вчасно виявити ризики в діяльності суб'єктів пенсійної системи та реагувати засобами нагляду [42].

У процесі дослідження пенсійних фондів, автором [111] виділено такі стратегічні цілі: необхідність змін до їх інвестиційної політики, ефективності управління активами фондів, інформаційної прозорості, умов пенсійного забезпечення, що дозволить оптимізувати оплату праці працюючих, а також розширенню та соціальному позиціонуванню їх положенню на ринку праці.

Основною проблемою, з якої зіштовхуються НПФ, у теперішній час є складність із розміщенням активів, тому що спостерігається зниження вартості цінних паперів й нерухомості [110]. У зв'язку з цим, доцільно проаналізувати діяльність фінансових інститутів, об'єднаних у кластери. Виділено наступну потенційну кластеризацію суб'єктів НПЗ: кластер 1: страхова компанія, банк, НПФ та суб'єкт підприємництва; кластер 2: страхова компанія, НПФ та суб'єкт підприємництва; кластер 3: страхова компанія, банк та суб'єкт підприємництва; кластер 4: НПФ, банк та суб'єкт підприємництва.

Оскільки споживачу фінансової послуги важко обґрунтувати критерії та показники вибору «найкращого» недержавного пенсійного фонду, наприклад, зробити вибір за показниками діяльності чи окремими найбільш інформативними показниками, визначити якісні

показники (доступність отримання послуг), побудувати рейтинг чи використати вже існуючий рейтинг та ін. Крім того споживачі фінансових послуг не мають достатньо необхідних знань про особливості надання фінансових послуг та не можуть оцінити рівень ризиків. Важко визначитись з вибором компанії зі страхування життя чи надати перевагу банку [4]. Вирішення проблеми полягає в реалізації кластера (страхова компанія, НПФ, банк та суб'єкт підприємництва) та подальшому розвитку на ринку фінансових послуг.

Потенційна кластеризація суб'єктів НПЗ створює нові перспективи до взаємодії НПФ, страхових компаній, банків та суб'єктів підприємництва, це дасть змогу підвищенню фінансових можливостей та збільшить рівень зацікавленості потенційних учасників кластера у залученні інвестицій. Співпраця фінансових установ визначається можливістю отримання позитивного ефекту для всіх, а саме: покращення інвестиційного клімату; накопичення та залучення довгострокового капіталу в інвестиційну сферу; можливість надання клієнтам повного і широкого спектру послуг; єдина клієнтська база; достатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні пенсійних програм для працівників.

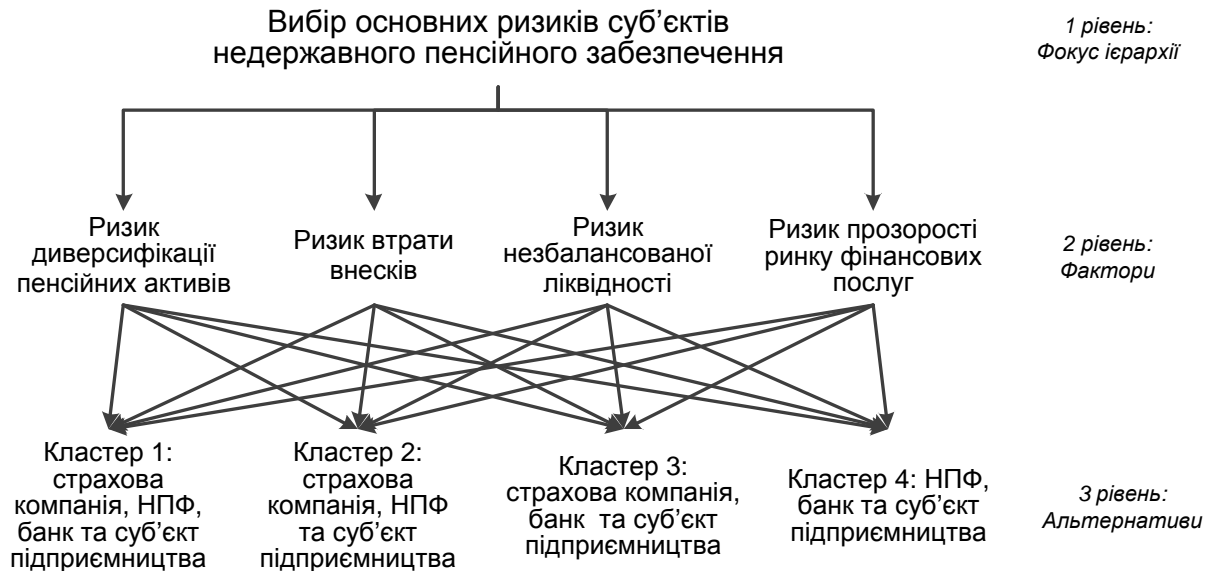
Розвиток кластера, до якого входить страхова компанія, НПФ, банк та суб'єкт підприємництва, в сучасних умовах є організаційною основою для реалізації ключових принципів становлення стратегічних орієнтирів в НПЗ.

Визначення пріоритетності кластерів було проведено методом аналізу ієрархій (MAI), який є найбільш доцільним, оскільки дозволяє врахувати різні точки зору учасників та прийти до узгодження у процесі обговорення [244]. Він дозволяє конструювати модель вирішення проблеми, щоб, враховуючи виділені фактори ризиків, встановити більш вигідне накопичення заощаджень працездатного населення з метою отримання доходу та забезпечення надійності та контрольованості розміщень акумульованих коштів.

Метою застосування MAI є визначення пріоритетності основних ризиків суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення. Аналіз проведено за двома етапами. За першим кроком визначено пріоритети кожного учасника, середні оцінки та рівень їх узгодженості. За другим – оцінка пріоритетів у процесі проведення загальної дискусії та отримання консенсусної оцінки.

Ієрархія вибору основних ризиків недержавного пенсійного забезпечення, подана на рис. 3.4, демонструє варіативність пропозицій при виборі основних ризиків суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення для учасників потенційної кластеризації.

У процесі дослідження було проведено опитування експертів – спеціалістів у сфері фінансів. До експертної групи увійшли науковці (кандидати та доктори наук), що займаються дослідженнями у сфері ринкових послуг, управління персоналом, фінансів, системного аналізу, бухгалтерського обліку, магістри з фінансів, що займаються дослідженнями ринку фінансових послуг.

**Рис. 3.4. Ієрархічна модель вибору основних ризиків
недержавного пенсійного забезпечення**

На першому етапі визначено пріоритети впливу на вибір основних ризиків суб'єктів НПЗ (табл. 3.1) та надано оцінку кожному пріоритету від 1 до 9 балів залежно від значущості фактора. Як фактори було виділені ризик диверсифікації пенсійних активів, ризик втрати внесків, ризик незбалансованої ліквідності, ризик прозорості ринку фінансових послуг.

Таблиця 3.1

**Визначення пріоритетності факторів впливу
на вибір основних ризиків суб'єктів НПЗ**

Фактор	Ризик диверсифікації пенсійних активів	Ризик втрати внесків	Ризик незбалансованої ліквідності	Ризик прозорості ринку фінансових послуг
Ризик диверсифікації пенсійних активів	1	3	4	7
Ризик втрати внесків	1/3	1	3	5
Ризик незбалансованої ліквідності	¼	1/3	1	4
Ризик прозорості ринку фінансових послуг	1/7	1/5	1/4	1

У табл. 3.2 представлено розрахований головний вектор та вектор пріоритетів основних ризиків суб'єктів НПЗ.

Вплив кожного фактора на виділені автором потенційні кластери НПЗ представлений у табл. 3.3.

Таблиця 3.2

Значення головного власного вектора та вектора пріоритетів

Фактор	Головний власний вектор	Вектор пріоритетів	λ	IC	OC
Ризик диверсифікації пенсійних активів	3,027	0,542	4,948	0,316	0,060
Ризик втрати внесків	1,495	0,269			
Ризик незбалансованої Ліквідності	0,760	0,137			
Ризик прозорості ринку фінансових послуг	0,291	0,052			

Таблиця 3.3

Визначення впливу факторів на вибір кластера суб'єктів НПЗ

Альтернатива	K1	K2	K3	K4	Головний власний вектор	Вектор пріоритетів	λ	OC
Фактор: ризик диверсифікації пенсійних активів								
K1	1	7	4	6	3,600	0,630	4,190	0,070
K2	1/7	1	1/3	1/2	0,393	0,068		
K3	1/4	3	1	1/2	0,783	0,139		
K4	1/6	2	2	1	0,904	0,163		
Фактор: ризик втрати внесків								
K1	1	6	5	7	3,806	0,648	4,209	0,080
K2	1/6	1	3	2	1,000	0,176		
K3	1/5	1/3	1	2	0,604	0,104		
K4	1/7	1/2	1/2	1	0,435	0,072		
Фактор: ризик незбалансованої ліквідності								
K1	1	3	8	5	3,310	0,565	4,262	0,100
K2	1/3	1	6	4	1,681	0,288		
K3	1/8	1/6	1	2	0,452	0,079		
K4	1/5	1/4	1/2	1	0,397	0,069		
Фактор: ризик прозорості ринку фінансових послуг								
K1	1	3	7	4	3,027	0,558	4,217	0,080
K2	1/3	1	3	1/3	0,759	0,135		
K3	1/7	1/3	1	1/5	0,312	0,054		
K4	1/4	3	5	1	1,392	0,253		

Пріоритетність впливу факторів на вибір потенційного кластера суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення подано в табл. 3.4, відповідно до якої зроблено такі узагальнення: перевагу слід надати в першу чергу кластеру 1 (страхова компанія, НПФ, банк та суб'єкт підприємництва) значення якого більше 60%, далі – кластеру 2, який включає в себе страхову компанію, НПФ та суб'єкт підприємництва із 13%; кластер 4: НПФ, банк та суб'єкт підприємництва – його оцінка склала менше 13% від впливу виділених факторів; кластер 3: страхова компанія, банк та суб'єкт підприємництва був отриманий результат оцінки глобального вектора пріоритетів впливу факторів на вибір потенційного кластера суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення – 11%.

**Пріоритетність впливу факторів
на вибір потенційного кластера суб'єктів НПЗ**

Альтернатива	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4
Значення вектора	0,621	0,133	0,116	0,131

Досліджено вплив ризиків на діяльність кожного кластера, у результаті встановлено, що кластер 1 (страхова компанія, НПФ, банк та суб'єкт підприємництва) більш надійний та вигідний поміж кластера 2, який включає в себе страхову компанію, НПФ та суб'єкт підприємництва; кластера 4 (НПФ, банк та суб'єкт підприємництва) та кластера 3 (страхова компанія, банк та суб'єкт підприємництва).

Кластер за участю страхової компанії, НПФ, банку та суб'єкта підприємництва забезпечить фінансову стабільність вкладників, заохотить фізичних осіб до заощадження коштів, створить ефективну та більш дієву систему в пенсійному забезпеченні, підвищить рівень життя.

Висновки за розділом 3

У роботі використано методологічну основу дослідження – теоретичні положення та методи наукового пізнання взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесів розвитку НПЗ. Недержавне пенсійне забезпечення має яскраво визначену соціальну спрямованість і дозволяє вирішити такі завдання: забезпечити додатковий до державного соціальний захист населення; розширити інвестиційні можливості національної економіки.

У процесі аналізу визначено, що система НПЗ піддається впливу значної кількості ризиків. Ідентифікація ризиків, яка проведена у роботі, дозволить проводити подальші дослідження у сфері оцінки і управління окремими ризиками. Проведено детальний аналіз ринкового ризику НПФ шляхом дослідження структури активів та динаміки дохідності, а також ризику витрат. Встановлено, що існуючі обмеження щодо інвестування знижують ефективність діяльності пенсійних схем та посилюють ризики діяльності, зокрема кредитний ризик та ризик недостатньої диверсифікації вкладень. Визначено неефективність діяльності суб'єктів НПЗ через значну (33%) частку витрат на обслуговування фонду у порівнянні з інвестиційним доходом, що загрожує зниженням рівня пенсійних виплат учасникам.

При виборі суб'єкта НПЗ, переваги НПФ, як ядра кластера, полягають в тому, що їх схеми пенсійного забезпечення надають можливість впливати на величину майбутньої пенсії. Він формує джерела інвестиційних ресурсів для інвестування, а також створює умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів.

Розділ 4

ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

4.1. *Поняття та види фінансового моніторингу*

Термін «фінансовий моніторинг» є відносно новим для України, проте процеси та питання, пов'язані з легалізацією доходів та функціонуванням механізму фінансового моніторингу вийшли на одне з перших місць за важливістю. Це обумовлено як процесами, що відбуваються на міжнародному рівні, так і змінами в національній системі протидії легалізації злочинних доходів.

Поняття «моніторинг» (від англ. monitoring у перекладі - відстеження, на базі латинського кореня – monitor – той, що нагадує, застерігає) означає постійне спостереження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату чи первісним припущенням [55].

Більш точно формулювання визначення поняття «моніторинг» ускладнюється його приналежністю до різних сфер науки і практики, і, відповідно, різноманітністю об'єктів спостереження. Основними сферами, що виявляють інтерес до моніторингу як способу наукового дослідження, та спричиняють виділення окремих його видів є екологія, біологія, соціологія, педагогіка, економіка, психологія, теорія управління та ін. В межах економічної сфери об'єктами моніторингу можуть виступати окремі явища, процеси, суб'єкти, операції, показники, тощо, породжуючи різновиди моніторингу.

Моніторинг розглядається і як методика дослідження дійсності, що використовується у різних науках, і як механізм забезпечення управління різними видами діяльності, надаючи своєчасні та якісні інформаційні дані.

З огляду на багатогранність процесу моніторингу, існує багато підходів до визначення його поняття, основні з яких систематизовано на рис. 4.1.

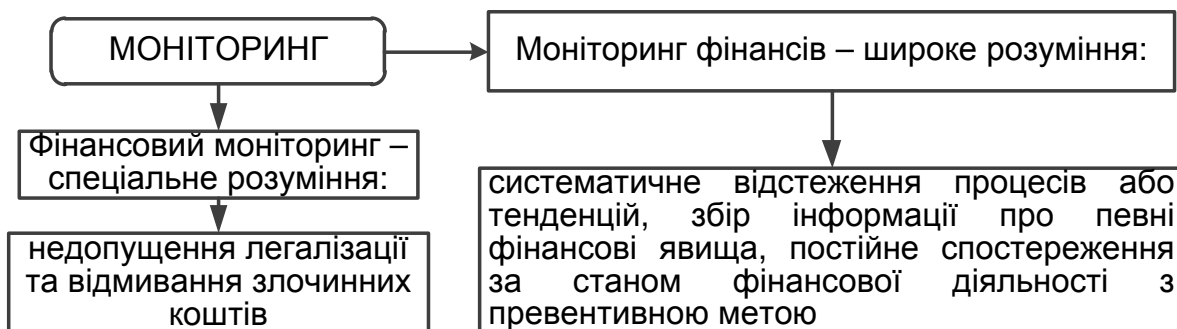

Рис. 4.1. Поняття фінансового моніторингу

Багато різних вчених, предмет дослідження яких знаходиться в площині фінансів, проте не пов'язаний із сферою протидії відмивання доходів та фінансування тероризму, для позначення заходів із постійного спостереження за фінансами в широкому розумінні цього слова також використовують поняття «фінансовий моніторинг», замість «моніторинг фінансів». У такий спосіб відбувається утворення багатозначного поняття, що не є сприятливим явищем для наукового пізнання, бо його вживання постійно потребує уточнення, детального опису у контексті для роз'яснення його змістовного навантаження в кожному конкретному випадку. А це заважає науковому способу мислення та в сучасних умовах «інформаційно-термінологічного вибуху» суперечить новітнім тенденціям, що полягають у стандартизації й уніфікації термінології.

Законодавче закріплення терміну «фінансовий моніторинг» у п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» як сукупності заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [190] знімає усі двозначності. Так, з визначення видно, що даний термін застосовується в окремих випадках, що належать до спеціальної сфери, пов'язаної з відмиванням злочинних доходів, спеціально визначеним колом суб'єктів, і використовувати його у звичайній практиці господарювання для відображення всієї сукупності контрольних та аналітичних заходів за усіма фінансовими показниками діяльності підприємств, установ та організацій представляється неприпустимим, бо в протилежному випадку призведе до появи багатозначних понять і наступного змішування явищ, що за ними стоять.

Таким чином, представляється, що термін «фінансовий моніторинг» може застосовуватися лише для вказівки на проведення моніторингу в сфері недопущення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, чи фінансування тероризму, а для широкого визначення моніторингу в сфері фінансів має використовуватися поняття «моніторинг фінансів», «моніторинг фінансових показників (операцій) або фінансової діяльності».

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», в залежності від суб'єктів, що здійснюють моніторинг, існує два види фінансового моніторингу: державний та первинний, визначення яких представлено на рис. 4.2.

Державний фінансовий моніторинг поділяється на:

– державний фінансовий моніторинг Спеціально уповноваженого органу (сукупність заходів із збору, обробки та аналізу зазначеним органом інформації про фінансові операції, що подається суб'єктами

первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України);

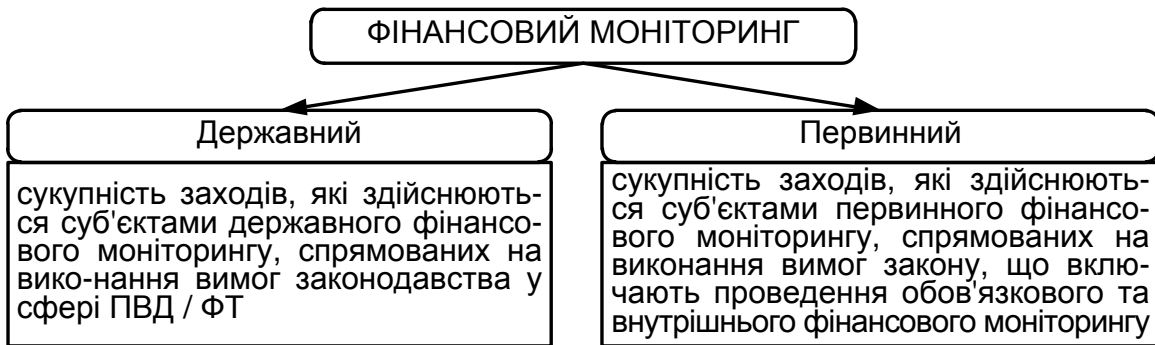

Рис. 4.2. Види фінансового моніторингу

– державний фінансовий моніторинг інших суб'єктів державного фінансового моніторингу (сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами, визначеними абзацом другим частини третьої статті 5 цього Закону, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму).

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» заходи, які здійснюються в рамках обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу, представлені на рис. 4.3.

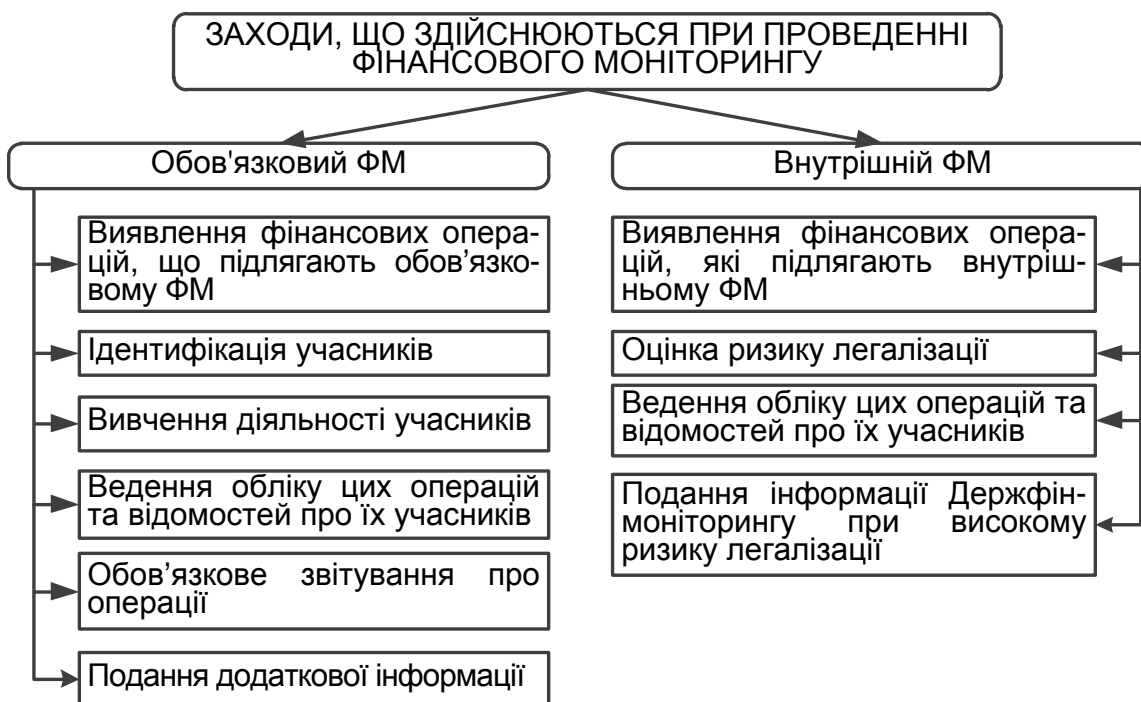

Рис. 4.3. Заходи, що здійснюються при проведенні обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу

Інформація про операцію, що є об'єктом обов'язкового моніторингу, передається до Держфінмоніторингу не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з моменту її реєстрації. Інформація про операцію, що стала об'єктом внутрішнього моніторингу, надається Держфінмоніторингу лише у разі наявності мотивованої підстави. Отримана інформація стає предметом аналізу Держфінмоніторингу. Процес аналізу повідомлень максимально автоматизований, що дає змогу зменшити вплив суб'єктивних оцінок на прийняття рішень. Дослідження отриманої інформації складається з певних етапів, що регламентуються внутрішніми документами Держфінмоніторингу. Вхідні дані, щодо яких здійснюють аналіз, надходять від суб'єктів фінансового моніторингу (у вигляді повідомлень про операції клієнтів), від правоохоронних та інших державних органів, від фінансових розвідок інших країн, а також з відкритих джерел. Виявлені випадки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, передаються правоохоронним органам за рішенням експертної комісії Держфінмоніторингу у вигляді узагальнених матеріалів. У разі отримання додаткової інформації щодо фінансових операцій, узагальнені матеріали по яких передавались раніше, Держфінмоніторинг передає додаткові матеріали до відповідного правоохоронного органу.

4.2. Роль та місце ризику легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі ризиків ринків фінансових послуг

Необхідність забезпечення ефективного функціонування ринків фінансових послуг в умовах високої динаміки розвитку та трансформації сучасного ринкового середовища, пов'язаних із посиленням конкурентної боротьби на внутрішніх та зовнішніх ринках, виникненням нових та істотною модифікацією характеру дії існуючих факторів, що впливають на діяльність фінансових установ, закономірно призводить до актуалізації завдань управління відповідними ризиками.

Ризик є складовим елементом функціонування ринків фінансових послуг, бо прийняття управлінських рішень на них залежить від впливу значної кількості факторів та дій контрагентів, котрі важко передбачити у всій повноті і з необхідною точністю. Саме з невизначеністю, або з ймовірнісними процесами, зумовленими важкістю точного передбачення перебігу подій у майбутньому, як правило, пов'язується ризик як характеристика будь-якого виду діяльності.

З'ясування місця та значення ризику в системі ризику легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (далі – ризик легалізації) в системі ризиків ринків фінансових послуг, насамперед, передбачає формування чіткого категорійно-понятійного апарату, тобто встановлення змістовного наповнення визначення дефініції «ризик легалізації», виходячи із загальнонаукових концепцій, сформованих вітчизняними та зарубіжними вчени-

ми. Для досягнення зазначеної мети необхідно дослідити логіку походження поняття ризику, його сутність і зміст .

У словниках різних народів слово «ризик» існує у подібних формах і визначеннях змісту , наприклад , в англійській мові «risk», у французькій «risque», в італійській «rischio», в німецькій «risiko», в іспанській «riesgo» тощо [71].

Узагальнюючи погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на проблему визначення ризику як економічної категорії, можна виділити такі напрями в трактуванні цього поняття [234; 237]:

– «результатний» напрям, прихильники якого при визначенні ризику виходять , в першу чергу, з результату події (успіху або невдачі), при цьому ризик , як правило, розуміється як можливість настання якоїсь несприятливої події;

– «процесний» напрям, в межах якого визначення ризику узагальнює проходження цілісного процесу від дії факторів формування ризикової ситуації до отримання результату в наслідок її існування.

У фінансовій науці під ризиком, як правило, розуміють можливість відхилення кінцевого результату від запланованого. При цьому ризику найчастіше ототожнюються з можливими фінансовими збитками, спричиненими реалізацією певного управлінського, організаційного чи технічного завдання або несприятливим впливом оточуючого середовища, в тому числі зміною ринкових умов, форс - мажорними обставинами [46].

У цілому характер впливу ризику на формування фінансового результату від фінансових операцій виявляється в наступному:

– у випадку , якщо проявляється очікувана величина ризику, економічний суб'єкт отримує менший приріст доходу від операції або навіть збиток;

– якщо за рахунок впливу заходів щодо попередження та нейтралізації ризику фінансова операція дає очікуваний результат, то він є, як правило, більший від результатів аналогічних операцій, реалізація яких не передбачала ризику на величину премії за ризик ;

– ризик за своєю природі справляє негативний вплив і тільки ефективний супротив такому ризику (або його початкова невірна оцінка) може викликати зростання очікуваного доходу;

– вищий ризик потребує відповідно більшої “премії за ризик” – винагороди за діяльність суб'єкта в умовах ризику.

Таким чином, можна окреслити два кінцевих результати дії ризику в економічній сфері: з одного боку – ймовірність отримання збитків, з іншого – потенційна, а не гарантована можливість підвищеної доходності операції.

У цілому, можна виділити такі основні сутнісні аспекти розкриття змісту категорії ризик:

– об'єктивно-суб'єктивний характер;

– в основі ризику лежить імовірна природа ризикової діяльності і непевність ситуації при її здійсненні;

- ризик притаманний всім процесам і видам діяльності незалежно від того є вони активними чи пасивними;
- негативні наслідки ризику, що виявляються у зростанні витрат та недоотриманні доходів можуть бути частково усунені за допомогою управлінських заходів;
- більшість ситуацій, яким притаманний ризик, є дуже важко прогнозованими та контрольованими, тому усунути ризик повністю майже неможливо;
- відсутність ризику гальмує розвиток кожної системи, оскільки знижує її динамічність та ефективність.

Отже, синтезуючи наведені ознаки, економічний ризик можна визначити як економічну категорію, що відображає кількісно оцінену можливість невідповідності очікуванням економічних параметрів функціонування об'єкту, стан якого змінюється в результаті цілеспрямованої дії або бездіяльності зацікавлених суб'єктів економічних відносин, яка є наслідком об'єктивно існуючих умов невизначеності, конфліктності та суб'єктивізму сприйняття діючих ринкових факторів.

Приділення уваги визначенню поняття та видів ризиків ринків фінансових послуг зумовлено функціональною особливістю посередницької ролі фінансових установ в економічній системі, що полягає у покритті власних потреб в ресурсах за рахунок залучених коштів.

Створення ресурсів за рахунок запозичень вимагає від професійних учасників ринків фінансових послуг підвищеної надійності та високого рівня суспільної довіри. Крім того, ринки фінансових послуг перебувають під постійним впливом значної кількості факторів оточуючого середовища, дію яких можна розподілити як на заздалегідь прогнозовані за наслідками їх впливу, так й на непередбачені. Це положення може бути враховане при здійсненні класифікації ризиків ринків фінансових послуг через їх поділ за критерієм здатності фінансової установи контролювати фактори виникнення ризиків на зовнішні (системні) та внутрішні (індивідуальні).

В умовах відсутності у наукових та нормативних джерелах визначення поняття «ризик ринків фінансових послуг», адаптовано визначення категорії «ризик» до особливостей його виникнення та реалізації на ринках фінансових послуг.

Отже, можна сформулювати певні підходи до визначення поняття «ризик ринків фінансових послуг», а саме:

- вірогідність відхилення від сподіваного результату;
- загроза втрат;
- вірогідність отримання як збитків, так і прибутку;
- невпевненість передбачення результату;
- ситуативна характеристика функціонування ринків фінансових послуг, що відображає невизначеність його результату;
- діяльність учасників ринків фінансових послуг, пов'язана з подоланням невизначеності.

Усі ці підходи є універсальними для визначення поняття «ризик ринків фінансових послуг», бо впливають з економічної сутності категорії ризику. Проте, якщо визначати «ризик ринків фінансових послуг» на основі синтезу понять ризиків, що існують у різних складових ринків фінансових послуг: банківський ризик, страховий ризик та ін., то ці ризики не будуть обмежуватися виключно фінансовими аспектами їх прояву. І це не випадково, оскільки до складу ризиків ринків фінансових послуг входять різні ризики, в тому числі [180]: ризики операційного середовища – нормативно-правові ризики, ризики конкуренції, економічні ризики, ризик країни; ризики управління – ризик зловживань, ризик неефективної організації, ризик нездатності керівництва фінансової установи, приймати тверді доцільні рішення, ризик неефективності мотиваційної системи фінансової установи; – ризики надання фінансових послуг – технологічний ризик, операційний ризик, ризик впровадження нових фінансових інструментів, стратегічний ризик; фінансові ризики – процентний ризик, кредитний ризик, ризик ліквідності, позабалансовий ризик, валютний ризик, ризик використання позикового капіталу.

До основних класів ризиків фінансових установ належать ринкові, кредитні, операційні ризики, ризики ліквідності і ризики (бізнес-) події. Ця класифікація вперше була запропонована компанією Coopers & Lybrand документом «Загальноприйняті принципи управління ризиком» у 1996 році.

В Україні на ринках фінансових послуг на рівні галузевих стандартів [83; 120; 200] виділяють такі самі види ризиків, які в узагальненому вигляді представлено у табл. 4.1.

Таблиця 4. 1

Ризики ринків фінансових послуг

Вид ризику	Ринок цінних паперів та деривативів	Ринок банківських послуг	Ринок інших (небанківських) фінансових послуг
Операційний		+	
Ринковий		+	
Кредитний		+	
Ліквідності		+	
Технічний	+		
Правовий	+		
Втрати ділової репутації	+		
Процентний		+	
Валютний		+	
Стратегічний		+	
Неплатоспроможності	+		
Форс-мажору	+		
Системний	+		
Страховий			+
Управління			+

Проте, віднесення таких загальних ризиків як правовий, втрати ділової репутації, стратегічного, неплатоспроможності, форс-мажору та управління лише до окремих ринків фінансових послуг, свідчить про відсутність єдиного, комплексного підходу до державного регулювання системи управління ризиками ринків фінансових послуг та про фрагментарність і недосконалість чинного нормативно-правового забезпечення цієї системи.

Крім того, в жодному галузевому стандарті з визначення видів ризиків окремих ринків фінансових послуг та управління ними не закріплено такий ризик, як ризик легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Цей ризик є новим і досить специфічним. Його можна розглядати як функцію трьох факторів: загроза, уразливість і наслідки. Загрозою може бути людина, або групи людей (злочинні, терористичні групи), об'єкт або діяльність, що мають потенціальну можливість заподіяти шкоду, наприклад, держава, суспільство, економіка тощо. Уразливість включає у себе ті фактори, на які може впливати загроза, чи такі, що сприяють її посиленню. Такими факторами можуть бути недоліки функціонування системи ПВД/ФТ, особливості країни, окремого сектору економіки, фінансової послуги, що робить їх привабливими для цілей ВД/ФТ. Наслідки – це шкода, спричинена ВД/ФТ, включаючи вплив кримінальної чи терористичної діяльності на фінансову систему і економіку та суспільство в цілому. За характером наслідки можуть бути короткотерміновими і довготерміновими і впливати на все суспільство, певні його верстви, бізнес-середовище, національні та міжнародні інтереси, а також на репутацію та привабливість фінансового сектору країни.

З урахуванням такої багатоаспектності ризику легалізації до нього можна підходити як до ризик-фактору, що спричиняє появу правових, фінансових, репутаційних та інших ризиків.

Проте, щодо нього існують власні критерії оцінювання, методи управління, отже, він є самостійним ризиком, притаманним ринку фінансових послуг.

Отже, визначаючи місце ризику легалізації серед ризиків ринків фінансових послуг, можна зробити висновок, що він належить до зовнішніх ризиків, що породжують більшість внутрішніх ризиків, але, в той же час, можливість його реалізації залежить від внутрішніх факторів функціонування ринків фінансових послуг.

4.3. Місце фінансового моніторингу в системі управління ризиками ринків фінансових послуг

У загальному виді під управлінням ризиком розуміють вид діяльності, спрямований на пом'якшення впливу ризику на кінцеві результати діяльності.

Галузеві стандарти з управління ризиком на ринках фінансових послуг закріплюють цю категорію як процес, спрямований на виявлення, визначення, оцінку та врегулювання ризиків, а також контроль за дотриманням допустимих меж ризиків [22].

Комплексний підхід до управління ризиком дозволяє більш ефективно використовувати ресурси, розподіляти відповідальність, покращувати результати роботи і забезпечувати безпеку від ризику.

Під системою управління ризиком розуміють сукупність правил і процедур з виявлення, оцінки та управління ризиками діяльності установи [200].

У теперішній час з урахуванням підходів до виділення ризиків на ринках фінансових послуг, що передбачають існування ризику легалізації, але не інтегрують його у загальну систему ризиків ринків фінансових послуг, управління ризиками легалізації також здійснюється відокремлено від управління іншими ризиками і розглядається як самостійна процедура. З одного боку, така позиція є виправданою через специфіку реалізації цього ризику та методів протидії його настанню. З іншого боку, по-перше, кожний ризик є своєрідним, що зумовлює використання особливих, індивідуально адаптованих методів управління. А по-друге, глобальність наслідків реалізації цього ризику унеможлиблює його виокремлення із загальної системи ризиків ринків фінансових послуг.

Отже, представляється доцільним фінансовий моніторинг розглядати як складову загальної системи управління ризиками ринків фінансових послуг.

Як і будь-яка система, система управління ризиками ринків фінансових послуг повинна мати мету, завдання та підсистеми функціонування. Основною метою системи управління ризиками є мінімізація ризиків та їх наслідків.

Головними завданнями системи управління ризиками ринків фінансових послуг є: виявлення ризиків; вимірювання ризиків; якісне та кількісне оцінювання ризиків; визначення заходів із запобігання та мінімізації впливу ризиків; моніторинг ризиків; контроль за прийнятним для установи рівнем ризику; проведення моделювання та прогнозування процесів та майбутніх результатів діяльності установи на основі аналізу інформації та оцінки ризиків; визначення ефективності системи управління ризиками та її удосконалення.

Для виявлення ризиків, попередження та нейтралізації їх наслідків в межах загальної системи управління ризиками формуються спеціально призначені підсистеми.

На рис. 4.4 представлено структурно-логічну схему системи управління ризиками ринків фінансових послуг.

Для запобігання кризовим явищам, та стабілізації функціонування ринків фінансових послуг кожна підсистема та її елементи повинні взаємодіяти один з одним, саме в такий спосіб досягається максимальний рівень охоплення усіх завдань загальної системи управління ризиками та підвищується її ефективність.

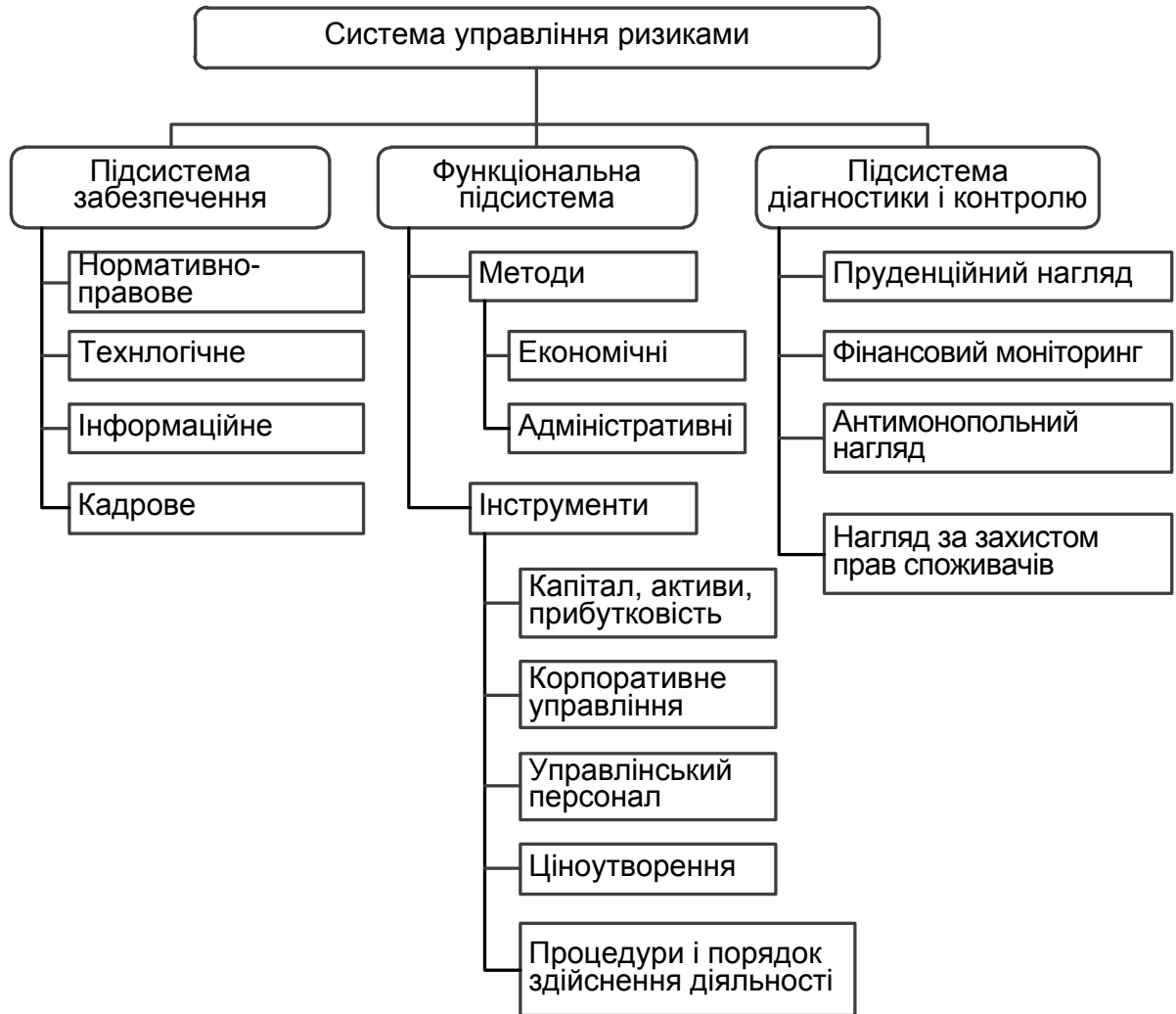

Рис. 4.4. Структурно-логічна схема системи управління ризиками ринків фінансових послуг

В умовах наявності можливостей обороту значної кількості нелегальних грошових ресурсів, здобутих внаслідок торгівлі наркотиками та зброєю, контрабандними товарами чи шахрайством, які згодом або будуть легалізовані, або спрямовані на підтримку терористичних угруповань, ризики легалізації постійно зростають. Отже, виникають передумови для зростання й інших ризиків.

Як видно із запропонованої на рис. 4.4 схеми, фінансовий моніторинг може бути інтегрований у загальну систему управління ризиками через включення його як складової до підсистеми діагностики та контролю, тому що по суті він є фінансовим контролем, тобто діями, виконуваними суб'єктом для контролю та порівняння показників діяльності підконтрольного суб'єкту із певними нормами, незважаючи на його специфічність і звужену сферу застосування.

Таким чином, представляється доцільним розглядати ризик легалізації не відокремлено, а в загальній системі ризиків ринків фінансових послуг та інтегрувати фінансовий моніторинг у систему управління ризиками ринків фінансових послуг. Це створить передумови для запровадження системного підходу до управління ризи-

ками ринків фінансових послуг, завдяки якому можливе досягнення синергійного ефекту при функціонуванні підсистем управління ризиками і, відповідно, зниження ризиків і підвищення ефективності функціонування ринків фінансових послуг.

Висновки за розділом 4

Активний розвиток світової фінансової системи, удосконалення та поява нових інформаційних, комп'ютерних технологій, глобалізація економіки сприяє прискоренню здійснення фінансових операцій. У зв'язку з цим ризик відмивання грошей набув глобальних масштабів. Саме тому в розвинених країнах боротьба з легалізацією злочинних доходів виділена в окремий напрям діяльності у межах загальної концепції заходів з протидії міжнародній організованій злочинності.

Для України ризик легалізації доходів, одержаних злочинних шляхом, або фінансування тероризму також є актуальним. Представляється доцільним розглядати цей ризик як складову цілісної системи ризиків ринків фінансових послуг. Незважаючи на особливості реалізації цього ризику, для цілей ефективного державного регулювання та управління ризиками ринків фінансових послуг його потрібно інтегрувати в систему ризиків ринків фінансових послуг як зовнішній ризик-фактор, що може спричиняти появу значної кількості інших ризиків.

Систематизація ризиків ринків фінансових послуг та включення до системи ризиків ринків фінансових послуг ризику легалізації сприятиме запровадженню системного підходу до управління ризиками ринків фінансових послуг, завдяки якому можливе досягнення синергійного ефекту при функціонуванні підсистем управління ризиками і, відповідно, зниження ризиків і підвищення ефективності функціонування ринків фінансових послуг.

Фінансовий моніторинг має бути інтегрований у загальну систему управління ризиками через включення його як складової до підсистеми діагностики та контролю, тому що по суті він є фінансовим контролем, тобто діями, виконуваними суб'єктом для контролю та порівняння показників діяльності підконтрольного суб'єкту із певними нормами, незважаючи на його специфічність і звужену сферу застосування.

Розділ 5

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ КРЕДИТНИХ СПІЛОК

5.1. Особливості встановлення нормативів достатності капіталу, платоспроможності та ризиковості операцій у кредитних спілках

Ідея кредитної спілки походить з каси взаємодопомоги при церковному приході. Членами спілки були прихожани, які ходили до церкви і знали один одного особисто, та займалися взаємним кредитуванням своїх членів. Надалі кредитні спілки реєструвалися як безприбуткові громадські організації. Законом України «Про кредитні спілки» вони віднесені до фінансових установ, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [211].

На кінець 2012 року до Державного реєстру фінансових установ було внесено інформацію про 617 кредитних спілок. Для порівняння, до кризи 2008 року їх було 829. Кількість їх членів налічувала 1 095,9 тис. осіб та 2 669,4 тис. осіб відповідно. На початку 2009 року обсяг виданих кредитів членам кредитних спілок становив майже 5,6 млрд. грн., у 2013 року - загальна кількість виданих кредитів не перевищувала 2,7 млрд. грн. До кризи у кредитних спілках налічувалось депозитів на суму 3,9 млрд. грн, у теперішній час - близько 1,7 млрд. грн. [149]. Криза підтвердила вразливість кредитних спілок.

Кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки [211]. Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких основних принципах: добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки; рівноправності членів кредитної спілки; самоврядування; гласності. Відповідно до цих принципів усі члени кредитної спілки мають рівні права незалежно від розміру пайового та інших внесків. Тобто, власниками кредитної спілки є його пайовики, і тільки вони можуть приймати всі рішення про діяльність спілки.

Але фактично управляє фінансовими ресурсами кредитної спілки її керівник, який має великі повноваження. У результаті, певна частина кредитних спілок (приблизно 10% від усієї кількості) мають значні проблеми з фінансовим станом, і відповідно, із розрахунками за депозитними зобов'язаннями. Причому, причина такого стану справ у половині випадків пов'язана із зловживанням з боку керівництва спілок, включаючи кримінальні правопорушення. У іншій половині – проблеми, пов'язані із неналежним управлінням, порушенням кооперативних принципів, надмірно ризиковою кредитною політикою, різким погіршенням платоспроможності позичальників, знеці-

ненням заставного майна [205]. Зазначені проблеми в умовах фінансової кризи і зумовили різке падіння платоспроможності таких кредитних спілок.

З метою забезпечення стабільної діяльності кредитних спілок та захисту прав споживачів та відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [223] Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (з 2012 р. – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) затвердила Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок [199].

Положенням встановлюються нормативи щодо капіталу, платоспроможності, якості активів, ризиковості операцій, прибутковості та ліквідності, порядок формування та використання страхового резерву, а також критерії якості системи управління для забезпечення стабільної діяльності кредитних спілок, своєчасного виконання ними зобов'язань перед своїми членами, а також запобігання можливим втратам капіталу через ризики, що притаманні їхній діяльності.

Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу кредитної спілки. Пайовий капітал формується за рахунок обов'язкових та додаткових пайових членських внесків членів кредитної спілки. Розмір обов'язкового пайового внеску є однаковим для всіх членів та встановлюється як фіксована сума. Для об'єднаної кредитної спілки розмір обов'язкового пайового внеску може бути встановлений у відсотках до загальної суми активів кредитних спілок.

Порядок залучення додаткових пайових внесків встановлюється внутрішнім положенням. За умови дотримання кредитною спілкою нормативу достатності капіталу може бути повернення додаткового пайового внеску або його спрямування на погашення кредиту та процентів за його користування за письмовою заявою члена кредитної спілки. Також може бути встановлена обов'язковість внесення всіма членами кредитної спілки певної суми додаткового пайового внеску, який повертається виключно в разі припинення членства в кредитній спілці.

За підсумками фінансового року нерозподілений дохід, що залишається у розпорядженні кредитної спілки, розподіляється між її членами пропорційно розміру їх пайових внесків у вигляді відсотків у порядку, визначеному загальними зборами. Також може розподілятися дохід, у вигляді плати, на додаткові пайові внески. Умови залучення, повернення додаткових пайових внесків та умови розподілу доходу на ці внески є однаковими для всіх членів кредитної спілки. Пайовий капітал є власністю кредитної спілки.

Джерелами формування резервного капіталу кредитної спілки є вступні внески членів кредитної спілки та частина доходу кредитної

спілки. Розмір вступного внеску є однаковим для всіх членів та встановлюється загальними зборами кредитної спілки як фіксована сума. Може бути встановлена обов'язковість внесення всіма членами кредитної спілки певної суми членського внеску до резервного капіталу.

Вступний внесок повністю спрямовується на формування резервного капіталу та є власністю кредитної спілки. Нарахування плати (процентів) та розподіл доходу на ці внески не здійснюються.

Додатковий капітал кредитної спілки формується за рахунок цільових внесків членів кредитної спілки, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, безоплатно отриманого майна і необоротних засобів. Нарахування плати (процентів) та розподіл доходу на ці внески також не здійснюються. Додатковий капітал може бути використаний на покриття збитків. У разі припинення членства фізичної особи у кредитній спілці вступний внесок їй не повертається.

Встановлені такі нормативи достатності капіталу та платоспроможності.

1. Капітал кредитної спілки не може бути меншим, ніж 10% від суми її загальних зобов'язань.

2. Норматив коефіцієнта платоспроможності встановлюється для мінімізації ризиків, пов'язаних із здатністю кредитної спілки розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Коефіцієнт платоспроможності визначається як співвідношення регулятивного капіталу (власних коштів) кредитної спілки до сумарних активів, зважених за ступенем ризику та суми залишку зобов'язань членів кредитної спілки перед третіми особами, за якими кредитна спілка виступає поручителем, зважених за ступенем ризику.

Для розрахунку коефіцієнта платоспроможності активи поділяються на п'ять груп за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження:

I група активів із ступенем ризику 0%: грошові кошти готівкою та на поточних рахунках у банках; державні цінні папери;

II група активів із ступенем ризику 20%: грошові кошти на вкладних (депозитних) рахунках у банках; внески (вклади) на депозитні рахунки в об'єднаній кредитній спілці;

III група активів із ступенем ризику 50%: внески до капіталу об'єднаної кредитної спілки; внески до капіталу кооперативного банку; грошові кошти, внесені на зворотній основі до спільних фінансових фондів асоціацій кредитних спілок; сума капітальних інвестицій, залишкова вартість основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних активів; внески до капіталу бюро кредитних історій (юридичної особи, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію);

IV група активів із ступенем ризику 100%: кредити, надані членам кредитної спілки (крім неповернених та безнадійних); кредити, надані кредитним спілкам; інша дебіторська заборгованість;

V група активів із ступенем ризику 150%: кредити, надані членам кредитної спілки, визнані неповерненими або безнадійними.

Суми залишку зобов'язань членів кредитної спілки перед третіми особами, за якими кредитна спілка виступає поручителем, зважується за ступенем ризику 100%.

Нормативне значення коефіцієнта платоспроможності для кредитних спілок, окрім об'єднаних кредитних спілок: для першої групи режимів регулювання кредитних спілок не може бути меншим ніж 8 відсотків; для другої групи режимів регулювання кредитних спілок не може бути меншим ніж 7 відсотків; для третьої групи режимів регулювання кредитних спілок не застосовується. Нормативне значення коефіцієнта платоспроможності для об'єднаних кредитних спілок не може бути меншим ніж 8 відсотків.

Норматив платоспроможності повинен виконуватися як до моменту розподілу нерозподіленого доходу на пайові внески, так і після цього моменту.

Ознаками неплатоспроможності можуть бути невиконання кредитною спілкою протягом 30 робочих днів з дня отримання вимоги щодо виконання зобов'язань 10 і більше відсотків суми своїх прострочених зобов'язань або перевищення збитків на 25 відсотків суми резервного капіталу, обов'язкових пайових внесків та обов'язкових цільових внесків у додатковий капітал.

3. За внутрішніми положеннями кредитної спілки формується резервний капітал до моменту досягнення ним не менше як 15 відсотків від суми активів, зважених на ризик кредитної спілки. Кредитна спілка має право спрямовувати на формування резервного капіталу частину доходу більшу, ніж передбачена графіком формування резервного капіталу.

4. Кредитна спілка може здійснювати розподіл доходу на додаткові пайові внески протягом року або розподіляти нерозподілений дохід за підсумками фінансового року на пайові внески лише за умови досягнення нормативів достатності капіталу, коефіцієнта платоспроможності, за умови дотримання нормативу прибутковості та графіка формування резервного капіталу.

Контроль за дотриманням нормативів 1, 2 здійснюється щоденно на початок робочого дня.

Згідно із [199] встановлені такі нормативи якості активів:

1. Загальна сума заборгованості за простроченими, неповерненими, безнадійними та продовженими (продлонгованими) кредитами не має перевищувати 100 відсотків від суми регулятивного капіталу (власних коштів).

2. Відношення загальної суми заборгованості за простроченими, неповерненими, безнадійними та продовженими (продлонгованими) кредитами, не перекритої сформованим резервом забезпечення покриття втрат від неповернених позичок, до загальної суми заборгованості за наданими кредитами для кредитних спілок, окрім об'єднаних кредитних спілок: для першої групи режимів регулювання кредитних

спілок не може перевищувати 8 відсотків; для другої групи режимів регулювання кредитних спілок та для об'єднаних кредитних спілок не може перевищувати 10 відсотків; для третьої групи режимів регулювання кредитних спілок не може перевищувати 12 відсотків.

3. Загальна сума залучених внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки та інших зобов'язань кредитної спілки, за якими нараховуються проценти, не має перевищувати суму продуктивних активів.

Для третьої групи режимів регулювання кредитних спілок цей норматив не застосовується.

4. Сума залишку за наданими кредитами членам кредитної спілки не може бути меншою ніж 60 відсотків від суми активів збільшених на суму фактично сформованого резерву забезпечення покриття втрат від неповернених позичок. Для об'єднаних кредитних спілок цей норматив не застосовується.

5. Кредитна спілка не має права здійснювати залучення коштів від членів кредитної спілки у разі наявності у неї співвідношення більшого ніж 100 відсотків сум нарахованих процентів за внесками (вкладами) членів кредитної спілки на депозитні рахунки та розподіленого доходу на додаткові пайові внески до суми нарахованих доходів за кредитами, наданими членам кредитної спілки. Для третьої групи режимів регулювання кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок цей норматив не застосовується.

Встановлені такі нормативи ризиковості операцій:

1. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20 відсотків від капіталу кредитної спілки.

2. Максимальний залишок за наданими кредитами одного члена кредитної спілки, окрім об'єднаної кредитної спілки, не може перевищувати 25 відсотків від капіталу кредитної спілки. Максимальний залишок за наданими кредитами одного члена об'єднаної кредитної спілки не може перевищувати 30 відсотків від капіталу об'єднаної кредитної спілки.

3. Загальна сума заборгованості за кредитами, що пов'язані з великими ризиками, не має перевищувати 500 відсотків капіталу кредитної спілки.

4. Загальна сума залучених на договірних умовах кредитів банків, кредитів об'єднаної кредитної спілки, грошових коштів інших установ та організацій не може перевищувати 50 % вартості загальних зобов'язань та капіталу кредитної спілки на момент залучення.

5. Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не повинні бути більше 10 % від загальних зобов'язань кредитної спілки.

6. Загальна сума внесків кредитної спілки до капіталу об'єднаної кредитної спілки, внесків до капіталу кооперативного банку, внесків до капіталу бюро кредитних історій (юридичної особи, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію) та грошових коштів, розміщених у державних цінних паперах, не може перевищувати 60 відсотків від капіталу кредитної спілки. Контроль за дотриманням цього нормативу здійснюється на момент здійснення інвестицій.

7. Сума залишку зобов'язань членів кредитної спілки, окрім об'єднаної кредитної спілки, перед третіми особами, за якими кредитна спілка виступає поручителем, не може перевищувати суму регулятивного капіталу (власних коштів). Контроль за дотриманням цього нормативу здійснюється на момент здійснення операції.

Контроль за дотриманням нормативів 1, 2, 3, 5 здійснюється щоденно на початок робочого дня.

Для забезпечення фінансової стабільності необхідно постійно стежити за фінансовим станом кредитної спілки, оперативно реагувати на зміни, вивчати їх закономірність і причини відхилення від критичної межі задовільної оцінки за вищеназваними ознаками фінансової стабільності, вживати заходи щодо підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності.

5.2. Іноземний досвід управління ризиком у кредитних спілках

На управлінні ризиками вже давно критично фокусуються організації всього сектору фінансових послуг. Однак традиційні підходи до управління ризиками важко справляються з виникаючими ризиками, з якими стикаються компанії. Це особливо актуально для закордонних кредитних спілок. Прикладом огляду закордонного досвіду було обрано кредитні спілки Канади, оскільки ця країна має достатньо розвинуту галузь кредитних спілок на ринку фінансових послуг. Окрім боротьби з наслідками глобальної економічної кризи, ці організації повинні боротися із зростанням скіммінгу (зчитування інформації) з платіжних карт, управляти складними трансформаціями фінансової системи.

Кредитні спілки зіткнулися з ризиками, що знаходяться за межами відомих категорій: кредитний ризик, ризик ліквідності та процентний ризик. З прискоренням консолідації фінансового сектору, зростають ринковий і стратегічний ризики. Жорсткість регуляторного середовища сприяє підвищенню регулятивного ризику, в той час як відбувається скорочення штатів працівників та спостерігається дефіцит фахових співробітників.

Ризик шахрайства знаходиться на підйомі, особливо у зв'язку з явищем скіммінгу [301] з платіжних карток. Необхідність залучення нового персоналу, впровадження нових продуктів і нових технологій підвищує операційні ризики, у тому числі ризик інформаційних технологій (ІТ). З цих викликів виникає потенціал для великих можливостей. Стратегічне управління ризиками може допомогти кредитним спілкам пом'якшити недолік ризику часу та забезпечити вигоди від його зростання.

Нещодавно проведено обстеження практики управління експлуатаційними ризиками у 35 канадських кредитних спілках. Метою було краще зрозуміти ключові ризики, з якими зустрічаються кредитні спілки і оцінити, наскільки добре підготовлені організації до цих ризиків з урахуванням мінливих ринкових умов [310].

У даному звіті представлено висновки про поточний стан управління ризиками у кредитних спілках, і як провідна організація може взяти на себе ризиково орієнтований підхід до позиціонування себе на успіх у майбутньому.

Протягом багатьох років, ризик був визначений як обсяг можливих втрат, які можуть бути викликані несприятливими подіями. Згідно з цим визначенням, абсолютний ризик може призвести до погіршення активів та/або ринкової ситуації конкретної кредитної спілки.

Хоча це визначення справедливо для деяких видів ризику (наприклад, неправдивості фінансової звітності або невиконання галузевих нормативів), є й зворотний бік ризику, який часто залишається недослідженим. По суті, деякі види ризику – наприклад, пов'язані зі злиттями й поглинаннями, розробкою продуктів або прийняття нових бізнес-моделей - дійсно можуть надати додаткові фінансові переваги в разі їх повної обробки. З ризиком настає і перспектива, і при якісному управлінні потенційне зростання ризику може бути використане для зміцнення ефективності бізнесу.

Найуспішніші компанії визнають ризики необхідною умовою ведення бізнесу й активно беруть участь у їх вирішенні. Ті, хто робить це в контексті програми формального управління ризиками підприємства (ERM) [317] отримують можливості з посилення попередження, виявлення і коректування ризиків. Забезпечуючи розподілення ризиків по всьому підприємству, поліпшується здатність стратегічно реагувати на зміни ризику за сценаріями зростання та спаду. Цим пояснюється постійне зростання важливості управління ризиками кредитними спілками Канади.

Кожна кредитна спілка, яка брала участь у опитуванні погодилась з тим, що управління ризиками стало більш пріоритетним у порівнянні з минулими роками. Три основні чинники впливають на цю тенденцію: зростання очікувань правління Спілки, збільшення нормативних очікувань і поточних економічних умов. Правління кредитних спілок і регулюючі органи очікують ймовірного збільшення потрясінь на фінансовому ринку та дій кредитних спілок щодо цих потрясінь.

Приблизно 23% респондентів кредитних спілок відзначили зростаючу роль управління ризиками, та його важливість для забезпечення конкурентних переваг своєї організації. Більш того, управління ризиками наближається до оборонної стратегії організації, спрямованої на мінімізацію потрясінь, помилок або шахрайств, деякі з кредитних спілок використовують методи управління ризиками для підвищення ефективності прийняття організаційних рішень.

Розширюючи цей підхід, компанії можуть побудувати концептуальні засади становлення підприємствами "інтелектуального ризику" [317]. Організації інтелектуального ризику роблять більше, ніж врахування можливостей втрат або збитків, які можуть спричинити за собою ризики. Вони також розуміють, що зростання результативності кредитної діяльності можливе за рахунок впровадження нових продуктів, виходу на зовнішні ринки або здобутки конкурентів, що

може нести істотні ризики та водночас призводити до виникнення вигідних можливостей. Прийнявши більш широке визначення ризику, організації інтелектуального ризику стають більш здатними зважувати ризики і переваги від їх вирішення, щоб бути більш поінформованими та швидше здійснювати стратегічний вибір.

Сектор фінансових послуг розуміє необхідність управління ризиками. Ринковий ризик, кредитний ризик і операційний, ризик ліквідності і ризик контрагентів, з якими стикаються фінансові організації, є різноманітними і відомими. Однак, в останні роки, нові категорії ризику породжують все більш складні підґрунтя управління ризиками для кредитних спілок.

На перший план перейшли ІТ – ризики, виходячи з небезпек, таких як електронне шпигунство, шкідливі програми, хакерство і загрози внутрішньої безпеки, але також включає в себе і ризики системних та технологічних обмежень.

Трансформації основних банківських систем часто стикаються з не надійною міграцією даних, користувачами, які спираються у своїх діях на непрозорі процеси або невиконанням вимог до фінансової звітності. Крім того, ризик шахрайства продовжує зростати у зв'язку зі скіммінговою діяльністю щодо платіжних карток, крадіжками особистих даних і кредитними шахрайствами.

Для розуміння, як ризикове середовище розвивається для кредитних спілок, в опитуванні учасникам було запропоновано вказати райони, де вони розраховують на досвід збільшення, зменшення або незмінності ризиків. Їхні відповіді вказують на змішані перспективи ризику навколишнього середовища.

В умовах тривалого спаду, та незначного попереднього економічного поліпшення, респонденти очікують зростання кредитного ризику. Більшість кредитних спілок вже відчули значне зростання неефективних кредитів, в поєднанні з більш жорсткими умовами регулюючого нагляду за кредитними портфелями. Ця тенденція простежується у кредитних спілках, що розширяють джерела інформації в оцінці своїх кредитних заявок. Кредитні портфелі також можуть вимагати більш інтенсивного моніторингу за погіршенням якості кредитів, пов'язаних з правопорушеннями та/або концентрацією ризику. Адаптація до цих зрушень не буде значною дією для кредитних спілок, чиї оперативні бюджети вже більш обмежені, ніж у більшості їх конкурентів у промисловій галузі.

Незважаючи на труднощі, кредитні спілки повинні шукати шляхи підвищення результативності їх програм управління ризиками, щоб компенсувати кредитний ризик, беручи участь у заходах, таких як аналітика ризиків та кількісна оцінка звітності і портфеля ризику, моніторинг ризику, порівняння з можливими межами ризику, поліпшення моделей прогнозування і зміцнення політики управління ризиками.

Ризик шахрайства також є актуальним, у 94% кредитних спілок повідомляють про збільшення скіммінгу платіжних карток: втрати кредитних спілок від скіммінгу зросли на 9,3% з 2007 по 2008 рр., по-

страждали більше 6000 членів кредитних спілок [345]. Не можливо повністю уникнути втрат від шахрайства, однак кредитні спілки можуть мінімізувати ризик шляхом підвищення управління ризиками, контролю безпеки та регулярного аудиту.

Співробітники та члени спілки також повинні бути інформовані про важливість захисту конфіденційної інформації. Щоб приймати результативні рішення щодо зменшення ризику шахрайства, у всіх галузях фінансових послуг має відбуватись обмін інформацією. Кредитні спілки та інші зацікавлені організації повинні працювати разом, щоб створювати єдину базу інформації щодо шахрайств і виявляти порушників. Фрагментарний підхід кредитних спілок, що діють в ізоляції, не може надати тих результатів, що можливі при координації зусиль.

У зв'язку з цим поширення нормативних вимог щодо кредитних спілок повинно супроводжуватись вивченням нових способів інтеграції їх відповідності з функціями підрозділів в рамках всього підприємства.

Щоб уникнути ринкових потрясінь подібних до тих, що нещодавно пережили у період економічної кризи, регулятори вимагають підвищення прозорості фінансових інструментів, більш значущого розкриття правління спілок і більшої уваги до структури управління ліквідністю. У світлі останніх подій фінансового ринку аналіз має відбуватись на основі достатності та відповідності умов Стандартам бухгалтерського обліку, Угоді Базель II і Білль Канади C-10.

Додаткові законодавчі зрушення включають перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ), гармонізації податку з продажу послуг, збільшення захисту прав споживачів і вивчення ролі зборів, що пов'язані з обміном валюти кредитної картки. Останні події можуть привести до більш жорсткого контролю з боку Управління нагляду за фінансовими установами (OSFI) і значного розширення відповідності вимогам управління ризиками.

У зв'язку з поширенням нормативних вимог кредитні спілки повинні вивчити способи інтеграції їх відповідності функціям в середині організації. За рахунок централізації управління ризиками та звітності, кредитні спілки можуть усунути дублювання діяльності та досягнення багатосторонньої оцінки ризиків. З іншого боку, вони повинні також оцінити можливості зростання ризиків, притаманні цим нормативним змінам. Кредитні спілки, які можуть поліпшити показники ефективності через злиття та поглинання, та відокремлюватимуть себе від банків, підтримуючи свій бренд, швидше за все й надалі будуть ефективними.

Враховуючи зростаючу залежність від технологічних систем, очікується зростання і ІТ-ризиків. Галузі, що викликають найбільшу стурбованість, включають ризик простоїв системи, які можуть вплинути на ключові бізнес-процеси або стати загрозою зриву виходу нових продуктів або послуг на ринок через обмеження технології. Інші ІТ-ризики виникають з труднощів довкола достовірності даних, ємності, небезпеки випадкового або навмисного витоків конфіденційної інформації. Більш того, ефективне управління ризиками спирається на надійну ін-

фраструктуру технологій, тому кредитні спілки повинні оновити свій технологічний потенціал в самому найближчому майбутньому.

Реалізація основних технологій дозволить позбавитися від власного переліку ризиків кредитних спілок – починаючи від невдалого перетворення даних або невиконання вимог до фінансової звітності чи проблеми міграції даних про клієнтів спілки. Перш ніж приступити до перетворення, важливо переконатися, що довгострокові вигоди переважають короткострокові проблеми.

У певному сенсі, кредитні спілки вже визнають цей імператив. Респонденти вказали, що вони планують змінити свою ІТ-політику і процедури підвищення можливостей аварійного відновлення ІТ інформації, поліпшення систем і засобів контролю доступу до даних, проводити внутрішні чи зовнішні тестування можливостей проникнення («етичного злому»).

Для результативного реагування, кредитні спілки повинні оперативно вирішувати ризики на трьох рівнях установи:

управління ризиками, зокрема, стратегічний нагляд за прийняттям рішень і ризиків правлінням спілки;

інфраструктура та управління ризиками, у тому числі розробка, впровадження та забезпечення функціонування ефективної програми подолання ризиків, що має здійснюватись виконавчим керівництвом;

ризик власності, зокрема, виявлення, вимірювання, моніторинг та звітність за конкретними ризиками, виконується підрозділами спілки.

Для забезпечення стратегічного підходу до управління ризиками весь діапазон ризиків, з якими стикаються кредитні спілки, повинен інтегруватися в усіх видах фінансової діяльності в масштабі організації на основі системного підходу.

У разі розрізненості управління ризиками, у кредитній спілці може виявитися дублюванням зусиль, спрямованих на витрати, пов'язані з відсутністю можливості чітко визначити недоліки в управлінні ризиками. З цих причин для кредитних спілок актуалізується прийняття в масштабах установи підходів до управління ризиками. Система управління ризиками (ERM) забезпечує спільну нормативну базу та ставлення співробітників кредитної спілки до визначення та управління ризиками. Визначаючи загальні методології оцінки ризиків, термінологію і метрику, кредитні спілки можуть забезпечити послідовне управління ризиками та звітністю на консолідованій основі. Вони можуть також поліпшити корпоративне управління за рахунок зниження ризиків неочікуваних операційних і фінансових явищ. Фінансові установи, що регулюються OSFI, зобов'язані мати програму функціонування ERM на місці.

Переглянувши профілі ризиків фінансової установи, менеджери можуть приймати більш обґрунтовані рішення, які беруть до уваги наявність різнобічних залежностей між ризиками. У результаті, ERM є загальним підходом для установ, що прагнуть визначити, як отримати вигоду із зростання ризику. Як тільки кредитна спілка ви-

знає нові можливості, ERM може сприяти оцінці ймовірності успіху. Ця структура існує і для визначення пріоритетності ризиків, підвищення ймовірності досягнення бізнес-цілей і вносить вклад в організаційну впевненість, підзвітність та прозорість діяльності кредитних спілок. Вона може допомогти у покращенні функції управління ризиками, забезпечуючи прийняття безперервного процесу оцінки ризиків, яка вирівнює усі бізнес-одиниці, включає в себе перерозподіл ресурсів у ті структурні одиниці спілки, де вони найбільше потрібні.

Більшість кредитних спілок здійснюють підзвітність правлінню через формальний процес і через спеціальну звітність, ними надається інформація з аудиту та внутрішньої звітності. Враховуючи відповідальність правління за управління ризиками, ці тенденції є надзвичайно позитивним. Однак, існують і можливості для подальшого удосконалення. З метою наступного зміцнення наглядової ради, кредитні спілки можуть: залучати членів ради для чіткого визначення схильності установи до ризику; адаптувати ефективні приклади управління ризиками; інтегрувати управління ризиками в процес стратегічного планування, присвоївши йому еквівалентний обсяг серед інших заходів з планування; збалансувати звітність і зосереджувати її на областях високого ризику; відкрити лінії зв'язку між правлінням та керівниками підрозділів, дозволяючи усну звітність.

Коли правління кредитної спілки, відділ аудиту та інші керівні органи забезпечать прозорість в організаційній практиці управління ризиками, вони зможуть більш ефективно виконувати свої обов'язки. Таким чином, фінансовим установам необхідно використовувати інтелектуальне управління ризиками як засіб зміцнення результативності управління ризиками.

ERM є ефективним підходом для кредитних спілок щодо ідентифікації і отримання вигоди від зростання ризику.

У спробі скоротити простої системи і подолати технологічні обмеження, більшість канадських кредитних спілок почали модернізувати свої системи управління ризиками за прикладом банків. Така модернізація є важливою для установ, чиї системи не мають можливості інтеграції та аналізу даних безпосередньо в них. Перейнявши наступне покоління основних систем управління ризиками від банків, кредитні спілки можуть підвищити ефективність роботи, підтримувати нові продукти і фінансові послуги та підвищувати нормативні вимоги до діяльності.

Незважаючи на діяльність щодо модернізації, до системи перетворення не слід ставитися необачно. Для уникнення затримок, перевитрат коштів і потенційних помилок перетворення, кредитні спілки повинні вживати заходів щодо [345]: оцінки конкурентного середовища; розуміння переваг для бізнесу, перетворення та оцінки потенційного впливу на існуючі бізнес-процеси; розробки ефективної моделі зміцнення бізнесу; отримання дострокового капіталу з боку ключових зацікавлених сторін бізнесу; інвестицій в ресурси і підтримку, необхідну для ефективного виконання і здійснення діяльності з управління ризиками; вивчити досвід інших кредитних спілок щодо перетворення системи управління ризиками відповідно до банків.

У спробі скоротити перерви системи і подолати технологічні обмеження, більшість канадських кредитних спілок почали модернізувати свої системи подібно до банківських.

Окрім удосконалення технологій і сприяння створенню більш надійної системи управління ризиками, існує і третій елемент, необхідний для довгострокового успіху: управління талановитими співробітниками. При старінні населення, брак таланту визначається практично у всіх секторах – у тому числі фінансових послуг. Ця тенденція вимагає від кредитних спілок займатися більш прогресивним плануванням робочої сили. Кредитні спілки повинні оперативніше реагувати, ніж їх конкуренти, на нові можливості з управління кадровими ресурсами.

Враховуючи підвищення впливу ризику шахрайства та певну стурбованість щодо ефективності управління цим ризиком, кредитні спілки повинні негайно активізуватися щодо зміцнення своєї політики і процедур, пов'язаних з ризиками шахрайства. Такі дії матимуть важливе значення з точки зору регулювання, враховуючи обов'язок протидіяти легалізації відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом.

З метою обмеження ризику шахрайства, кредитні спілки можуть здійснювати:

- огляд безпеки даних та конфіденційності в галузі ІТ і операційного середовища з метою обмеження можливих порушень;

- убезпечення від внутрішнього шахрайства шляхом проведення заснованого на оцінці ризику внутрішнього аудиту для забезпечення процедури і механізмів контролю, приведених у відповідність до нормативних актів та передового галузевого досвіду;

- аутсорсинг, консультативну підтримку в судах або при розслідуванні подій, відстеження активів і відновлення їх при необхідності;

- співпраця на галузевому рівні для боротьби зі скімінгом платіжних карток, більш відкритий обмін інформацією між кредитними спілками з питань шахрайства;

- розробку етичних стандартів та кодексу поведінки для чіткого визначення очікуваних стандартів поведінки, забезпечення можливостей повідомлення про шахрайства, і загальну підтримку високої корпоративної культури.

Підготовка до ризиків шляхом створення результативних процесів управління ризиками є більш дієвою, ніж захист від ризику шахрайства після його настання.

Кредитні спілки мають планувати свою участь у різних заходах покращення управління бізнес-ризиками. Вони включають поліпшення інформаційних можливостей систем звітності, введення програм з поліпшення компетенцій співробітників та/або участі у зниженні експлуатаційних витрат. Кредитні спілки планують також провести аут-

сорсинг з метою покращення управління бізнес-ризиками. Аутсорсинг є постійною тенденцією в індустрії кредитних спілок і, у багатьох відношеннях, побічним продуктом необхідності досягнення ефекту масштабу для підтримки конкурентоспроможності. Тому кредитні спілки все частіше здійснюють аутсорсинг, і він функціонує як чинник, що сприяє консолідації галузі та поліпшенню співвідношення вартості витрат цих фінансових установ.

Аутсорсинг може мати свої власні ризики. Щоб їх зменшити, кредитні спілки повинні:

- оцінювати та узгоджувати стратегічні цілі з обраним аутсорсером;
- розробити результативний бізнес-план, який включав би різні витрати, вигоди і ризики, пов'язані з аутсорсингом;
- розробити параметри визначення показників успіху проекту;
- залучати всі зацікавлені сторони якомога раніше, щоб отримати конкурентні переваги у галузі надання фінансових послуг;
- убезпечити обережний перехід до забезпечення споживачам фінансових послуг отримання необхідної їм підтримки;
- створити формальні процедури, передбачені угодами для забезпечення чітких механізмів контролю за виконанням послуг контрагентами.

Треба відзначити, що аутсорсинг може надати конкурентні переваги, оскільки кредитні спілки, уточнюючи компетентність аутсорсерів можуть набути унікальних можливостей фінансового зросту швидше і більш ефективно, ніж їх менш підготовлені конкуренти.

З моменту початку управління кредитними спілками переліком своїх ризиків фінансової діяльності, вони можуть очікувати реалізацію певного переліку переваг. Переглянувши загальне визначення ризику, вони можуть забезпечити послідовне застосування практики управління ризиками у фінансовій установі. Призначивши чіткий розподіл ролей та обов'язків, вони забезпечують управління ризиками, що розглядається цілісно з можливістю легкої ідентифікації і зниження недоліків у їх діяльності. До створення загальної інфраструктури, вони можуть краще підтримувати бізнес-підрозділи щодо виконання ними функцій управління ризиками. У результаті, правління, комітети з аудиту, кредиту, підрозділи спілок та інші зацікавлені сторони отримують прозорість, у наслідку чого вони зможуть оцінити адекватність практики управління ризиками у фінансовій установі.

Такий формальний підхід до управління ризиками кредитних спілок є перспективним, він спрямований на покращення визначення взаємодії між різними ризиками. Він також пропонує кредитним спілкам встановити чіткий зв'язок між їх ризик-менеджментом та особами, що мають його здійснювати. У результаті, спілки отримують можливість не тільки пом'якшити недолік ризику, але й отримати зростання фінансових позицій за рахунок ризику.

Висновки за розділом 5

Подальший розвиток системи кредитної кооперації потребує забезпечення надійної роботи кредитних спілок та підвищення результативності їх програм управління ризиками. Для ефективного функціонування кредитної спілки та використання у прибутковому плані фінансових інструментів, необхідно всебічно оцінювати можливі ризики та використовувати закордонний позитивний досвід щодо управління ризиками.

Посилення інституційної спроможності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг забезпечить належний нагляд за діяльністю кредитних спілок. Запровадження пруденційного нагляду за їх діяльністю на основі системи оцінки ризиків, забезпечення належного рівня капіталізації кредитних спілок та гарантування вкладів їх членів надасть можливість підвищити рівень ефективності діяльності кредитної спілки.

Результативним засобом розв'язання проблеми розвитку системи кредитної кооперації є створення повного переліку ризиків з точки зору кредитної спілки, забезпечення послідовного застосування практики управління ризиками у фінансовій установі. При цьому, кредитні спілки повинні вирішувати питання ризику на трьох рівнях організації управління ризиками: стратегічний нагляд за прийняття рішень; розробка, впровадження та забезпечення функціонування ефективної програми ризику; виявлення, вимірювання, моніторинг та звітність за конкретними ризиками.

Подальша діяльність кредитних спілок повинна супроводжуватися посиленням відповідальності членів органів управління за результатами їх діяльності, підвищенням рівня капіталізації, платоспроможності та ліквідності з метою забезпечення високого рівня надійності.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку системи кредитної кооперації повинно бути забезпечення кредитними спілками на належному рівні системи внутрішнього контролю за ризиками, відкритості та достовірності інформації, а також якісного управління кредитною спілкою.

ВИСНОВКИ

Розроблення ефективного механізму управління ринками фінансових послуг потребує врахування ризиків, до яких є вразливими суб'єкти сектору банківських послуг, страхового ринку, іпотечного кредитування та системи недержавного пенсійного забезпечення. Окремою загрозою на фоні фінансових, організаційних, правових проблем функціонування ринків фінансових послуг постає проблема використання фінансової системи для цілей легалізації доходів, або фінансування тероризму. З урахуванням уваги світової спільноти до цієї проблеми та вагомості негативних наслідків, що спричиняє легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, формування системного підходу до управління усіма ризиками ринків фінансових послуг, а не їх окремими видами, безумовно є актуальним. Розв'язання означеної проблеми неможливе без розбудови теоретико-методичних засад розвитку системи управління ризиками ринків фінансових послуг.

Результати вирішення завдань щодо вирішення зазначених проблем дозволяють зробити такі висновки.

1. Вивчення особливостей побудови системи управління ризиками страхового ринку на базі впровадження пруденційного регулювання страхової галузі дозволило обґрунтувати, що негативні макроекономічні тенденції в Україні є фундаментальними факторами підвищення ризиків всього фінансового сектору. До основних ризиків діяльності страховика високорівневої класифікації належить кредитний, ринковий, страховий (технічний), операційний ризик, ризик ліквідності та управління, а особливості причинно-наслідкових їх зв'язків із системним ризиком полягають у тому, що вони, як правило, виникають протягом більш тривалого часу, ніж у інших сферах фінансової діяльності. У результаті побудови ієрархічної моделі запровадження пруденційного нагляду за страховою діяльністю на основі оцінки ризиків в Україні визначено, що пріоритетними завданнями є вдосконалення нормативно-правових актів, розробка стандартів у сфері ризик-менеджменту для страхових компаній, побудова системи моніторингу страхової діяльності, зокрема, розробка методичних підходів з оцінювання ризиків діяльності страховиків, стійкості ринку страхування, удосконалення тестів раннього попередження.

2. Через дослідження структури активів та динаміки дохідності, а також ризику витрат системи недержавного пенсійного забезпечення встановлено, що існуючі обмеження щодо інвестування знижують ефективність діяльності пенсійних схем та посилюють ризики діяльності, зокрема кредитний ризик та ризик недостатньої диверсифікації вкладень. Визначено неефективність діяльності суб'єктів НПЗ через значну (33%) частку витрат на обслуговування фонду порівняно з інвестиційним доходом, що загрожує зниженням рівня пенсійних виплат учасникам.

Доведено, що процес управління розвитком системи недержавного пенсійного забезпечення має базуватися на кластерному підході, використання якого дозволяє сформувати найменш ризиковий з огляду на захист прав споживачів його послуг кластер суб'єктів ринків фінансових послуг (НПФ, страхових компаній, банків та суб'єктів підприємництва), взаємодія яких викликає синергійний ефект щодо фінансових можливостей учасників кластера та сприяє збільшенню рівня їх зацікавленості у залученні інвестицій. Реалізація потенційного кластера суб'єктів НПЗ, де ядром є НПФ, надає істотні переваги суб'єктами підприємництва на ринку фінансових послуг при формуванні напрямів фінансової стратегії їх недержавного пенсійного забезпечення.

3. Виявлено, що сучасний стан банківського ризик-менеджменту в Україні, і особливо його стратегічної складової, не відповідає вимогам теперішнього часу, оскільки переважна більшість вітчизняних банків знаходяться у кризовій ситуації саме через відсутність системи стратегічного управління ризиками і продовжують свою діяльність лише завдяки суттєвій підтримці держави і Національного банку України. До основних напрямків розвитку стратегічного банківського ризик-менеджменту віднесено: створення незалежних організацій та розвиток їх мережі, які були б спроможні здійснювати об'єктивну оцінку надійності партнерів банку; забезпечення належного контролю щодо упередження випадків банківського шахрайства, легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму; забезпечення цілеспрямованості діяльності банків на оптимізацію співвідношення між дохідністю і ризиком, диверсифікацію, підвищення рейтингу та корпоративної вартості; постійне вдосконалення внутрішньобанківського аудиту, забезпечення його відносної незалежності та доступу до банківської інформації, необхідної для адекватної оцінки ризиків.

4. Доведено, що особливістю проектного фінансування є те, що погашення заборгованості передбачається за рахунок грошових коштів, що у майбутньому буде регенерувати сам інвестиційний проект. Тобто, проектне фінансування більшою мірою залежить від майбутнього розвитку інвестиційного проекту та точності, глибини й адекватності прогнозування майбутнього фінансового стану позичальника. Тому, у межах аналізу кредитоспроможності та платоспроможності позичальника запропоновано розраховувати фінансові показники не лише на основі даних фінансової звітності минулих періодів, а й на основі прогнозованої динаміки показників фінансової звітності суб'єкта підприємництва, що вдається до означеної форми кредитування.

5. Структурування основних фінансових ризиків іпотечного кредитування дозволило встановити, що їх прийняття та управління ними є запорукою успішного функціонування кредитних установ, що надають довгострокові іпотечні позики. При цьому важливим є врахування особливих умов України, які пов'язані з формуванням законодавчої бази іпотечного кредитування, а також із становленням банківської си-

стеми, яка має незначний практичний досвід управління іпотечними ризиками. Доведено, що удосконалення механізму захисту вимог інвесторів структурованих іпотечних облігацій має базуватися на залученні банку як первинного кредитора, тобто нижчий клас структурованих іпотечних облігацій Державної іпотечної установи (ДІУ) розміщується не серед інвесторів фондового ринку, а серед банків, за рахунок іпотечних активів яких сформовано відповідне іпотечне покриття. Кожен з цих банків викупує частину нижчого класу структурованих іпотечних облігацій ДІУ відповідно до частки переданих ним іпотечних активів до іпотечного покриття. Запропонований механізм створює своєрідний “баласт” для ризиків інвесторів, адже у разі погіршення якості іпотечного покриття через виникнення проблем з іпотечним активом, права вимоги за яким передані ДІУ відповідним банком, навантаження переноситься на структуровані іпотечні облігації нижчого класу, що належать цьому банку.

6. Вивчення місця та ролі ризиків легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі управління ризиками ринків фінансових послуг дозволило обґрунтувати доцільність інтеграції до неї підсистеми фінансового моніторингу. Систематизація ризиків ринків фінансових послуг та включення до системи ризиків ринків фінансових послуг ризику легалізації сприятиме запровадженню системного підходу до управління ризиками ринків фінансових послуг, завдяки якому можливе досягнення синергійного ефекту при функціонуванні підсистем управління ризиками і, відповідно, зниження ризиків і підвищення ефективності функціонування ринків фінансових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналіз банківської діяльності : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко [та ін.]; за ред. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2006. – 600 с.
2. Ансофф І. Обзор моделей стратегического поведения / И. Ансофф [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_17/article_121/.
3. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – М. : Наука, 1990. – С. 21.
4. Ачкасова С. А. Реформування системи пенсійного страхування в Україні та визначення ролі фінансових консультантів / С. А. Ачкасова, Є. О. Малишко // Зб. наук. праць: Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – Х. : Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ. – 2012. – №2 (13). – С. 303–310.
5. Бажанов О. Є. Фінансові аспекти функціонування Державної іпотечної установи в Україні / О. Є. Бажанов // Вісник Київського національного університету ім.Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2006. – № 83. – С. 37–41.
6. Базадзе К. М. Перспективні види інноваційних послуг банків / К. М. Базадзе // Вісник Університету Банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2(14). – С. 220.
7. Банк майбутнього – це симбіоз ІТ-компанії, маркетингового агентства і команди ризик-менеджерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finagent.com.ua/uk/news/130>.
8. Банковский надзор: европейский опыт и российская практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ecb.int/press/pr/date/2005/html/bankingsupervisioneurussia2005ru.pdf>.
9. Барановський О. Сьогодення світового ринку банківських послуг / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2012. – № 4. – С. 18.
10. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О. І. Барановський. – К., 2000. – 36 с.
11. Башлай С. В. Роль банківської системи в розвитку фінансового ринку України / С. В. Башлай, О. В. Шумкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2006. – № 15. – С. 23.
12. Берегова Г. С. Методи аналізу кредитного ризику та побудова моделі оцінки кредитоспроможності позичальника / Г. С. Берегова, Л. А. Лабецька // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С.113–122.
13. Бідюк П. І. Класифікація та методи математичного опису банківських ризиків / П. І. Бідюк // Проблеми управління та інформатики. – 2009. – № 1. – С. 92–105.
14. Бідюк П. І. Порівняльний аналіз характеристик моделей оцінювання ризиків кредитування / П. І. Бідюк, Н. В. Кузнєцова // Вестник Херсонского национального технического университета. – 2010. – № 1(34). – С. 52–62.
15. Благодир Я. Я. Управління кредитними ризиками на основі удо-

сконалення їх оцінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Я. Я. Благодир. – К., 2006. – 20 с.

16. Бобиль В. Д. Трансфертне ціноутворення в системі управлінського обліку сучасного банку / В. Д. Бобиль // Банківська справа. – 2009. – № 5. – С. 38–47.

17. Боронос В. Г. Кредитні ризики та їх наслідки для банківської системи України / В. Г. Боронос, О. О. Влізько // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. – 2010. – № 1. – С. 182–187.

18. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент / Ю. Бригхем, Л. Гапенски; пер. с англ. под ред. В. В. Ковалева. – [в 2-х томах]. – СПб. : Экономическая школа, 2005. – Т. 2. – 668 с.

19. Бригхем Ю. Финансовый менеджмент / Ю. Бригхем, Л. Гапенски; пер. с англ. под ред. В. В. Ковалева. – [в 2-х томах]. – СПб. : Экономическая школа, 2005. – Т. 1. – 497 с.

20. Васюренко О. В. Банківські операції : підручник / О. В. Васюренко. – К. : Знання, 2004. – 396 с.

21. Васюренко О. В. Оптимізація кредитного ризику як невід'ємний елемент банківського менеджменту / О. В. Васюренко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009. – № 1(4). – С. 113–117.

22. Вимоги до організації і функціонування системи управління ризиками у страховика : Розпорядження Нацкофінпослуг (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dfp.gov.ua /217.html?&tx_ttnews\[pointer\]=3&tx_ttnews\[tt_news\]=13128&tx_ttnews\[backPid\]=62&cHash=3fa0b873b5](http://www.dfp.gov.ua /217.html?&tx_ttnews[pointer]=3&tx_ttnews[tt_news]=13128&tx_ttnews[backPid]=62&cHash=3fa0b873b5).

23. Внукова Н. М. Іпотечний ринок: теорія та практика : монографія / Н. М. Внукова, О. Є. Бажанов. – Х. : ІНЖЕК, 2008. – 192 с.

24. Внукова Н. М. Методика оцінки стресостійкості страхових компаній (інших, ніж страхування життя) / Н. М. Внукова, С. А. Ачкасова : Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір. – № 48364, від 18 березня 2013 р.

25. Внукова Н. М. Управління ризиками кредитування в банку [Електронний ресурс] / Н. М. Внукова, А. Ю. Меньшова // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2009. – №1(6). – С. 4. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum /fkd/2009_1/R1/12.pdf.

26. Внукова Н. М. Створення передумов вимірювання ризиків страховика в системі пруденційного нагляду за страховою діяльністю / Н. М. Внукова, О. В. Корват // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер. Економіка. – 2007. – № 94/95. – С. 64–67.

27. Временко Л. В. Напрями вдосконалення системи пруденційного нагляду за страховою діяльністю / Л. В. Временко, О. В. Корват // Міжнародні фінансові та страхові ринки в нових економічних умовах : зб. тез доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. / за заг. ред. В. Д. Базилевича. – К., 2010. – Т. 1. – С. 92–95.

28. Временко Л. В. Пруденційні режими регулювання страхової діяльності: цілі, задачі, інструменти / Л. Временко, О. Корват // Страхова справа. – 2009. – № 1. – С. 60–64.

29. Временко Л. В. Сучасний інструментарій пруденційного нагляду за страховою діяльністю / Л. Временко, О. Корват // Економіка розвитку. – 2009. – № 2. – С. 26–29.

30. Глобальные финансовые реформы: обзор Центра макроэкономических исследований Сбербанка России, июнь 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sbrf.ru/common/img/uploaded/files/pdf/press_center/Review_june_2010_Global_fin_reforms.pdf.
31. Глущенко В. В. Анализ и регулирование деятельности коммерческого банка / В. В. Глущенко // Бизнес Информ, 2006. – № 3. – С. 35–41.
32. Глущенко О. В. Сучасні тенденції розвитку банківських інновацій / О. В. Глущенко, М. М. Ткаченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 1. – С. 9-12.
33. Гнатуш А. К. Реинжиниринг: многое в малом [Электронный ресурс] / А. К. Гнатуш. – Режим доступа : www.citforum.ru.
34. Гонсалес-Парамо Х. М. Роль Центрального банка в управлінні ризиками під час кризи / Х. М. Гонсалес-Парамо // Фінансовий ринок України. – 2009. – № 6(68). – С. 3-7.
35. Гордиенко И. Влияние рисков на украинский страховой рынок / И. Гордиенко, С. Ханин // Insurance TOP. – 2012. – № 3. – С. 14–17.
36. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>.
37. Гриненко Д. О. Сучасні проблеми, що виникають в діяльності комерційних банків, та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / Д. О. Гриненко. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/8_DNI_2009/Economics/43412.doc.htm.
38. Грищенко А. І. Ризик-менеджмент в комерційних банках України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А. І. Грищенко. – К., 2009. – 20 с.
39. Грищенко А. М. Моделювання швидкого зростання банку із стимуляцією процентного ризику методом Монте-Карло / А. М. Грищенко // Вісник НБУ. – 2007. – № 1. – С. 32–35.
40. Грозава К. Метод нагляду за страховими компаніями відповідно до ризиків / К. Грозава // Наук. зап. Нац. ун-ту «Києво-Могилянська Академія». Сер. Екон. науки». – К. : Києво-Могилянська Академія, 2006. – Т. 56 – С. 61–66.
41. Грюнинг Х. Ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Х. Ван Грюнинг, С. Брайович-Братанович. – М. : Весь Мир, 2003. – 304 с.
42. Гупало О. Г. Реалізація пенсійної реформи в Україні: існуючі проблеми та шляхи їх усунення [Електронний ресурс] / О. Г. Гупало, Н. В. Шевчук. – Режим доступа: http://vsve.ho.ua/projects/conf/tom_2.pdf#page=113.
43. Д'яконова І. І. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І. І. Д'яконова. – Суми, 2008. – 36 с.
44. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.
45. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: Инструменты и методы оценки любых активов / А. Дамодаран. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 1341 с.

46. Десятнюк О. Дефініція ризику податкової системи / О. Десятнюк // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 24 – 34.

47. Дзедзик І. Б. Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи / І.Б. Дзедзик // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 109–114.

48. Дмитренко Ю. М. Банківська діяльність як інститут фінансового права / Ю. М. Дмитренко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 188.

49. Доклад по вопросам глобальной финансовой стабильности: аналит. резюме, апрель 2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/GFSR/2009/01/index.htm>.

50. Долінський Л. Моделювання кредитних рейтингів за національною та міжнародною рейтинговими шкалами / Л. Долінський // Вісник НБУ. – 2010. – № 10. – С. 50–54.

51. Достатність капіталу страховиків та ризик-менеджмент // Страхова справа. – 2006. – № 2. – С. 43–46.

52. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2009. – 312 с.

53. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

54. Еркес О. Є. Критерії визначення проблемного банку [Електронний ресурс] / О. Є. Еркес. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2011_31/11_31_08.pdf.

55. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка / Т. Ф. Ефремова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovo.ru/>.

56. Єлейко І. В. Особливості мінімізації кредитного ризику банківської установи [Електронний ресурс] / І. В. Єлейко, О. В. Сідак. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/21_8/150_Jel.pdf.

57. Жаліло Я. А. Макроекономічні ризики для України 2013 [Електронний ресурс] / Я. А. Жаліло. – Режим доступу : risk-management.kiev.ua/wp-content/.../Жалило.pptx.

58. Жарій Я. В. Роль новітніх технологій у діяльності сучасного банку [Електронний ресурс] / Я. В. Жарій, Т. М. Ворох. – Режим доступу : <http://www.stu.cn.ua/media/files/pdf/ekon.pdf>. – Назва з екрана.

59. Забродский В. А. Анализ и предупреждение дестабилизации функционирования предприятия / В. А. Забродский, Т. С. Клебанова, В. И. Скурихин. – К. : Манускрипт, 1994. – 77 с.

60. Загальні вимоги до фінансової звітності : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.accounting-ukraine.kiev.ua/standarti/standart_buhgalterskogo_ucheta_1_obshie_trebovaniya_kfinansovoy_otchetnosti.pdf.

61. Заруцька О. П. Управління ризиками – провідний чинник фінансової стійкості вітчизняних банків / О. П. Заруцька // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 94–105.

62. Индекс инфляции (Украина) 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/infl/>.

63. Инструкция о требованиях к наличию систем управления рисками и внутреннего контроля в страховых (перестраховых) организациях : Постановление Правления Агентства Республики Казахстан по регулированию

ванію и надзору финансового рынка и финансовых организаций от 01.02.2010 г. № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kklife.kz/file/641444810-1266.docx>.

64. Инструкция о требованиях по наличию системы управления рисками на фондовой бирже: Постановление Правления Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций от 30.11.2009 г. № 244 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kase.kz/files/normative_base/post_244.pdf.

65. Іващук О.О. Роль банківської системи в економіці країни / О. О. Іващук // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 6. – С. 296.

66. Камінський А. Ідентифікація, аналіз та управління операційними ризиками в українських банках / А. Камінський // Вісник НБУ. – 2007. – № 10. – С. 7–11.

67. Камінський А. Б. Дослідження інформаційної прозорості недержавних пенсійних фондів України / А. Б. Камінський, Я. В. Ломовацька // Фінанси України – 2011. – № 4. – С. 88–97.

68. Кириленко В. Банківська система: сутність та перспективи розвитку / В. Кириленко // Журнал європейської економіки. – 2010. – Т 9 (№ 3). – С. 373.

69. Кириченко О. А. Банківський менеджмент : підручник / О. А. Кириченко, В. І. Міщенко. – К. : Знання, 2007. – 831 с.

70. Кислинський С. С. Досвід використання інтернету в дистанційному банківському обслуговуванні [Електронний ресурс] / С. С. Кислинський, Я. В. Жарій. – Режим доступу: <http://www.stu.cn.ua/media/files/pdf/ekon.pdf>.

71. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20.

72. Ключові тренди в поведінці споживачів банківських послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations/d._yablonovski_gfk.pdf.

73. Кльоба Л. Г. Оптимізація державного регулювання банківської діяльності / Л. Г. Кльоба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.3. – С. 196.

74. Кльоба Л. Г. Ризик-менеджмент комерційного банку / Л. Г. Кльоба, В. Л. Кльоба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – № 18. – С. 213–222.

75. Кобычева О. С. Понятие банковского проектного финансирования и его классификация / О. С. Кобычева // БизнесИнформ. – 2010. – № 10. – С. 101–108.

76. Коваленко В. В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с.

77. Коваленко В. В. Определение факторов, вызывающих возникновение системных банковских кризисов, и методы их диагностики / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева // Бизнес-Информ. – 2006. – № 9. – С. 24–26.

78. Коваленко В. С. Управління ризиком овердрафту в банку / В. С. Коваленко // Проблеми реформування економіки України : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірант., молод. вчен. – К. : КЕНЦ, 2011. – С. 86–89.

79. Колодієв О. М. Гроші та кредит : конспект лекцій / О. М. Колодієв, О. Р. Яременко. – Х. : ХДЕУ, 2004. – 114 с.

80. Кондратенко Д. В. Регулювання страхової діяльності на основі оцінки ризиків / Д. В. Кондратенко // Препринт. – Х. : ХДТУБА. – 2006. – 19 с.

81. Кондратенко Д. В. Вплив глобальних фінансових реформ на регулювання страхової діяльності / Д. В. Кондратенко, О. В. Корват // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. – 2012. – № 133. – С. 38–40.

82. Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.

83. Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс] : Розпорядженням Держфінпослуг України від 15.07.2010 р. № 585. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/files/fsr_concept_prudential_supervision_n585_15jul2010.pdf.

84. Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/smi/Konts.pdf>.

85. Концепція захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.09.2009 р. №1026-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1026-2009-%F0>.

86. Корват О. В. Формування системи забезпечення пруденційного нагляду за діяльністю зі страхування життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Грошовий обіг, фінанси і кредит» / О. В. Корват. – Х., 2011. – 20 с.

87. Корват О. В. Вибір регуляторних підходів до запобігання неплатоспроможності страховиків / О. В. Корват // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики : ма-ли міжнар. наук.-прак. конф. – Х. : ІНЖЕК, 2011. – С. 215–216.

88. Корват О. В. Діагностичний моніторинг у системі пруденційного нагляду (на прикладі компаній зі страхування життя) / Корват О. В. – Х., 2009. – 22 с. – (Препр. / ХДТУБА).

89. Корват О. В. Ризики діяльності страховика / Корват О. В. – Х., 2008. – 20 с. – (Препр. / ХДТУБА).

90. Корват О. В. Формування системи методичного забезпечення пруденційного нагляду за страховою діяльністю на основі оцінки ризиків / О. В. Корват // Розвиток системи довіри та захисту прав споживачів фінансових послуг : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (30 верес. 2010 р.). – Х. : ХНЕУ, 2010. – С. 48–49.

91. Корнієнко Т. Управління ризиками як складова управління активами і пасивами / Т. Корнієнко // Вісник НБУ. – 2007. – № 5. – С. 28–31.

92. Косова Т. Д. Аналіз банківської діяльності : навч. посіб. / Т. Д. Косова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 235 с.

93. Косова Т. Д. Банківські операції : навч. посіб. / Т. Д. Косова, О. Р. Циганов. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 372 с.

94. Косова Т. Д. Організація і методика економічного аналізу [Електронний ресурс] / Т. Д. Косова. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika/organizatsiya_i_metodika_ekonomich-nogo_analizu_kosova_td.

95. Котлобовский И. Б. Новая система оценки платежеспособности страховых компаний в Евросоюзе и Швейцарии / И. Б. Котлобовский, А. Е. Сметанин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rufaudit.ru/rusauditnews/?r730_page=78&r730_id=1632.

96. Коцовська Р. Р. Банківські операції : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Р. Р. Коцовська, О. П. Павлишин, Л. М. Хміль. – К. : УБС НБУ, Знання, 2010. – 390 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/664386/>.

97. Крейндель В. М. Кто измерит системный риск? [Электронный ресурс] / В. М. Крейндель. – Режим доступа : http://www.ifs.ru/upload/systemicrisk_31july.pdf.

98. Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : УАБС НБУ, 2008. – 89 с.

99. Кузнєцова Н. С. Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування / Н. С. Кузнєцова. – К. : Інтер, 2008. – 528 с.

100. Кулинич І. Н. Підходи до оцінки странового ризику в діяльності комерційного банку / І. Н. Кулинич // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 2. – С. 22–26.

101. Куц О.О. Формування та вибір стратегії інвестиційної діяльності банку на ринку цінних паперів [Електронний ресурс] / О. О. Куц. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_4/344.pdf.

102. Левченко В. П. Діяльність фінансових посередників на ринку фінансових послуг України / В. П. Левченко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 2. – С. 1–5.

103. Леонов Д. А. Регулювання недержавних пенсійних фондів: міжнародні принципи – українські реалії / Д. А. Леонов // Ринок цінних паперів в Україні. – 2008. – № 3–4. – С. 55–80.

104. Литвин З. Деякі аспекти ризиків інвестиційних проектів [Електронний ресурс] / З. Литвин // Економічний аналіз. – 2011. – № 8. – С. 432–434. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2011_8_1/pdf/lytvyn.pdf.

105. Лобозинська С. М. Правове регулювання банківської діяльності в Україні [Електронний ресурс] / С.М. Лобозинська // Науковий вісник НЛТУ. – 2006. – Вип. 16.2. – С. 191. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltn/Lobodzynska_6_2.pdf.

106. Луців Б. Л. Інвестиційний банківський портфель / Б. Л. Луців. – К. : Лібра, 2002. – 192 с.

107. Лямець В. І. Системний аналіз : вступний курс. / В. І. Лямець, А. Д. Тевяшев. – Х. : ХНУРЕ, 2004. – 448 с.

108. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : підручник / Т. В. Майорова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

109. Малахова О. Напрями оптимізації роботи банків щодо управління кредитним ризиком / О. Малахова // Світ фінансів. – 2009. – № 2. – С. 101–112.

110. Малишко Є. О. Особливості фінансових стратегій недержавного пенсійного фонду / Є.О. Малишко // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : зб. мат-в III Всеук. наук.-прак. конф. (м. Ірпінь, 4-5 квітня 2013 р.). – Ірпінь, 2013. – С. 242–244.

111. Малышко Е. О. Негосударственное пенсионное обеспечение как неотъемлемая часть рынка труда [Электронный ресурс] / Е. О. Малышко // Актуальные теоретические и практические аспекты развития

предприятий различных форм собственности в контексте модернизации экономики : мат-лы III науч.-практ. интернет–конф. (Санкт-Петербург, 27 января 2013 г.). – СПб., 2013. – Режим доступа : http://есо-conf.ru/glavnaya/internetkonferencii_3/.

112. Матвійчук А. В. Знаходження оптимальних моментів переключення між портфелями цінних паперів / А. В. Матвійчук // Вісник ВПІ. – 2003. – №5. – С. 24–31.

113. Меньшова А. Ю. Причини виникнення та шляхи запобігання банкрутства комерційного банку : монографія / А. Ю. Меньшова. – Х. : ХДТУБА, 2008. – 146 с.

114. Метод – инструмент исследования науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://econtool.com/metod-instrument-issledovaniya-nauki.html>

115. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.

116. Методика формування резервів із страхування життя : Розпорядженням Держфінпослуг від 27.01.2004 № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0262-97>.

117. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» від 15.03.2004 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0104500-04>.

118. Методичні рекомендації з підготовки інвестиційних проектів, до реалізації яких залучатимуться іноземні інвестори [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CC0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.loga.gov.ua%2Fnetcat_files%2F4084%2F3388%2Fh_bb07f3cd692b1c3b5114d88daf87cbae&ei=yr8KUbq4Nuil4ASCoYDIDA&usq=AFQjCNEPNvjZ8LVMIBf8HB3UhXXg5JYgA&sig2=WysM9Ic4jf8uSjiZR8Rnew.

119. Методичні рекомендації щодо загальних підходів до застосування страховиками стрес-тестів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 05.12.2006 № 6496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.

120. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : Постанова Правління НБУ від 02 серпня 2004 р. №361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>.

121. Методичні рекомендації щодо планування в банках України заходів на випадок виникнення непередбачених обставин : Постанова Правління Національного банку України від 08.09.2008 р. № 271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.-9247.1&nobreak=1>.

122. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України : Постанова Правління НБУ №460 від 06.08.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/>.

123. Методичні рекомендації щодо розкриття інформації про діяльність страховиків : Розпорядження Держфінпослуг від 13.09.07 р. № 8000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dod_8000.pdf.

124. Методичні рекомендації щодо системи управління та розкриття інформації фінансовими установами : Розпорядження Держфінпослуг від 27.12.2005 р. № 5207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_96/pg_ipnzwy.htm.

125. Методология и опыт прогнозирования российской денежно-банковской системы / О. Д. Говтвань. – М. : МАКС Пресс, 2009. – 360 с.

126. Методология присвоения рейтингов по глобальной шкале [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.moody.com/sites/products/___TopicAttachments/GBRM/SP7485_Glbal%20Bank%20RM_brochure_Ru_final.pdf.

127. Міщенко С. В. Формування ефективності структури фінансового сектору України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Грошовий обіг, фінанси і кредит» / С. В. Міщенко. – К., 2009. – 20 с.

128. Моисеев С. Р. Макропруденциальная политика: цели, инструменты и применение в России / С. Р. Моисеев // Банковское дело. – 2011. – № 3. – С. 34–40.

129. Мордань Є. Ю. Сутність, роль і значення банківської системи на сучасному етапі / Є. Ю. Мордань // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 4. – С. 339.

130. Морозова Т. Ю. Разработка эффективной стратегии банка [Электронный ресурс] / Т. Ю. Морозова // Управление в кредитной организации. – 2011. – № 4. – Режим доступа : http://www.reglament.net/bank/mng/2011_4_article.htm.

131. Мудра Р. Р. Дистанційне обслуговування як стратегія розширення клієнтської бази банків [Електронний ресурс] / Р. Р. Мудра. – Режим доступу : <http://libfor.com/index.php?newsid=1069>.

132. Набок Р. Оцінка процентного ризику торгового портфеля банку з урахуванням вимог Базельського комітету з банківського нагляду / Р. Набок, О. Приходько // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 12. – С. 16–23.

133. Назарова Г. В. Нова пенсійна система в Україні : монографія / Г. В. Назарова, С. Ю. Гончарова, О. О. Тарасенко. – Х. : Ксилон, 2008. – 228 с.

134. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. [Електронний ресурс] / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 532 с. – Режим доступу : http://libfree.com/191552135_finansiregulyuvannya_diyalnosti_rinku_finansovih_poslug.html.

135. Науменкова С. В. Зарубіжний досвід організації систем регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ / С. В. Науменкова // Фінанси України. – 2009. – № 12. – С. 20–27.

136. Науменкова С. В. Недержавне пенсійне забезпечення / С. В. Науменкова. – К. : Знання, 2010. – 66 с.

137. Нечипорук Л. В. Страховий ринок: закономірності становлення та розвитку в умовах глобалізації : монографія / Л. В. Нечипорук. – Х. : Право, 2010. – 280 с.

138. Нікітін А. В. Місце банків України в інфраструктурі ринку фінансових послуг / А. В. Нікітін // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – № 15. – С. 153.

139. Нікіфоров П. Визначення проблемних банків у сучасній практиці банківського нагляду / П. Нікіфоров, Н. Швець // Формування ринкової економіки України. – 2009. – Вип. 19. – С. 96–102.

140. Об утверждении Инструкции о требованиях по наличию системы управления рисками для накопительных пенсионных фондов и организаций, осуществляющих инвестиционное управление пенсионными активами : Постановление Правления Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций от 7.06.2009 г. № 135 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pfbta.kz/ru/system/base/135.doc>.

141. Общий толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tolkslovar.ru>

142. Олійник А. В. Удосконалення механізму протидії банкрутству комерційних банків / А. В. Олійник // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (27–28 жовтня 2011 р.) : у 2 т. / ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми : УАБС НБУ, 2011. – Т. 1. – С. 154–156.

143. Опасности EBITDA [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.texts.com.ua/go/ru/article/ResourceID/7529>.

144. Опешко Н.С. Вплив положень Solvency II на розвиток національного ринку страхових послуг / Н. С. Опешко // Розвиток ринків фінансових послуг в умовах глобалізації : Зб. мат-в Всеукр. наук.-практ. конференції (29 листопада 2012 р.). – Х. : ХНЕУ, ТО Ексклюзив, 2012. – С. 85–87.

145. Опря А. Т. Фінансове право : навч. посіб. / А. Т. Опря. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с. – Режим доступа : <http://readbookz.com/book/59/2344.html>.

146. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи / за ред. В. І. Міщенко, О. І. Кіреєва, М. М. Шаповалова. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97 с.

147. Офіційний сайт Асоціації українських банків. – Режим доступа : <http://aub.org.ua/>.

148. Офіційний сайт Державної іпотечної установи. – Режим доступа : <http://www.ipoteka.gov.ua>.

149. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступа : <http://dfp.gov.ua/>.

150. Офіційний сайт КМУ. – Режим доступа : <http://www.kmu.gov.ua>.

151. Офіційний сайт КУА «Кінто». – Режим доступа : pf.kinto.com/pf/social.html.

152. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступа : <http://www.bank.gov.ua/>.

153. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. – Режим доступа : <http://www.dfp.gov.ua>.

154. Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.uaib.com.ua.

155. Павлов Р. А. Ранняя диагностика банкротства банков : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08. 00. 08 – Гроші, фінанси і кредит [Електронний ресурс] / Р. А. Павлов. – Дніпропетровськ, 2008. – 236 с. – Режим доступа : http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/3206/3/diss_pavlov.pdf.

156. Павлов Р. А. Удосконалення механізму ранньої діагностики банкрутства комерційних банків / Р. А. Павлов, І. В. Зленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / ДНВЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2010. – Т. 30. – С. 241–248.

157. Павлов Р. А. Банкрутство банківських установ та необхідність його ефективного діагностування / Р. А. Павлов // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 198, Т. 3. – С. 618–626.

158. Павлов Р. А. Порівняльна характеристика основних комплексних систем діагностики та прогнозування потенційного банкрутства в банківському секторі національної економіки / Р. А. Павлов // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Вип. 226. – С. 794–798.

159. Павлов Р. А. Рання діагностика банкрутства в системі антикризового регулювання банківського сектору національної економіки / Р. А. Павлов // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 4(70). – С. 107–111.

160. Павлов Р. А. Традиційні підходи щодо діагностики банкрутства банківських установ: характеристика та основні обмеження на використання у вітчизняних умовах / Р. А. Павлов // Схід. – 2007. – № 1. – С. 46–53.

161. Павлов Р. А. Удосконалення механізму ранньої діагностики банкрутства комерційних банків [Електронний ресурс] / Р. А. Павлов, І. В. Зленко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prprbsu/2010_30/10_30_30.pdf.

162. Пантелєєв В. П. Ризик-менеджмент банківського інвестиційного кредитування юридичних осіб [Електронний ресурс] / В. П. Пантелєєв, М. С. Микова // Інноваційна економіка. – 2010. – № 17. – С. 243–248. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2010_3/243.pdf.

163. Пантелєєва Н. М. Тенденції розвитку банківського бізнесу як передумова активізації інноваційної діяльності вітчизняних банків / Н. М. Пантелєєва // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 1(13). – С. 170–177.

164. Парасій-Вергуненко І. М. Аналіз банківської діяльності : навч.-метод. посіб. / І. М. Парасій-Вергуненко. – К. : КНЕУ, 2003. – 347 с.

165. Парасолова С. В. Проблеми оцінки та управління процентним ризиком комерційних банків: актуальні аспекти / С. В. Парасолова // Вісник НБУ. – 2008. – № 9. – С. 36–39.

166. ПАТ КБ «ПриватБанк»: офіційний інтернет-сайт. – Режим доступу : <http://privatbank.ua/>.

167. Пересада А. А. Інвестиційне кредитування : навч. посіб. / А. А. Пересада, Т. В. Майорова. – К. : КНЕУ, 2002. – 272 с.

168. Пересада А. А. Проектне фінансування : підручник / А. А. Пересада, Т. В. Майорова, О. О. Ляхова. – К. : КНЕУ, 2005. – 736 с.

169. Пернарівський О. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2008. – № 10. – С. 26–29.

170. Пернарівський О. В. Оцінка ризику банкрутства банку в умовах фінансової кризи / О. В. Пернарівський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доповідей XI Всеукр. наук.-практ. конф. (30–31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». – Суми, 2008. – Т. 2. – С. 90–92.

171. Пискунов А. Д. Системный риск российского финансового сектора: анализ и методические подходы к количественной оценке [Электронный ресурс] / А. Д. Пискунов. – Режим доступа : <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/kor001/01>.

172. Платонов В. Финансовая стабильность: теоретико-методологический аспект [Электронный ресурс] / В. Платонов. – 2009. – № 1. – С. 44–47. – Режим доступа : www.nbrb.by/bv/narch/438/6.pdf.

173. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / В. Плюта; пер. В. В. Иванова. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 176 с.

174. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T102755.html.

175. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению [Електронний ресурс]. – Вашингтон, округ Колумбия, США: Международный Валютный Фонд, 2007. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.

176. Показатель EBITDA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://afdanalyse.ru/publ/finansovyj_analiz/1/ebitda/15-1-0-61.

177. Політюк Л. Г. Розвиток інтернет-банкінгу як форми вдосконалення дистанційного керування в банківській системі / Л. Г. Політюк, Е. Ю. Маленька // Часопис економічних реформ. – 2011. – №2. – С. 66–68.

178. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1070/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.

179. Поняття методу та методології наукового пізнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://all-filosof.ru/filosofija-nauki/54/643-ronyattya-metodu-ta-metodologiy%D1%97-naukovogo-piznannya>.

180. Потійко Ю. Теорія та практика управління різними видами ризиків у комерційних банках / Ю. Потійко // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 58–60.

181. Правила проведення перевірок (інспекцій) Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Розпорядження Нацкомфінпослуг від 27.11.2012 р. № 2422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0211-13>.

182. Прийдун Л. Перспективи оптимізації управління кредитним ризиком з урахуванням банківської практики розвинутих країн [Електронний ресурс] / Л. Прийдун. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Un_msm/2008_13/Pryid.pdf.

183. Причины и факторы современных банковских кризисов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://a-nomalia.narod.ru/finance-3/47.htm>.

184. Про стратегію національної безпеки України : Указ Президента України № 105/2007 від 12.02.2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=105%2F2007&test=4/UMfPEGznhnmH.Zi9NBzLrHI4BYs80msh8le6>.

185. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page?text=%ED%E5%EF%EB%E0%F2%EE%F1%EF%F0%EE%EC%EE%E6>.

186. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.06.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

187. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг : Закон України від 22.09.2011 р. № 3795 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

188. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 07.07.2011р. № 3610-VI (3610-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>.

189. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України №150 від 14.08.2003р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>.

190. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 21 травня 2010 р. № 2258 (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 39. – С. 11.

191. Про затвердження Кваліфікаційних вимог до членів рад недержавних пенсійних фондів та фахівців з питань адміністрування недержавних пенсійних фондів : Розпорядження Держфінпослуг від 27.11.2003 № 137 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua/>.

192. Про затвердження концепції запровадження пруденційного нагляду за діяльністю професійних учасників фондового ринку : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку №553 від 12.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-shvalennja-koncepciji-zaprovadzhennja-rudenciinogo-nagldoc95392.html>.

193. Про затвердження Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами : Розпорядження Держфінпослуг України від 15 липня 2010 р. №585 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.nau.ua

194. Про затвердження Ліцензійних умов провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів : Розпорядження Держфінпослуг від 13.11.2003 № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dfp.gov.ua/>.

195. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства : Постанова Правління Національного банку України № 346 від 17.08.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12/page?text=%EF%F0%EE%E1%EB%E5%EC%ED>.

196. Про затвердження Положення про інвестиційну декларацію недержавного пенсійного фонду : Розпорядження Держфінпослуг від 27.11.2003 №139 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua/>.

197. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : Постанова Правління НБУ від 25.01.2012 № 23 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE20544.html.

198. Про затвердження Положення про реєстрацію статуту недержавного пенсійного фонду та пенсійних схем : Розпорядження Держфінпослуг від 17.08.2004 № 2080 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua/>.

199. Про затвердження Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок : Розпорядження Держкомфінпослуг від 16.01.2004 № 7 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0148-04>.

200. Про затвердження Положення щодо пруденційних нормативів професійної діяльності на фондовому ринку – депозитарної діяльності та вимог до системи управління ризиками : Рішення Національної комісії з цінних паперів і фондової біржі від 15 січня 2013 р. №37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0216-13>.

201. Про затвердження положень критеріїв оцінки фінансового стану недержавного пенсійного фонду : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27.06.2006 р. № 5945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua/>.

202. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.199 № 1023 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

203. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

204. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI [Електрон. ресурс]. Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=175475&cat_id=38943.

205. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин та причин сучасного стану справ в системі кредитної кооперації : Постанова Верховної Ради України від 24.12.2010р. № 2891-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2891-17>.

206. Про затвердження положення про здійснення уповноваженими банками операцій з банківськими металами : Постанова Правління Національного банку України від 06.08.2003 № 325 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_bi/pg_gwngo/index.htm.

207. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T156000.html.

208. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України № 2299-ІН від 15 березня 2001 р. № 2299-ІН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2299-14.

209. Про іпотеку : Закон України №898 від 05.06.2003 // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №38. – С. 313.

210. Про іпотечні облигації : Закон України від 22.12. 2005 №3273 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=3273-15>.

211. Про кредитні спілки : Закон України від 06.12.2012 р. № 2908-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.

212. Про місце банківських пенсійних депозитів в системі недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_16/hudolei.pdf.

213. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 3610-17 від 07.07.2011р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15.

214. Про основи національної безпеки України : Закон України від 01.07.2010 №2411-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15.

215. Про особливості бухгалтерського обліку операцій ICI : Рішення ДКЦПФР № 362 від 07.07.2005 (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basevt/ua-smtckr.htm>

216. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-12 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12.

217. Про проект Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів : Рішення колегії Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 17.09.2009 № 46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.licasoft.com.ua/index.php/component/lica/?href&view=text&base=1&id=923690&menu=1>.

218. Про розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.

219. Про систему валютного регулювання та валютного контролю : Декрет КМУ №15-93 (із змінами та доповненнями) // Відомості ВРУ. – 1993. – №17. – 184 с.

220. Про страхування : Закон України від 18.10.2011р. № 3925 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

221. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної реформи : Розпорядження КМУ від 14 жовтня 2009 р. №1224-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://http://zakon.nau.ua/doc/?code=1224-2009-%F0>.

222. Про схвалення Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки : Розпорядження КМУ від 31.10.2012 р. № 867-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-%D1%80>.

223. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>.

224. Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове соціальне медичне страхування в Україні : Проект закону України від 19.09.2006 р. № 2192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

225. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T063480.html.

226. Проект Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2015 року : Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbs.org.ua/files/dpee1.pdf>

227. Просович О. П. Управління ризиками комерційного банку [Електронний ресурс] / О. П. Просович, К. В. Процак. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2010_684/41.pdf.

228. Прут М. О. Методи управління банківським кредитним ризиком [Електронний ресурс] / М. О. Прут. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2010_23/Zb23_35.pdf.

229. Путь инноваций: без оаций // Поиск. – 2002. – № 50 (708). – С. 7–8.

230. Пшик Б. Арт-банкінг: новий напрям діяльності банків у сфері інвестиційного бізнесу / Б. Пшик // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 5. – С. 15–19.

231. Рак Н. Є. Конкурентоспроможність банку в умовах економіки знань [Електронний ресурс] / Н.Є. Рак. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vldi/2012_3/pdf/Rak.pdf.

232. Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків : Розпорядження Держкомфінпослуг від 17.03.2005 р. № 3755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.uapravo.net/data/base21/ukr21633.htm>.

233. Ризики посткризового розвитку фінансового сектору України: джерела, оцінки, інструменти стабілізації. – К. : НІСД, 2013. – 43 с.

234. Риск-менеджмент інновацій : монографія / С. Н. Козьменко, А. А. Епифанов, Т. А. Васильева и др. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – 260 с.

235. Рогов М. А. Методы управления экономическими рисками автотранспортного предприятия на основе портфельного подхода [Электронный ресурс] : дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / М. А. Рогов. – Режим доступа : www.finrisk.ru/article/this/id_220.asp.

236. Романов В. Рискообразующие факторы: характеристика и влияние на риски / В. Романов, А. Бутуханов // Моделирование и анализ безопасности, риска и качества в сложных системах : тр. Междунар. науч. шк. МА БРК. – СПб. : Омега, 2001. – С. 222–225.

237. Романченко О. В. До питання теорії економічного ризику / О. В. Романченко // Фінанси України. – 1997. – № 7. – С. 113–117.

238. Рудак С. М. Стратегія управління пенсійними активами / С. М. Рудак, С. О. Коніщев // Грудневі читання : зб. тез доповідей VI Міжнар. наук.-практ. конф. [«Міжнародні фінансові та страхові ринки в нових економічних умовах»], (м. Київ, грудень 2010) / [за ред. проф. В. Д. Базилевича]. – [у 2-х томах]. – К., 2010. – Т. 2. – С. 155–158.

239. Рудак С. М. Теоретичні підходи до оцінки ліквідності НПФ / С. М. Рудак // Регіональна економіка. – 2010. – №2 (56). – С. 79–85.

240. Руденко М. О. Шляхи підвищення ефективності діяльності банків у сфері фінансових інвестицій / М. О. Руденко, Б. І. Пшик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.12. – С. 246–255.

241. Руководство для органов банковского надзора по работе со слабыми банками : Рекомендации Базельского комитета по банковскому надзору // Вестник Банка России. – 2002. – № 44.

242. Русин С. А. Технический риск и расходы страховщиков / С. А. Русин // Страховое дело. – 2003. – № 5. – С. 45.

243. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками / К. Рэдхэд, С. Чьюс. – М. : Инфра, 2006. – 287 с.

244. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Саати; [пер.с англ. Р.Г. Ваченадзе]. – М. : Радио и связь. – 2004. – 278 с.
245. Савчук В. П. Финансовый анализ деятельности предприятия (международные подходы) : учебник [Электронный ресурс] / В. П. Савчук. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru/finanalysis/reports/savchuk.html>.
246. Санаційний банк – «брідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками : монографія / В. І. Міщенко, В. В. Крилова, М. В. Ніконова [та ін.]. – К. : УБС НБУ, 2011. – 120 с.
247. Світовий банк дав українській владі сім порад [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://tyzhden.ua/News/45456>.
248. Система оцінки ризиків : Методичні вказівки з інспектування банків: Постанова Правління Національного банку України № 104 від 15.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.5669.1&nobreak=1>.
249. Скоропад І. С. Джерела формування та нейтралізації кредитних ризиків у банках / І. С. Скоропад // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20. – С. 298–301.
250. Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.22475.0>.
251. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jnsm.com.ua>.
252. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://sum.in.ua>.
253. Соціальна відповідальність [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aval.ua/about/charity/>.
254. Стандарти управління ризиками [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.ferma.eu/Portals/2/documents/RMS/RMS-Russian\(2\).pdf](http://www.ferma.eu/Portals/2/documents/RMS/RMS-Russian(2).pdf).
255. Стратегии бизнеса: аналитический справочник / под общей ред. Г. Б. Клейнера [Электронный ресурс]. – М. : КОНСЭКО, 1998. – Режим доступа : http://www.aup.ru/books/m71/5_1.htm.
256. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2011. – 288 с.
257. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 867-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-%D1%80#n8>.
258. Стратегія розвитку фондового ринку України на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.ssmc.gov.ua.
259. Страхование и управление риском : терминологический словарь / [составит. В. В. Тулинов, В. С. Горин]. – М. : Наука, 2000. – 565 с.
260. Страшинська Л. В. Теоретико-методологічні підходи щодо процесу розробки та реалізації конкурентних стратегій / Л. В. Страшинська, Г. А. Грецька // Науковий вісник КНУТД. – 2011. – № 5. – С. 208–219.
261. Суворов Г. И еще раз об ипотечных ценных бумагах / Г. Суворов // Рынок ценных бумаг. – 2003. – № 19. – С. 70–74.
262. Сутність і класифікація банківських послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=53788>.
263. Тавасиев А. М. Антикризисное управление кредитными организациями : учеб. пособ. / А. М. Тавасиев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 480 с.

264. Телепин Я. Е. Финансовая устойчивость и платежеспособность страховой компании / Я. Е. Телепин // Страховое дело. – 2005. – №1. – С. 9–16.

265. Тичина В. Впровадження системи управління ризиками в банку / В. Тичина, О. Задніпровська // Вісник НБУ. – 2008. – №8. – С. 18–22.

266. Ткаченко Н. В. Державне регулювання платоспроможності страхових компаній / Н. В. Ткаченко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 2. – Т. 1. – С. 149–156.

267. Ткаченко Н. В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика : монографія / Н. В. Ткаченко. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2009. – 570 с.

268. Трапезников В. А. Управление и научно-технический прогресс / В. А. Трапезников. – М. : Наука, 1983. – С. 51.

269. Тридід О. М. Моделювання діагностики банкрутства комерційних банків / О. М. Тридід, Чанг Хонгвен // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 147–153.

270. Улюкаев А. В. Применение сигнального подхода к разработке индикаторов – предвестников финансовой нестабильности в РФ / А. В. Улюкаев, А. В. Трунин // Проблемы прогнозирования. – 2008 – № 5. – С. 100–109.

271. Управление рисками организаций. Интегрированная модель : краткое изложение, концептуальные основы [Электронный ресурс] / Ричард М. Стейнберг [и др.]. – COSO : Комитет спонсорских организаций Комиссии Тведвея. – 2004. – Режим доступа : http://www.coso.org/documents_COSO_ERM_ExecutiveSummary_Russian.pdf.

272. Управління проектами : конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kdu.edu.ua/new/lekicii/3_169.doc.

273. Успенко В. І. Оцінка схильності банку до банкрутства : монографія / В. І. Успенко, І. В. Зотов, Т. О. Тохтамиш. – Х. : ХДТУБА, 2008. – 130 с.

274. Фабоцци Ф. Дж. Управление инвестициями / Фрэнк Дж. Фабоцци. – М. : Инфра-М, 2000. – 932 с.

275. Фастовець М. Проблемні аспекти ризиковості кредитування малого бізнесу в Україні / М. Фастовець // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 38–45.

276. Финансы в Украине: интернет-портал. – Режим доступу: <http://finance.ua/>.

277. Формування системи довіри та захисту прав споживачів фінансових послуг : монографія / наук. ред. та кер. кол. авт. Н. М. Внукова. – Х. : АдвАТМ, 2010. – 188 с.

278. Фурсова В. А. Теоретичні аспекти роботи з проблемними банками в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / В. А. Фурсова, Н. О. Кібіткіна. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2012_05_25/10_fursova.php.

279. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.

280. Чайковський Я. І. Перспективи розширення та розвитку видів банківського кредиту [Електронний ресурс] / Я. І. Чайковський. – Режим доступу : <http://www.dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/3949/1/chaykovskiy/2002/6/problemu.pdf>.

281. Чеканова Л. Г. Аналіз основних підходів до визначення проектних ризиків [Електронний ресурс] / Л. Г. Чеканова, К. Д. Хрипливець // Ко-

мунальне господарство міст. Серія : Економічні науки. – 2010. – № 94. – С. 237 – 242. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/kgm_econ/2010_94/staty_94/237-242.pdf.

282. Червінська О. С. Управління ризиками в банківській діяльності [Електронний ресурс] / О. С. Червінська, І. І. Кутник. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/21_11/159_Cze.pdf.

283. Чупров С. В. Прогнозирование кризисного развития предприятий / С. В. Чупров // Проблемы прогнозирования. – 2002. – № 6. – С. 151

284. Чупров С. В. Теория управления и устойчивость производственных систем / С. В. Чупров. – Иркутск : БГУЭП, 2007. – 440 с.

285. Чупров С. В. Управление устойчивостью производственных систем: теория, методология, практика / С. В. Чупров. – Иркутск : БГУЭП, 2012. – 354 с.

286. Чухно А. А. Основи економічної теорії [Електронний ресурс] / А. А. Чухно. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/61/4308.html>.

287. Шайда О. Є. Сучасний стан та напрями розвитку банківської системи України / О. Є. Шайда, О. Я. Данів // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.7. – С. 204–207.

288. Шапкин А. С. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций : учебник / А. С. Шапкин, В. А. Шапкин. – М. : Дашков и К^о. – 2005. – 880 с.

289. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. – М. : Инфра-М, 2001. – 1028с.

290. Широкова М. С. Дослідження економічної поведінки споживачів банківських послуг в умовах фінансової кризи / М. С. Широкова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 941. – С. 178.

291. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія-1, УАБС НБУ, 2008. – 255 с.

292. Щодо формування макропруденційного підходу до управління фінансовою системою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/996/>.

293. Эксперт: доходность ОВГЗ рекордно снизилась [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/rus/news/61332-ekspert-dohodnost-ovgz-rekordno-snizilas.html/>.

294. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / под ред. А. А. Лобанова, А. В. Чугунова. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 878 с.

295. A Global Framework for Insurer Solvency Assessment [Electronic resource]: A Report by the Insurer Solvency Assessment Working Party of the IAA, 2004. // International Actuarial Association: official website. – Mode of access : http://www.actuaries.org/LIBRARY/Papers/Global_Framework_Insurer_Solvency_Assessment-public.pdf.

296. A new Framework for insurance supervision: Toward a Common Structure and Common Standards for the Assessment of Insurer Solvency [Electronic resource]: Framework paper IAIS, October, 2005 // International Association of Insurance Supervisors: official website. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/_temp/Framework_fir_insurance_supervision.pdf.

297. Aging populations, pension funds, and financial markets: regional perspectives and global challenges for central, eastern, and southern Europe / [Editor Robert Holzmann]. – N.Y.: The World Bank, 2009. – 184 p.

298. Arnett Robert D. Defining and Managing Pension Fund Risk / Robert D. Arnett, Peter L. Bernstein, Alan V. Hall // Materials of 2nd AFIR Colloquium (California, USA). – 1991. – Vol. 3. – P. 1-32.

299. Barth M. Risk-Based Insurance Solvency Regulation in the U.S. [Electronic resource] : Presented at World Bank Contractual Savings Conference Supervisory and Regulatory Issues in Private Pensions and Life Insurance, November, 2003 / M. Barth. // World bank : official website – Mode of access : http://info.worldbank.org/etools/docs/library/84051/ses3_barth.pdf.

300. Caprio Gerald Jr. Bank In solvency: Bad Luck, Bad Policy, or Bad Banking? / Gerald Caprio Jr., Daniela Klingebiel [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://valuefronteira.com/vf/images/Article1/bank%20insolvency.pdf>.

301. Card skimming [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.scamwatch.gov.au/content/index.phtml/tag/CardSkimming>.

302. Carol S. Financial Soundness Indicators [Electronic resource] : Background Paper, May, 2003 / S. Carol, C. Ingves, S. Ingves. // International Monetary Fund: official website. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/np/sta/fsi/eng/2003/051403b.htm>.

303. CEIOPS' Report on its third Quantitative Impact Study (QIS3) for Solvency II, [Electronic resource]: Public Report, November, 2007 // European Insurance and Occupational Pensions Authority. – Mode of access : https://eiopa.europa.eu/fileadmin/tx_dam/files/publications/submissionstotheec/CEIOPS-DOC-19-07%20QIS3%20Report.pdf.

304. Clark R. L. Determinants of the generosity of pension plans for public school teachers, 1982–2006 / Robert L. Clark, Lee A. Craig // Journal of Pension Economics and Finance. – 2011. – № 10 (1). – P. 99–118.

305. Das S. Insurance and Issues in Financial Soundness [Electronic resource] : IMF Working Paper, WP/03/138, July, 2003 / S. Das, N. Davies, R. Podpera. // International Monetary Fund: official website. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp03138.pdf>.

306. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) // Official Journal of the European Union (OJEU). – 17.12.2009. – L 335. – P. 1–155.

307. Directive of the European Parliament and of the Council on the taking up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance: Solvency II; Brussels, 2007 [Electronic resource] – Mode of access : <http://binst.hse.ru/svd/files/filefolder2358720/risk%20management%20principles,%20practices%20and%20standards.pdf>.

308. Enhanced capital requirements and individual capital assessments for life insurers [Electronic resource]: Consultative Paper 195, August, 2003 // Financial Services Authority: official website. – Mode of access: <http://www.fsa.gov.uk/Pages/Library/Policy/CP/2003/195.shtml>.

309. Enhancing Financial Stability and Resilience: Macro prudential Policy, Tools, and System for the Future [Electronic resource]: Special Report, October, 2010 // Group of Thirty: official website. – Mode of access : http://www.group30.org/images/PDF/Macroprudential_Report_Final.pdf.

310. Enterprise risk management [Electronic source]. – Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/Enterprise_risk_management

311. Enterprise Risk Management for Insurers [Electronic resource]: Consultative Paper P002–2013, January 2013 // Monetary Authority of Singapore. – Mode of access : <http://www.mas.gov.sg/>

312. Evaluating the financial performance of pension funds [Electronic source] / [Richard Hinz, Pablo Antolin, Rudolph P. Heinz and others]. – Washington, D.C. : The World Bank, 2010. – 282 p. – Mode of access: <http://issuu.com/world.bank.publications/docs/9780821381595>.

313. Global Risks 2011 [Electronic resource]: Sixth Edition, January 2011 // World Economic Forum. – Mode of access: <http://www.weforum.org/reports/global-risks-executive-summary-2011>.

314. Global Risks 2013 [Electronic resource]: Insight Report, Eighth Edition, 2013 // World Economic Forum. – Mode of access: <http://www.weforum.org/reports/global-risks-2013-eighth-edition>.

315. Insurance Core Principles and Methodology: IAIS principles № 1, October 2003 // International Association of Insurance Supervisors: official website. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/_temp/Insurance_core_principles_and_methodology.pdf.

316. Insurance Core Principles, Standards, Guidance and Assessment Methodology: Standard IAIS, October 1, 2011 // International Association of Insurance Supervisors: official website. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/_temp/Insurance_Core_Principles_Standards_Guidance_and_Assessment_Methodology_October_2011.pdf.

317. Intellectual Property & Risk Management [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.wsdbc.org/risk-management>.

318. Investment regulations and defined contribution pensions [Electronic source] / [P. Antolin, S. Blome, K. David and others] // OECD working paper on insurance and private pensions. – July 2009. – № 37. – Mode of access : www.oecd.org/daf/fin/wp.

319. Investor Dictionary.Com [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.investordictionary.com/definition/problem-institution>.

320. Jones M. Stress Testing of Financial System: What to Do When the Governor Calls [Electronic resource] : IMF Working Paper, WP/04/127, July, 2004 / M. Jones, P. Hilberts, G. Slack // International Monetary Fund : official website. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp04127.pdf>.

321. Kemp M. H. D. Entity-Wide Risk Management for Pension Funds [discussion paper] / M. H. D. Kemp, C. C. Patel. – London, Edinburgh : Institute and Faculty of Actuaries, 2011. – 78 p.

322. Lessons of the Financial Crisis for Future Regulation of Financial Institutions and Markets and for Liquidity Management [Electronic resource] / International Monetary Fund. – February 4, 2009. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/020409.pdf>.

323. McLeod R.W. Risks of Pension Plans / Robert W. McLeod, Sharon Moody, Aaron Phillips // Financial Services Review. – 1993. – Vol. 2. – P. 131–156.

324. Own Risk and Solvency Assessment [Electronic resource] : CEIOPS Issues Paper, 27 May, 2008 // Committee of European Insurance and Occupational Pensions Supervisors : official website. – Mode of access : http://www.ceiops.eu/mediadocman/public_files/consultations/IssuesPaperORSA.pdf.

325. Press Release: Mobile Banking Users to Exceed 1 billion in 2017, Representing 15% of Global Mobile Subscribers [Электронный ресурс] // Juniper Research:[сайт]. – Режим доступа : <http://www.juniperresearch.com/>.

326. Principals of private pension supervision [Electronic source]. – IOPS, 2010. – Mode of access : <http://www.iopsweb.org>.

327. Prudential Supervision of Insurance Undertakings [Electronic resource] : Report of The EU Insurance Supervisors Conference, December 2002 / report was prepared under the chairmanship of P. Sharma // European Insurance and Occupational Pensions Authority. – Mode of access : http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/docs/solvency/impactassess/annex-c02_en.pdf.

328. QIS4 Technical specifications of the CEIOPS [Electronic resource] : Draft CEIOPS-DOC-23-07, December 2007 // European Insurance and Occupational Pensions Authority. – Mode of access : [https://eiopa.europa.eu/fileadmin/tx_dam/files/publications/submissionstotheec/CEIOPS-DOC-23-07%20QIS4%20-%20Technical%20Specifications%20R\[39\].ev.pdf](https://eiopa.europa.eu/fileadmin/tx_dam/files/publications/submissionstotheec/CEIOPS-DOC-23-07%20QIS4%20-%20Technical%20Specifications%20R[39].ev.pdf).

329. Risk Management and Public Plan Retirement Systems [report] / [edited by David Sandberg]. – New York : American Academy of Actuaries, 2010. – 56 p.

330. Risk-based supervision of pension funds: emerging practices and challenges [Electronic source] / [Greg Brunner, Richard Hinz, Roberto Rocha]. – Washington, D.C. : The World Bank, 2008. – 238 p. – Mode of access : <http://issuu.com/world.bank.publications>.

331. Risks Related To DC Pension Plan Members / European Insurance and Occupational Pensions Authority. – July 2011. – 26 p.

332. Savage L. Differences in Risk Based Supervision: Insurance and Banking [Electronic resource] / L. Savage. – Mode of access : <http://www.lacanada.com/diffe.htm>.

333. Schinasi G. J. Defining Financial Stability [Electronic resource] : IMF Working Paper WP/04/187, October 2004 / G. J. Schinasi // International Monetary Fund. – Mode of access : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp04187.pdf>.

334. Shilling H. Moody's approach to evaluating and assigning investment manager quality ratings to asset management companies [Electronic source] / Henry Shilling, Roger M. Stein. – Mode of access : www.moody.com.

335. Solvency control levels [Electronic resource] : IAIS guidance paper № 6, October 2003 // International Association of Insurance Supervisors. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/__temp/Solvency_control_levels_guidance_paper.pdf.

336. Solvency II Glossary [Electronic resource] / CEA – Groupe Consultatif. – March 2007. – 68 p. – Mode of access : http://www.gcactuaries.org/documents/sol2_glossary_final_160307.pdf.

337. Solvency II: a new framework for prudential regulation of insurance in the EU [Electronic resource] : A discussion paper, February, 2006 // Financial Services Authority: official website. – Mode of access : http://www.fsa.gov.uk/pubs/international/solvency2_discussion.pdf.

338. Standard on enterprise risk management for capital adequacy and solvency purposes [Electronic resource] : standard № 2.2.6, October 2008 // International Association of Insurance Supervisors. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/__temp/Pending_final_standard_on_ERM.pdf.

339. Stress Testing by Insurers Guidance Paper [Electronic resource] : Guidance Paper № 8, October 2003 // International Association of Insurance Supervisors. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/__temp/Stress_testing_by_insurers_guidance_paper.pdf.

340. Study into the methodologies to assess the overall financial position of an insurance undertaking from the perspective of prudential supervision [Electronic resource] : KPMG Report prepared for the European Commission, May 2002. – Mode of access : <http://intranet.icea.es/solvencia/Documentos>.

341. Systemic Risk and The Insurance Sector [Electronic resource] : IAIS Note, October 2009 // International Association of Insurance Supervisors : official website. – Mode of access : [http://iaisweb.org /__temp/Note_on_systemic_risk_and_the_insurance_sector.pdf](http://iaisweb.org/__temp/Note_on_systemic_risk_and_the_insurance_sector.pdf).

342. Systemic Risk in Insurance – An analysis of insurance and financial stability [Electronic resource] : Special Report of The Geneva Association Systemic Risk Working Group, March 2010 // The Geneva Association – Mode of access : http://www.genevaassociation.org /Portals/0/Geneva_Association_Systemic_Risk_in_Insurance_Report_March2010.pdf.

343. The Fundamental Principles of Financial Regulation : Geneva Reports on the World Economy № 11, June, 2009 / [M. Brunnermeier, A. Crocket, Ch. Goodhart, A. Persaud, H. Shin] // International Center for Monetary and Banking Studies. – 98 p.

344. The IAIS Common structure for the assessment of insurer solvency [Electronic resource] : Structure paper, February 2007 // International Association of Insurance Supervisors : official website. – Mode of access : http://www.iaisweb.org /__temp/Common_structure_paper_for_assessment_of_insurer_solvency.pdf.

345. The upside of risk [Electronic source]. – Mode of access : http://www.deloitte.com/assets/DcomCanada/Local%20Assets/Documents/FSI/ca_en_fsi_upsideofrisk_080510.pdf.

346. Towards a Common Structure and Common Standards for the Assessment of Insurer Solvency: Cornerstones for the Formulation of Regulatory Financial Requirements [Electronic resource] : Cornerstones paper, October 2005 // International Association of Insurance Supervisors. – Mode of access : http://www.iaisweb.org/__temp /Cornerstones_for_the_formulation_of_regulatory_financial_requirements.pdf.

347. The Swiss Solvency Test [Electronic resource] : White Paper, November 2004 // Swiss Federal Office of Private Insurance. – Mode of access : http://www.finma.ch/archiv/bpv/download /e/WhitePaperSST_en.pdf.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АНДРІЙЧЕНКО Жанна Олегівна
АЧКАСОВА Світлана Анатоліївна
БАЖАНОВ Олександр Євгенович
ВНУКОВА Наталія Миколаївна
ВРЕМЕНКО Людмила Василівна
КОНДРАТЕНКО Діана Володимирівна
КОРВАТ Олена Валеріївна
МАЛИШКО Євгенія Олегівна
МЕДВЕДЄВА Ірина Борисівна
МУЖИЛІВСЬКИЙ Владислав Володимирович
ПОГОСОВА Марія Юріївна
РУДАК Сергій Михайлович
СМОЛЯК Віктор Анатолійович
ЧУПРОВ Сергій Віталійович

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ
УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ РИНКІВ
ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

/ Монографія /

Видання здійснено за кошти автоів.

Відповідальний за випуск – **Медведєва І. Б.**

Комп'ютерна верстка – **Медведєва І. Б.**

Дизайн обкладинки – **Смоляк В. А.**

Підп. до друку 08.01.2014 р. Зам. № 2510

Папір офсетний

Гарнітура Calibri, Cambria

Обл.-вид. арк. 9,25

Формат 60x84/16

Друк різнографічний

Ум.-друк. арк. 11,6

Наклад 300 прим.

**Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця,**

Адреса: пр. Леніна, 9а, м. Харків, 61166,

тел. +38 (57) 702-18-36, ufp2007@meta.ua

Видано та надруковано:

Товариство з обмеженою відповідальністю «ТО Ексклюзив»

тел. +38 (57) 755-74-58, exkluz@ukr.net

Свідоцтво ДК №347 від 28.02.2001 р.